JAN MORRIS

SPANIA

„Cea mai frumoasă carte despre Spania care s-a scris vreodată."
The Independent

POLIROM

Table of Contents

O nouă introducere
Prolog. Esenţa
1. Insula Barataria
2. Spania plurală
3. Doamna din Elche
4. Sol y sombra
5. Străinii
6. Spania sălbatică
7. Soldaţii
8. Hristos Împăratul
9. Patru oraşe
10. Ligheanul bărbierului
Încheiere. O stare a fiinţării
Indice de evenimente istorice
Indice de nume proprii

JAN MORRIS

SPANIA

Traducere de Anacaona Mîndrilă-Sonetto

POLIROM
2017

Jan Morris, *Spain*
Copyright © 1988 by Jan Morris
© 2017 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română
www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53
ISBN ePub: 978-973-46-6786-4
ISBN PDF: 978-973-46-6787-1
ISBN print: 978-973-46-6522-8
Coperta: Carmen Parii
Foto copertă: © Maugli/Depositphotos.com
Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!
Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

JAN MORRIS s-a născut în 1926; tatăl său este galez, iar mama, englezoaică. Atunci când nu călătoreşte, locuieşte împreună cu partenera sa, Elizabeth Morris, în nord-vestul Ţării Galilor, între munţi şi mare.
Printre cărţile ei se numără *Coronation Everest*, *Venice* (trad. rom. *Veneţia*, Polirom, 2016), trilogia *Pax Britannica* (*Heaven's Command*, *Pax Britannica* şi *Farewell the Trumpets*) şi *Conundrum*. Este autoarea a şase cărţi despre metropole şi ţări, a două cărţi autobiografice, a mai multor volume de eseuri de călătorie şi a lucrării imposibil de clasificat *Trieste and the Meaning of Nowhere*. În 2003 a fost publicat volumul *Writer's World*, o colecţie a scrierilor de călătorie şi reportajelor ei adunate de-a lungul a peste cinci decenii. Romanul *Hav* a apărut într-o ediţie nouă, extinsă, în 2006. Cea mai recentă carte a ei, *Contact!*, despre oamenii pe care i-a întâlnit în numeroasele călătorii, a fost publicată în 2009.

Pentru Elizabeth, din nou

O nouă introducere

În noiembrie 1975, a murit la Madrid generalul Francisco Franco, dictatorialul *caudillo* al Spaniei vreme de treizeci şi cinci de ani, şi, într-un fel, această carte a murit împreună cu el. În esenţă şi privind retrospectiv, ea evocă Spania la vremea morţii sale şi statul pe care l-a condus şi reprezentat.

Franco a ajuns la putere când armata sa dogmatică de dreapta, de un catolicism pătimaş, a înfrânt guvernul socialist ales în cumplitul război civil spaniol din 1936-1939, care devenise de fapt un război între ideologia fascistă şi cea comunistă. El a fost precursorul conflictelor internaţionale şi mai cumplite care aveau să vină şi a dus la izolarea anacronică a Spaniei faţă de progresul Europei contemporane. Neutră în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când Europa de Vest era energic democrată, izolaţionistă într-o Europă care se unea treptat, pătată de semi-fascismul ei, Spania a fost în ultimii ani de viaţă ai lui Franco un fenomen captivant în rândul puterilor – întunecată, dar şi însorită, fascinantă, însă neprietenoasă, unică atât prin gloria ei străveche, cât şi prin anomaliile din secolul XX.

Aceasta este ţara pe care o zugrăveşte în principal cartea mea – o ţară aflată la doi paşi de un punct de cotitură. Exclusă atâta vreme din atmosfera de bună înţelegere a Europei, strânsă în cămaşa de forţă a despotismului, Spania continua să fie pe atunci, în mod ciudat, pe cont propriu. Vechile moravuri erau puternice – obişnuinţele autocraţiei, puterea Bisericii, sentimentul separării care îi dădea Spaniei obiceiurile sale de aroganţă nobiliară. Rămânea unică, vizibil urmaşa Spaniei conchistadorilor, iar în această carte s-au strecurat senzaţiile mele de înstrăinare mirată – nimeni n-ar fi putut fi mai puţin spaniol decât mine. Aflată la prima întâlnire cu splendida tristeţe a lucrurilor tipic spaniole, am cutreierat catedrale şi fortăreţe, cătune şi metropole, munţi extraordinari şi câmpii pârjolite, locuri ale bătăliilor, legendelor şi literaturii alese, într-o stare întru câtva halucinatorie.

Uimitor de repede, toate acestea aveau să se schimbe, iar izolarea Spaniei avea să se sfârşească. Odată ce Franco a fost depus în fantastica-i criptă, ţara s-a transformat într-o monarhie parlamentară progresistă, condusă formal de un prinţ de Bourbon, dar guvernată de un guvern ales, cu vederi în general luminate. A existat o tentativă de lovitură de stat, iar activitatea teroristă a fost endemică, însă, în ansamblu, întoarcerea Spaniei în lume s-a făcut paşnic. În 1986, Spania a intrat în Uniunea Europeană şi a redevenit o putere mondială. Autoritatea sa centralistă dogmatică s-a relaxat, temperând vechiul sentiment de tiranică unitate. Capitalismul a rodit pe deplin, readucând spiritul întreprinzător spaniol în prim-planul lumii. Biserica

Catolică a încetat să mai fie arbitrul suprem al vieţii, iar spaniolii şi-au construit o reputaţie nouă în sport, arte, divertisment şi turism. În încheierea scrisă în 1982, m-am înşelat îndoindu-mă de instinctul democratic spaniol: fie că e de bine sau de rău, vechiul stat prodigios a devenit mai puţin sui-generis, mai asemănător nouă, celorlalţi, chiar mai obişnuit.

Totuşi, nu în întregime, cel puţin nu din punct de vedere estetic. A trecut aproape jumătate de secol de când am scris această carte, însă, când mă întorc în Spania, simt din nou, dacă nu frisonul în faţa maiestuozităţii pe care obişnuiam să-l simt, cel puţin trepidaţia în faţa extraordinarului. O mare parte din litoral a fost degradată de turismul excesiv, însă bună porţiune din interiorul ţării rămâne extrem de particulară. Mândria spaniolă continuă să fie semeaţă. Câinii spanioli sunt tot câini. Pe străzi nu mai mişună la fel de mulţi călugări şi călugăriţe, dar chestiunea contracepţiei, cea a căsătoriei între persoane de acelaşi sex sau cea a cercetărilor asupra celulelor stem continuă să pună la încercare conştiinţa politică spaniolă, iar valul nesfârşit al pelerinilor înaintează şi azi trudnic pe drumul ce duce la Santiago de Compostela. Ţinuturile sunt întretăiate acum de autostrăzi late, dar mai pot fi văzuţi ţigani, uneori berze şi baruri *tapas* inundate de gunoaie.

Am fost şi eu la Santiago acum un an sau doi şi mi-am parcat maşina în splendida Plaza de España, chiar în faţa catedralei, într-un adevărat sanctuar al spiritului spaniol. Când să plec, am descoperit că maşina nu porneşte – fusese imobilizată electronic de o autoritate cibernetică invizibilă, ca măsură de precauţie în faţa terorismului. Un poliţist voinic şi mai mulţi trecători, lepădându-şi jachetele, au trebuit s-o scoată din piaţă, dincolo de zona ezoteric interzisă; în timp ce o transportau, făcând între ei glume grosolane şi, presupun, obscene, n-am putut să nu mă gândesc că doar în Spania, nicăieri altundeva, ar putea fi trăit un astfel de moment – un moment al farsei şi misterului, o demonstraţie de forţă a muşchilor şi camaraderie pe fundalul splendorii unuia dintre memorialele supreme ale creştinătăţii.

Aşadar, când spun că această carte descrie o anumită epocă a Spaniei, poate că, de fapt, descrie toate epocile Spaniei.

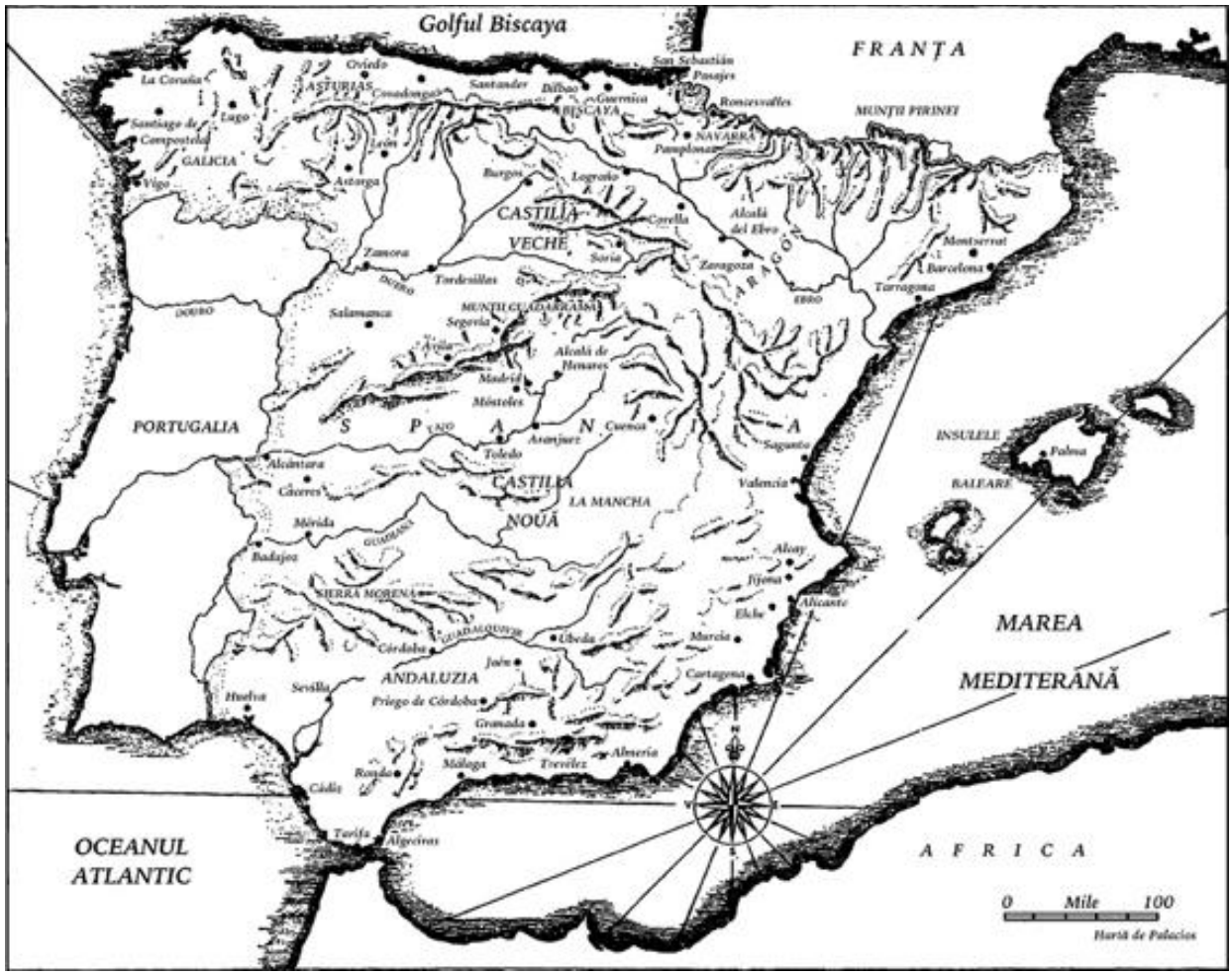
Golful Biscaya
FRANȚA
La Coruña
Oviedo
ASTURIAS
Santander
Bilbao
Guernica
BISCAYA
San Sebastián
Pasajes
Roncesvalles
MUNȚII PIRINEI
Lugo
Santiago de Compostela
GALICIA
Vigo
León
Astorga
NAVARRA
Pamplona
Burgos
Logroño
CASTILIA VECHE
Alcalá del Ebro
Zamora
Soria
Zaragoza
ARAGON
Montserrat
Barcelona
Tarragona
DUERO
Tordesillas
EBRO
Salamanca
MUNȚII GUADARRAMA
Segovia
Ávila
Alcalá de Henares
Madrid
Móstoles
PORTUGALIA
SPANIA
Aranjuez
Cuenca
Toledo
Alcántara
Cáceres
CASTILIA LA MANCHA NOUĂ
Valencia
Sagunto
INSULELE BALEARE
Palma
Mérida
Badajoz
GUADIANA
Alcoy
Játiva
Elche
Alicante
SIERRA MORENA
GUADALQUIVIR
Córdoba
Úbeda
Murcia
Jaén
Cartagena
ANDALUZIA
Sevilla
Huelva
Priego de Córdoba
Granada
Almería
Málaga
Torrelez
Ronda
Cádiz
Tarifa
Algeciras
MAREA MEDITERANĂ
OCEANUL ATLANTIC
AFRICA
0 Mile 100
Hartă de Palacios

Prolog

Esenţa

Centrul majorităţii catedralelor spaniole este dominat de *coro*, o structură paralelipipedică întunecată, sculptată, care obturează perspectiva măreaţă a navei, dar conferă întregului edificiu un punct de focalizare intelectuală. Aici, sub tuburile lucitoare ale orgii, canonicii îşi intonează litaniile, iar coriştii, melodiile aspre, paracliserii trec cu mesaje sau cu cărţi de rugăciuni, uriaşele cărţi de imnuri stau deschise pe pupitre şi întreaga gândire şi raţiune a catedralei pare să fie concentrată. *Coro* seamănă mai puţin cu un sanctuar şi mai mult cu o bibliotecă sau, poate, cu cabinetul de lucru al unui teolog misogin, iar vizitatorul îşi face de regulă drum mai întâi acolo, ca să-i adulmece atmosfera cărturărească şi să examineze galeria corului în penumbră, înainte de a porni să facă turul acelui corp masiv de sculptură şi sfinţenie, al acelui muzeu de moaşte, de sublime invenţii, ciudăţenii, excese, superstiţii şi splendori care este o biserică spaniolă.

În marea catedrală care e însăşi Spania, rolul acestui *coro* e jucat de palatul-mănăstire numit Escorial, căci acolo poţi să simţi, înghesuite întunecos în labirinturi de granit, toate forţele care au modelat această ţară colosală şi câteodată înfricoşătoare. El se află pe dealurile de la poalele munţilor Guadarrama, având în spate păduri şi zăpezi, iar în faţă, vastul podiş al Castiliei, care se întinde până la Madrid. E paralelipipedic, imens şi de o severitate implacabilă, neatenuată de vreo moliciune a verdeţii sau a podoabelor: în parte lăcaş sfânt, în parte palat regal şi în parte mausoleu, atât

de mare încât e clasificat oficial drept oraş, cu 86 de scări, 89 de fântâni arteziene, peste 1.000 de uşi, 13 oratorii, chilii pentru 300 de călugări, cripte pentru 24 de regi şi regine, 16 curţi interioare, 2.673 de ferestre şi 160 de kilometri de coridoare. Nişte curţi largi şi goale înconjoară zidurile acestei minuni, un orăşel se aţine respectuos la periferia ei şi o poţi vedea de la mare depărtare, de pe câmpie şi chiar de pe străzile Madridului, îngândurată, la marginea munţilor, cu un aer deopotrivă sfânt, ameninţător şi obsesiv.

Escorialul a fost construit de Filip al II-lea al Spaniei, nepotul Ioanei cea Nebună, a cărei odaie a dementţei acesta a vizitat-o o dată, în copilărie, găsindu-şi mătuşa ghemuită pe pardoseală, delirând, în zdrenţe, înconjurată de farfurii cu mâncare mucegăită. A început ridicarea construcţiei în 1563, spre a servi ca mausoleu al familiei sale şi totodată ca palat al lui. Iubea austeritatea pură a podişului castilian, nemilos de fierbinte vara, aprig de friguros sub vânturile iernii, şi îl impulsiona faptul că, în vremea sa, Spania atinsese culmile puterii lumeşti. Era cea mai bogată şi mai formidabilă ţară din lume. Din aceste încăperi, Filip spunea că „domneşte asupra lumii cu doi ţoli de hârtie”; a făcut din măreaţa clădire nu doar o expresie a caracterului său mândru şi suspicios, ci şi un altar al valorilor care aveau să guverneze Spania din vremurile lui până în vremurile noastre. De la Filip încoace, istoria acestei ţări a avut în general un caracter melancolic şi adesea tragic, însă stilul care a fost stabilit în epoca ei de aur rămâne stilul dominant şi azi, iar Escorialul nu are nimic demodat. Judecând după concepţia lui, după atmosferă şi chiar după lucrătura spaniolă meticuloasă, ar putea foarte bine să fi fost construit ieri; căci abia acum, patru secole mai târziu, Spania încearcă să se debaraseze de atitudinile pe care i le-a fixat regele Filip.

În aceste coridoare şi curţi nesfârşite poţi să percepi gustul spaniol pentru grandoare şi dominaţie, cultivat în zorii falşi ai unei înfloriri imperiale şi deseori vulgarizat printr-un stil bombastic. În răceala şi mohoreala acestei clădiri poţi detecta stoicismul aristocratic al Spaniei, acel element de un ascetism măreţ din caracterul ţării, care o face deseori să pară nepământeană şi distantă. În prezenţa ineluctabilă a lui Filip

însuşi, care bântuie fiecare colţ al Escorialului său, îţi poţi imagina perena dorinţă arzătoare a acestui popor de a avea în centrul său un om puternic, instinctul lui recurent pentru autocraţie. În liniile nete ale clădirii, a cărei formă de grilaj se spune că este un tribut adus martiriului Sfântului Laurenţiu, vezi oglindite claritatea şi precizia ce caracterizează în foarte mare măsură viaţa în Spania. În atitudinea ei poruncitoare vezi cum centrul acestei ţări întinse a impus periferiei voinţa sa, lăsându-şi peste tot amprenta culturii lui castiliene şi veghind necontenit ca să surprindă orice abatere. Uriaşa bazilică încastrată în inima structurii îţi arată cât de aproape s-a aflat credinţa creştină de sursele autorităţii în Spania. În galeriile strâmte şi împodobite ale criptelor regale, cu spaţii pentru monarhi încă vii, cu cavouri separate pentru bastarzi şi pentru rubedenii prin alianţă, cu mici blazoane lucrate îngrijit şi cu genealogii cioplite în piatră, cu camera de descompunere în care rămăşiţele reginei regente Maria Cristina zac putrezind şi azi, „din motive politice”, în toată această splendoare morbidă poţi observa dragostea spaniolilor pentru ierarhie şi formalism şi convingerea că moartea este doar sfârşitul cuvenit al unui tipar familiar.

Mai presus de toate, în tristeţea atotstăpânitoare a Escorialului simţi ceva din tragedia Spaniei, lipsa ei de împlinire. Aici, în vârful lumii cunoscute, Filip a trăit o viaţă de devotament şi cumpătare, primindu-i pe somptuoşii ambasadori pe un tron ce avea simplitatea unui scaun de bucătărie, pe cap cu o pălărie înaltă, fără boruri şi cu piciorul ridicat pe scăunelul bolnavilor de gută. Şi-a petrecut viaţa în muncă şi rugăciune; odaia lui de culcare era un fel de chilie; îl înconjurau mape cu chestiuni de stat, cifruri şi dosare cu informaţii secrete. Îl împresura o aură de mare putere, teamă şi sfinţenie, astfel că până şi trimişii cei mai călîţi i se înfăţişau plini de nervozitate, iar amintirea lui continuă să aibă şi acum ceva teribil. A murit însă în condiţii jalnice. A zăcut ros de chinurile ulceraţiilor, cu o tigvă încoronată pe masă, lângă el, urmărind ritualurile din capelă printr-un orificiu făcut în perete, lângă patul lui, comandând pânză neagră pentru propriile drapaje de doliu, repetând ritualul miruirii

muribunzilor, suferind de dureri atât de atroce, încât uneori nu suporta pe corp nici măcar greutatea unui cearşaf, într-o asemenea mizerie a cangrenei încât curtenii lui, se spune, nu erau în stare să se apropie de el. După ce a murit, în cele din urmă, în bazilică s-au făcut neîncetat rugăciuni pentru sufletul lui timp de două secole – în 1598, la moartea lui, se ştia că scurta înflorire a Spaniei se sfârşise deja, că vastul imperiu începea să se destrame şi că cei doi ţoli de hârtie spaniolă, în mâinile unui aristocrat cu frică de Dumnezeu, nu fuseseră de fapt omnipotenţi.

Toate acestea le poţi simţi şi azi în Escorial şi poţi afla cum s-au proiectat mândria, resemnarea şi deziluzia regatului lui Filip în Spania secolului XX. Spania se hrăneşte din trecutul ei mai mult decât majoritatea ţărilor. Chiar şi acum afacerile ei sunt supuse magnetismului sumbru al Escorialului sau, cel puţin, jalonului emoţional pe care îl reprezintă această măreaţă operă a credinţei şi politicii.

Geografii spanioli ţin foarte mult la graficele de altitudine – diagrame care arată, tăind o secţiune imaginară prin Peninsula Iberică, cum variază altitudinile acesteia de la mare la ocean. Dacă aplici această tehnică la istoria spaniolă, constaţi că, deşi graficul e adesea accidentat, are o formă generală jalnic de simplă. De la începutul istoriei şi până în secolul al XVI-lea, spaniolii au urcat treptat spre culmile succesului lor, împiedicaţi adesea de războaie şi invazii, însă acumulând statornic avuţie, cultură, prestigiu şi unitate. Pe de altă parte, din secolul al XVI-lea şi până în vremurile noastre, au alunecat aproape constant în jos, proptindu-se câteodată curajoşi pe călcâie, dar mai des plonjând neajutoraţi la vale, într-un haos al disperării şi acuzaţiilor reciproce. Istoria Spaniei nu reprezintă un tipar fericit, însă pare cel puţin simetric.

Spaniolii au fost dintotdeauna un popor războinic, iar primii iberici erau renumiţi pentru faptele lor de arme. Unii au rămas memorabili pentru taurii desenaţi în peşteri, iar despre alţii, cei din cultura Bell-Beaker, se crede că au fost oamenii migratori care au ridicat monumentul megalitic de la Stonehenge. Însă, conform celor mai vechi cronici ale faptelor lor, spaniolii au fost mai presus de toate soldaţi – primele *guerrillas*. Fenicienii din

vechime şi grecii, care erau negustori şi nu cuceritori, par să-şi fi întemeiat în peninsulă coloniile comerciale fără prea multe dificultăţi, dar cartaginezilor şi romanilor care i-au urmat, cu ambiţii de dominaţie, li s-au opus triburi cu un talent marţial violent. Romanii au avut nevoie de două secole ca să ajungă să stăpânească Spania şi ţara e presărată cu legende despre comunităţi care, în loc să se supună legiunilor, au ales să-şi dea foc căminelor ori să se azvârle *en masse* în prăpăstii. Îndelunga împotrivire a spaniolilor a silit Roma să adopte serviciul militar obligatoriu, iar armurierii romani au creat faimoasa sabie scurtă a legionarilor copiind un model spaniol. Spania era plină de oameni redutabili. Locuitorii din centrul ţării îşi spălau dinţii cu urină stătută, cei din nord mâncau carne de urs friptă şi beau sânge de taur, cei din nord-vest îşi sacrificau prizonierii pentru a descifra semne prevestitoare în măruntaiele lor. Un observator roman scria în secolul I î.Hr.: „Cu trupul deprins cu abstinenţa şi truda, cu mintea netulburată în faţa morţii, practică toţi o moderaţie aspră şi statornică. Preferă războiul în locul tihnei şi, dacă le lipsesc duşmanii din afară, îi caută între ei”. Strigătul de luptă al asturienilor rezumă portretul acestora. Suna ca urletul unui lup flămând, cu neputinţă de săturat: *Icucuuuu!*

Însă spaniolii, cu tot cu urina, sângele de taur şi urletele de lup, urcau deja în graficul descris. De la fenicieni au învăţat să scrie, să folosească banii şi să extragă din pământ metalele. De la greci au învăţat să cultive viţă-de-vie şi măslini şi să meşteşugească obiecte frumoase. De la romani au învăţat atât de multe, încât au ajuns în cele din urmă cea mai avansată şi mai cultivată dintre toate rasele supuse ale imperiului. Soldaţii spanioli au devenit în mod firesc o componentă de nădejde a legiunilor, dar, în cele şase secole de ocupaţie romană, spaniolii au atins şi o frumoasă maturitate în artele mai blânde. Cea mai mare parte a literaturii romane târzii a venit din Spania, de la satirele lui Martial la predicile stoice ale lui Seneca, iar împăraţii Traian, Hadrian, Marc Aureliu şi Teodosie cel Mare au fost cu toţii spanioli. Când s-au retras, într-un final, romanii au lăsat în urmă o ţară creştină prosperă; iar vizigoţii care au venit după ei în secolul al V-lea, alungând gloata feluriţilor barbari

veniţi din Gallia, s-au trezit în scurt timp temperaţi de cultura ei, creştinismul lor nerafinat şi schismatic fiind cizelat în catolicism ortodox, iar purtările lor grosolane, îmblânzite şi parfumate. Dintr-o ţară apuseană crudă, cu oameni periculoşi – *nec plus ultra* pentru navigatorii din Antichitate, *horrida et bellicosa provincia* pentru invadatorii romani –, Spania devenise o ţară de invidiat, civilizată şi productivă, ale cărei standarde decăzuseră într-adevăr din vremurile de aur ale Romei, dar ale cărei comori meritau din plin să fie culese.

Nu e de mirare că musulmanii, năvălind prin Africa de Nord în furioasa lor expansiune din secolul al VII-lea, au ajuns în scurt timp să facă planuri legate de această ţară. Doar 20 de mile de apă despărţeau Marocul de Spania, ţară care părea, în multe privinţe, un fel de Africă idealizată – Africa fără arşiţă, fără secetă, fără nisip, muşte şi boli, unde fecioare „frumoase ca huriile", reflecta un arab al acelor vremuri, „stau tolănite pe sofale moi, în palatele somptuoase ale nobililor şi prinţilor". În anul 711, musulmanii au traversat strâmtoarea, îmboldiţi de disidenţii aflaţi de cealaltă parte a ei. Le-au trebuit numai doi ani ca să supună tot sudul Spaniei, precum şi mare parte din nord, iar ultimul rege vizigot s-a afundat, ni se spune, cu atâta hotărâre mistică în mlaştinile de la Cádiz, încât n-a mai fost văzut vreodată, ci doar calul lui cu harnaşament aurit a supravieţuit, murdar de noroi, ca să indice locul. Maurii, cum numeau spaniolii amestecul de arabi, sirieni, egipteni şi berberi cuceritori, au făcut din Spania teritoriul islamic cel mai îndepărtat de la apus şi au rămas pe pământul ei şapte sute de ani.

Încă o dată, Spania a tras foloase. Maurii se ciorovăiau fără încetare între ei, însă din antipatiile lor tribale s-a născut în scurt timp supremul califat Córdoba, înfiinţat ca rival al dinastiei abbaside de la Bagdad. Califatul era un stat atât de cult, de rafinat şi cu un orizont atât de larg, încât Spania a fost vreme de un secol steaua polară a Europei, iar Córdoba era întrecută ca mărime numai de Constantinopol. În epoca glorioasă a acestui califat admirabil a existat libertate religioasă, femeile au avut drepturi egale la educaţie, bibliotecile, universităţile şi observatoarele au înflorit, poeţii au

abundat, iar muzicienii au fost oameni măreţi. Viaţa, privită în alte zone ale Europei ca un fel de pregătire şi ucenicie pentru moarte, era socotită un lucru splendid în sine, care trebuia înnobilat prin învăţătură şi însufleţit prin tot felul de plăceri. Maurii, veniţi din ţinuturi aride, au fost grădinarii Spaniei. Au dat culturii ei o graţie nouă, i-au învăţat pe locuitori tehnicile de irigaţie şi, pe măsură ce spiritul lor a degenerat în excese şi în fantezii hedoniste, au infiltrat în curentul Spaniei primele urme ale romantismului acesteia – primele mlădiţe ale piruetei, sfertului de ton şi castanietelor.

Totuşi, nu au nimicit în întregime Spania creştină. Chiar şi în sud existau granzi creştini care au obţinut un fel de autonomie, iar în nordul umed un mic nucleu de creştini nu s-a predat niciodată. În legendara bătălie de la Covadonga, din anul 718, se spune că un grup de 31 de creştini a oprit înaintarea a 400.000 de musulmani şi, astfel, i-a împiedicat pe mauri să pătrundă în munţii din Asturias; în jurul amintirilor despre această faptă măreaţă s-a închegat, de-a lungul generaţiilor, visul recuceririi. Aceasta a fost epoca Cidului şi a vitejilor săi tovarăşi. Conduşi de asemenea *magníficos*, creştinii au ripostat cu atacuri şi jafuri, croindu-şi treptat drum înapoi spre sud, uneori războindu-se între ei, alteori aliindu-se şi câteodată schimbând tabăra ca să ajute un prieten musulman împotriva unui duşman creştin. A fost un fel de cruciadă la întâmplare, dar, spre sfârşitul secolului al XI-lea, creştinii, grupaţi în mai multe principate, recuceriseră podişul central spaniol. La sfârşitul secolului al XIII-lea cuceriseră Córdoba şi stăpâneau totul în afară de o fâşie din coasta sudică. Iar în 1492, monarhii catolici ai Spaniei creştine, Isabela de Castilia şi Ferdinand de Aragón, l-au expulzat pe ultimul rege maur din încântătorul său palat de la Granada şi au finalizat eliberarea. Crucea a fost ridicată în moscheile din Alhambra, cineva a făcut o gramatică a limbii castiliene şi Spania a redevenit ea însăşi.

Acum ne apropiem de vârful graficului, căci în acest moment al istoriei sale Spania a devenit aproape simultan liberă, unită, bogată şi puternică. S-a eliberat de sub jugul maur. S-a unificat întrucât cele două regate creştine dominante, Castilia şi Aragón, s-au unit prin căsătorie. A devenit bogată şi

puternică deoarece, chiar în luna căderii Granadei, când ultimii mauri au ieşit de-a valma din Alhambra spre a fi botezaţi cu forţa, Cristofor Columb a fost chemat în faţa monarhilor catolici şi împuternicit să exploreze oceanul apusean. El a descoperit America şi a făcut pe loc din Spania una dintre marile puteri ale lumii. Neîmblânziţii ei aventurieri, evadaţi din sărăcia mohorâtă a podişurilor, au călcat cu pas sigur prin America Latină, doborând regatele fantastice ale aztecilor şi incaşilor, construind biserici, misiuni şi palate şi trimiţând acasă un şuvoi ameţitor de metale preţioase. În avântul entuziasmului şi al înfăptuirilor, spaniolii păreau invincibili. Carol Quintul a şters particula negaţiei din vechea etichetă şi a adoptat sloganul *plus ultra*, ca pentru a sugera că nimic nu se află mai presus de puterile Spaniei. Papa a conferit cu generozitate spaniolilor dreptul de proprietate asupra tuturor pământurilor aflate la vest de Insulele Capului Verde, iar ei şi-au lărgit cu îndrăzneală dominioanele, prin război şi prin căsătorii avantajoase, până când au ajuns stăpânitorii celui mai mare imperiu de la romani încoace.

Carol Quintul, tatăl lui Filip al II-lea, era şi sfântul împărat roman, iar teritoriile pe care i le-a lăsat prin testament fiului său cuprindeau toată America de Sud şi America Centrală, o mare parte din teritoriul actual al Statelor Unite, porţiuni mari din Franţa, Ţările de Jos, sudul Italiei, Filipine, Ceylonul, Congo şi felurite insule şi aşezări din Sumatra până în Azore. Când Filip s-a mutat la Escorial, după ce a supravegheat şi cel mai mic detaliu al construcţiei încă neterminate, Spania ajunsese în punctul maxim. Era puterea supremă şi apărătoarea universală a catolicismului. Cu acea combinaţie bogată de cultură creştină şi maură, iberică şi romană, cu o imagine naţională atât de mândră, încât nobilul spaniol era etalonul de eleganţă şi stăpânire de sine al întregii Europe, cu navigatorii ei, aventurieri şi spadasini teribili, şi cu experienţe fără egal în Lumea Nouă, Spania trebuie să fi apărut în ochii ţărilor mai puţin avântate un adevărat fenomen. Era creştină într-un mod agresiv, bătător la ochi şi Dumnezeu părea să se afle clar de partea ei. Spaniolii socoteau că adevărul nu e doar indivizibil, ci

şi esenţialmente spaniol; iar dacă un imperiu cunoaşte adevărul unic, cine poate să-i ia locul?

Însă fiecare imperiu se crede în posesia cunoaşterii, iar spaniolii n-au rămas multă vreme pe acel vârf strălucitor. Cangrena şi extenuarea s-au instalat atât în ţară, cât şi în trupul regelui, iar când catafalcul lui Filip a fost luat şi trupul lui neînsufleţit a fost coborât în *pudridero* din criptă, Spania îşi începuse deja lunga decădere. Totul a intrat în putrefacţie, cu unica excepţie a artei. Acasă şi peste hotare, Spania îşi făcea cu nesăbuinţă duşmani în numele cauzei unităţii catolice. Comorile Lumii Noi au fost risipite în războaie şi masacre politice pe tot cuprinsul Europei. Olandezii s-au răsculat, la fel şi catalanii, iar englezii protestanţi, care înfrânseseră deja Armada, îşi strigau acum sus şi tare triumful eretic. Gloria s-a dovedit a nu fi altceva decât un miraj şi chiar şi trecutul eroic spaniol a căzut victimă deziluziei când Cervantes i-a batjocorit pretenţiile cavalereşti în cartea care, se spune, a ucis un popor. Spania continua să fie bogată în talente, pictori şi scriitori, mistici şi filosofi, dar dincolo de fastul aparent era deja un regat al săracilor şi al autoamăgirii. Seva maurilor secase, iar sistemele de irigaţii erau lăsate să se deterioreze. Vechile forţe centrifuge ale Spaniei, moştenite de la triburi şi de la regate rivale, s-au reînsufleţit ca să chinuie statul şi să hărţuiască acel redutabil centru al puterii reprezentat de Escorial. Niciodată momentul de supremaţie al unei ţări n-a fost atât de scurt şi nici atât de strălucitor; iar Spania nu avea să mai fie niciodată absolut sigură de rolul ei în lume.

În 1700, Habsburgilor le-au urmat la tronul Spaniei Bourbonii, o familie al cărei nume devenise sinonim cu decăderea, şi sub egida lor ţara s-a cufundat într-o neputinţă provincială. Războiul Succesiunii Spaniole i-a deposedat pe spanioli de imperiul lor european şi de Gibraltar. Războaiele napoleoniene au dus întâi la pierderea Louisianei şi a Trinidadului, apoi la catastrofa de la Trafalgar şi, în final, la ocupaţia franceză a peninsulei şi urcarea lui Joseph Bonaparte pe tronul Spaniei. Războiul Peninsular – pe care spaniolii îl numesc Războiul de Independenţă – a readus la putere dinastia

de Bourbon şi a demonstrat spiritul luptător feroce al clasei muncitoare spaniole, însă n-a făcut decât să sublinieze dependenţa Spaniei de aliaţi mai puternici. Un şir de războaie coloniale a dus doar la independenţa republicilor sud-americane. Cele două războaie carliste, purtate pentru succesiunea la tron, au distrus ţinuturile rurale spaniole şi au aprins în sufletul poporului o patimă sângeroasă. Războaiele din Rif, în Africa de Nord, au secătuit vistieria Spaniei şi i-au decimat armata. În urma războiului hispano-american, care s-a încheiat în mod umilitor în 1898, Spania a pierdut Cuba, ultima dintre marile ei colonii, şi totodată şi-a demonstrat izolarea în lume – nici cal, nici măgar între state, mândră, dar săracă, faimoasă, însă lipsită de putere, imperială, dar fără imperiu. În ţară existau conflicte neîncetate între tradiţionalişti şi liberali, între proprietarii de pământuri şi clasele muncitoare, între centralişti şi federalişti, şi, timp de treizeci de ani din epoca victoriană, domnitoarea titulară a Spaniei a fost nimfomana Isabela a II-a, al cărei cuib de amor îmbrăcat în pluş roşu, aflat deasupra unui restaurant din Madrid, este arătat şi azi turiştilor cu înclinaţii erudite. Până şi revoluţia industrială a fost ratată. Până şi geniul artistic a secat. Nici un alt secol n-a fost mai dezastruos pentru o ţară cum a fost secolul al XIX-lea pentru Spania.

Aşa a pătruns ea şchiopătând în epoca modernă – cu doar jumătate din fiinţa sa, căci jumătatea cealaltă continua să rătăcească nostalgic alături de Cid şi de conchistadori. Era o ţară răvăşită: năucită de politici interne înverşunate – între 1814 şi 1923 au avut loc patruzeci şi trei de lovituri de stat; implicată în neîncetate războaie pe teritoriile jalnicelor rămăşiţe ale imperiului ei, acum limitat la câteva enclave nisipoase sau fetide în Africa; o nulitate din punct de vedere diplomatic, atât de superfluă strategic încât Primul Război Mondial a ocolit-o cu dispreţ. Au torturat-o ideologii conflictuale – dogmele monarhiei, teocraţiei, despotismului, democraţiei, socialismului, anarhismului, comunismului. Din sărăcia mediului rural şi mizeria celui urban erupeau periodic violenţe. Politica sa colonială a fost atât de ineptă, încât armata spaniolă din Maroc a fost anihilată în Rif în 1921. Un dictator, Primo de

Rivera, a venit şi a plecat; în 1931, ultimul rege de Bourbon s-a retras din haos, deschizând calea unei republici de stânga; iar în 1936, secolele de eşec, schismă şi frustrare au dat naştere actului de disperare suprem, războiul civil spaniol.

Teoretic, a fost o revoltă a conservatorilor naţionalişti împotriva republicii, dar în cele din urmă a constituit, de fapt, o dublă revoluţie – a dreptei şi stângii contra centrului. Pasiunile pe care le-a făcut să dea hidos în clocot fierbeau înăbuşit de cinci secole şi au fost atât de vătămătoare, încât cicatricele au rămas vizibile până azi. Spaniolii stângii înfrânte îşi numeau uneori adversarii „ceilalţi", o reticenţă furioasă, înăbuşită, indirectă, ce exprima grăitor moştenirea rămasă în urma conflictului. Timp de peste patruzeci de ani după ce naţionaliştii victorioşi ai generalului Francisco Franco şi-au instaurat autarhia de dreapta, Spania a fost prizoniera urmărilor războiului, supusă unui despotism al cărui prim obiectiv a fost să se asigure că *statu-quo*-ul nu va mai fi tulburat vreodată. Abia după moartea lui Franco, în 1975, şi după reinstituirea monarhiei, după cum decretase el, Spania a început să scape de inhibiţiile care o schilodeau.

Ce urmează? Nu ştim. Aici graficul se opreşte, cu regele Juan Carlos pe tronul Spaniei şi o democraţie liberală bâlbâită şi uneori exploziv de vie în jurul lui, însoţită de toate accesoriile – partide politice, alegeri, greve, proteste şi graffiti. Spania e acum o democraţie, însă rolul ei rămâne încă incert, destinul ei pare neîmplinit, iar la viitorul ei putem privi doar printr-un văl al amintirilor şi presupunerilor – cum s-a exprimat o dată filosoful José Ortega y Gasset, „un nor de praf rămas în aer după ce un popor măreţ a trecut în galop pe drumul mare al istoriei".

În general, vizitatorul, adaptându-şi vederea la penumbră, se opreşte o vreme în *coro* ca să se uite în ghidul de călătorie, rezemându-se poate cu spatele de un crocodil sculptat sau sprijinind cartea pe un pupitru pentru partituri din secolul al XIV-lea. Când simte că a prins esenţa edificiului, îi stăpâneşte originea şi şi-a lămurit epocile lui, porneşte să exploreze mai departe; la fel şi călătorul, dacă a citit textul despre Escorial, s-ar putea simţi pregătit să cerceteze culoarele şi capelele

Spaniei, unde praful stăruie şi dansează în mănunchiurile de raze de soare şi auzi slab uruitul maşinilor afară.

1

Insula Barataria

Spania e aproape o insulă – un fragment sudat grosolan la silueta Europei, considera poetul Auden. Indiferent pe unde pătrunzi în ea, din Portugalia, din Franţa, din Gibraltar sau din largul oceanului, ai imediat un sentiment al separării – o realitate geografică exagerată de circumstanţele istorice. Primii mauri invadatori chiar au crezut că Spania e o insulă, iar fenicienii, percepând deja această izolare sau retragere, i-au dat numele Spania – cuvânt despre care unii filologi nerozi cred că înseamnă „Ţara iepurilor”, însă pe care toţi adevăraţii pasionaţi de Spania îl acceptă cu interpretarea alternativă, „Ţinutul ascuns”.

Intrarea cea mai frumoasă dintre toate o oferă trecătoarea Roncesvalles, cel mai eroic din cele zece defileuri care străpung Pirineii. E un traseu dificil, la altitudine mare, plin de ecouri romanţioase. Aici, cu o mie de ani în urmă, cavalerul rătăcitor Roland a scos sunete asurzitoare din cornul său fermecat, făcând păsările să cadă moarte în jurul lui; tot aici, bascii sălbatici, azvârlindu-se asupra ariergardei lui Carol cel Mare, au măcelărit jumătate din oştenii acestuia. De-a lungul Evului Mediu, prin trecătoarea Roncesvalles au înaintat anevoios către sud caravanele pelerinilor porniţi spre altarul Sfântului Iacob de la Santiago de Compostela, purtând în mâini păduri de cruci din frunze de palmier şi cântând imnuri curajoase. Potentaţi din toate epocile au pătruns în Spania pe această cale, ca şi feluriţi spioni şi ambasadori, negustori şi mediatori de alianţe prin căsătorie, prinţese destinate tronurilor spaniole şi sfinţi în

drum spre sfinţenie. Aici a purtat Soult, mareşalul Franţei, o lungă bătălie cu britanicii care i-au alungat pe francezi din peninsulă în 1813 şi pe acest drum au pătruns în Franţa, clătinându-se pe picioare, mii de nefericiţi refugiaţi în timpul războiului civil spaniol. Roncesvalles este una din trecătorile clasice ale Europei şi o poartă corespunzător de sobră către Spania.

Iarna e perioada potrivită pentru a o străbate. În acest anotimp, când te apropii de trecătoare, găseşti meterezele spaniole ale Pirineilor în ipostaza lor cea mai sugestivă: în tonuri de maro şi violet, ameninţători, cu unde rozii de-a lungul crestelor înalte acoperite de zăpadă şi cu nori albi, sălbatici învârtejindu-se pe văi în jos. Simţi că, dincolo de ei, reflectoarele sunt aprinse fără încetare pe scena Spaniei şi te apropii de ele cu toată încântarea unei ieşiri la teatru. Însuşi numele Spania are un răsunet de fanfară şi nici o altă ţară nu oferă o imagine mai vie. Spania pare să nu urmeze nici o modă şi să nu se supună nici unei norme. S-a ţinut în general la o parte de evenimentele trecutului recent, de la Al Doilea Război Mondial la cursa nucleară, şi dacă pentru unii atracţia exercitată de ea e reprezentată doar de vraja plajelor de agrement şi a vinului ieftin, pentru alţii ţara este specială pentru că încă nu pare împăcată cu secolul XX – încă nu a sucombat pe de-a-ntregul acelor presiuni ale materialismului pe care noi, ca tot atâţia Frankensteini cu minte puţină, regretăm pe jumătate că le-am creat.

Spania se numără printre absoluturi. În ziua de azi, majoritatea statelor sunt pasive de voie, de nevoie, permanent supuse unui şir de forţe din afară. Spania continuă să refuze în manieră activă. Nu e o mare putere, dar, în felul ei minor, a rămas unul dintre jucătorii principali – a rămas o ţară care-şi fixează singură standardele. Pentru noi, biete zerouri ale culturii computerului, noi, cosmopoliţii, umaniştii, sclavii cinici ai maşinăriilor, nimic nu e mai captivant decât dramatismul deopotrivă întunecat şi orbitor al acelui teatru de dincolo de coline – vasta splendoare a peisajelor spaniole, intensitatea mândriei şi a nefericirii spaniole, gloria aventuroasă a unei istorii care şi-a pus pecetea pe jumătate din lume, amărăciunea

unui declin care a dus inexorabil de la triumf la tragedie, de-a lungul multor secole de putreziciune. Toate acestea, distilate în arşiţă dogorâtoare şi frig otrăvitor, prăfuite de nisipurile Africii, păzite de baricada munţilor ce se înalţă deasupra ta – toate acestea par să-ţi aştepte sosirea dincolo de trecătoarea Roncesvalles.

În scurt timp se adeveresc toate. Urcând pe drumul lunecos, prin lapoviţa biciuită de vânt, ajungi curând la capul trecătorii şi te afli la poarta Spaniei. Acolo, sus, totul e pustiu şi lăsat în părăsire. Un plug de zăpadă vechi zace înclinat la marginea drumului, un şir de adăposturi militare temporare zace abandonat printre brazi. Între copaci se înalţă îngândurată scheletica mănăstire augustiniană Roncesvalles, cu acoperişuri ce par a fi făcute din tablă de oţel şi cu o curte mare, udă şi goală. O femeie se uită din pragul uşii când treci prin cătunul mohorât al mănăstirii. Doi poliţişti cu glugi pe cap, ghemuiţi ca să se apere de vânt, răspund amorţit la salutul tău cu mâna. Primele tale clipe în Spania, deşi teatrale, nu te fac să te înfiori.

Dar apoi, cotind, ieşi din pădure şi dintr-odată se întinde în faţa ta, mai jos de etajul negurilor, marea câmpie a fluviului Ebro, cu dealuri piemontane ce coboară în linii ample spre râu. Acolo, jos, spaţiul pare incomensurabil. Totul e o monotonie a cafeniului, dar magnifică – o monotonie ca aceea a deşertului, care are ceva mistic şi incitant. În planul intermediar, un grup de ţigani merge grăbit pe drum cu căruţe cu coviltir, măgari şi câini costelivi, iar dincolo de ei pare să te aştepte Spania – Spania altarelor sfinte, a cavalerilor rătăcitori, a chitarelor, a arenelor de coridă şi a troglodiţilor. În seara respectivă vei dormi la Pamplona, unde taurii tineri sunt lăsaţi slobozi pe străzi de sărbătoarea Sfântului Fermín, unde legenda spune că spaniolii au omorât odată zece mii de evrei pentru a sărbători nunta unui prinţ, unde clopotele bisericilor sună ca zăngănitul lopeţilor pentru cărbuni la orele mici ale dimineţii şi pernele de la hotel îţi dau impresia că sunt umplute cu păr de catâr.

În parte, mediul e cel care-ţi dă această senzaţie – senzaţia că ai năvălit într-o lume privată bizară, dincolo de munţi. Pământul Spaniei nu seamănă cu nici un altul, cu conturul lui pătrat, atât de necizelat (forma unei piei de taur întinse, li s-a

părut geografilor din vechime). Parc-ar fi o imensă fortăreaţă. Altitudinea medie e de circa şase sute de metri şi munţii se ridică aproape drept în sus de pe coastele ei, lăsând doar fâşii înguste de litoral şi estuare strâmte.

Între zidurile acestor munţi se întinde un podiş vast, asemenea curţii interioare a unui castel, cândva acoperit de păduri dese, acum despuiat de sol şi încreţit la rândul lui de atâtea lanţuri montane, încât, oriunde te-ai afla în Spania, în oricare anotimp, nu eşti niciodată surprins să vezi imaginea depărtată, neclară a piscurilor înzăpezite. E o ţară muntoasă aspră, depăşită în Europa doar de Elveţia ca altitudine generală. Şoseaua europeană situată la cea mai mare altitudine se află în Spania, deasupra oraşului Granada. Satul locuit aflat la cea mai mare altitudine este, se spune, Trevélez, în munţii Alpujarra din sud. Vântul neîncetat e una dintre caracteristicile Spaniei – levantul mugitor dinspre răsărit, vântul usturător al Atlanticului, dinspre sud-vest, şi, mai presus de toate, vântul-pumnal care biciuie *meseta* centrală, un vânt care, spune proverbul, e capabil să omoare un om, dar nu şi să stingă o lumânare. E o climă a extremelor crâncene: citind un ziar spaniol într-o dimineaţă, la sfârşitul lunii mai, am aflat că în ziua anterioară temperatura la Córdoba fusese 32°C, pe când la León fusese 4°C.

Puţine râuri cu debit stabil îmblânzesc acest teren crud. Cu excepţia părţii de nord-vest, ploile spaniole sunt rare şi capricioase – la Alicante, în 1882, cantitatea de ploaie căzută într-o singură zi a depăşit-o pe cea însumată în tot restul anului. Când plouă totuşi sau când se topesc zăpezile din munţi, râurile se revarsă sălbatic spre mare, distrugând adesea şosele şi poduri şi luând cu ele pământul fertil; dar în cea mai mare parte a timpului sunt secate şi folosite adesea ca poteci pentru catâri, astfel că linia de un albastru răcoros de pe hartă se dovedeşte a fi doar o fâşie aridă, bolovănoasă şi încinsă, cu capre care pasc iarba rară şi un cal şchiop sau doi, respirând anevoios la umbra podurilor. În Spania există doar cinci fluvii – Ebro, Guadalquivir, Guadiana, Tajo şi Duero –, răsfirate pe cuprinsul ţării ca degetele unei mâini. În rest, unele dintre cele mai vechi glume spaniole se referă la lipsa apei. Râul

Manzanares la Madrid, aflat printre cele mai anemice, a fost asemănat cândva cu „un oraş universitar în vacanţa mare”. Altcineva a spus că, dacă vrei să-l vezi, ar trebui să sari într-un autobuz în clipa în care începe ploaia, căci altfel, râul va dispărea înainte să ajungi la el. Lui Filip al II-lea, care a construit peste cursul lui jalnic măreţul Puente de Segovia, un critic candid i-a spus că ar trebui ori să vândă podul, ori să-şi cumpere alt râu. Apa este una dintre preocupările principale ale vieţii spaniolilor. Pompa constituie punctul central tradiţional al satelor şi, până nu demult, în contractul de vânzare pentru fiecare apartament din Madrid se specifica de unde provine apa. În Spania, liniile de demarcaţie absolute sunt cele care separă pământul arid de cel umed, zonele aride de cele cu umiditate, deşertul de câmpia irigată – pe scurt, purgatoriul de paradis.

Căci spaniolii trăiesc adunaţi ciorchine, ca nişte chiriaşi ilegali, în jurul surselor de apă. Doar în regiunile înverzite din nord pot să trăiască asemenea altor occidentali de la ţară, înconjuraţi tihnit de câmpurile lor. În restul Spaniei sunt mereu înghesuiţi lângă apă – în metropole străbătute de fluvii, în cătune minuscule cu câte o fântână sau în bogatele văi irigate, create iniţial de mauri. Zone pustii întinse separă o enclavă locuită de următoarea, iar acestea variază ca fecunditate de la luxuriant la selenar. Oamenii de pe litoralul Valenciei locuiesc pe cea mai fertilă bucată de pământ din Europa şi în cea mai dens populată zonă agricolă în afară de Egipt şi India: portocalele ei cântăresc uneori trei kilograme bucata, iar pieţele sunt pline până la refuz de roadele pământului, rotunde, trandafirii. Pe de altă parte, oamenii de pe coasta Murciei trăiesc la marginea unui deşert – unul pustiu şi deprimant cum sunt puţine altele, acoperit de grohotiş şi plante pipernicite, cu rocile vârstate în nuanţe de sulf, cu văile permanent lipsite de apă. Recolta medie de grâu în Logroño, în nord, e de aproape şase ori mai mare decât recolta medie din Almería, în sud-est. Zona de coastă din jurul oraşului Málaga, în sud, e la fel de luxuriantă ca oricare ţărm tropical, cu trestie-de-zahăr şi vinuri groase, dulci. Podişul interior, unde adeseori satele aduc mai degrabă a mormane de dărâmături decât a aşezări omeneşti,

poate fi la fel de deprimant şi de dur ca orice *altiplano* din Perú. Ţinutul muntos Asturias, ai cărui locuitori viguroşi beau cidru din butoi şi mănâncă păstrăv afumat, oferă acelaşi gen de suficienţă primitivă ca regiunea scoţiană Highlands.

În ciuda tuturor acestor lucruri, puterea prezenţei spaniole e atât de mare, încât totul formează una şi aceeaşi ţară imposibil de confundat – şi zonele disperat de aride, şi cele obscen de fertile, şi cele muntoase, verzi şi accidentate. Indiferent dacă pomul e un palmier sau un pin nordic, vântul care-l clatină nu poate fi decât spaniol, iar pământul de sub el miroase a Spania.

Caracterul demodat e, în parte, ceea ce face ca Spania să pară atât de deosebită. Această ţară are o slăbiciune fatală faţă de trecut. Când francezii construiau în stil gotic, ea continua să construiască în stilul romanic. Când francezii au trecut la stilul renascentist, ea continua cu cel gotic. Şi-a păstrat valorile medievale mult după ce tot restul Europei le abandonase, astfel că în universităţile spaniole, în secolul al XVIII-lea, se mai punea întrebarea dacă Copernic avea dreptate şi se mai dezbătea cu încordare dacă bolta cerească e făcută din metal sau din lichid. Nici o simfonie de Beethoven n-a fost interpretată la Madrid înainte de 1866. Abia în acest secol, cei mai primitivi dintre spanioli, în văile închise din apropiere de Salamanca, au auzit pentru prima oară de Dumnezeu. Când domnul Gerald Brenan a plecat să trăiască în Andaluzia după Primul Război Mondial, vecinii lui au presupus că acesta luptase cu maurii şi nutreau părerea neclintită că protestanţii sunt oameni cu coadă.

Acest decalaj temporal continuă să facă din Spania un anacronism în rândul ţărilor. Îşi trăieşte cu adevărat revoluţia industrială abia acum şi păstrează în multe privinţe simplitatea şi chiar inocenţa unei ţări de păstori. În plus, o cuviinţă şi un formalism victoriene îl fac pe străin să aibă impresia că trecerea sa prin munţi a fost o întoarcere în timp. Pe aleile Andaluziei se leagănă şi azi trăsuri, cu doamne sporovăind înfundate în perne şi cu vizitii şfichiuind câinii vagabonzi cu bice lungi de piele. Căruţele cu fân continuă să huruie pe drumurile de pe dealurile Galiciei, cu boii năduşind în jug şi ţăranii cu pălării de pai venind din urmă, agale. Locomotive

superbe, cu garnituri de bronz lustruite, pufăie aburi pe căile ferate spaniole. Autobuzele spaniole de la ţară se clatină gregar pe drumurile cu hârtoape, etalând şi azi entuziasmul vesel al poştalioanelor. Cu excepţia oraşelor sofisticate, spaniolii continuă să-şi facă curte discret, mamele spaniole rămân dominatoare, bărbaţii spanioli sunt foarte masculini şi femeile spaniole, de obicei, caste. Oraşele spaniole sunt atât de depărtate între ele, încât multe par şi astăzi nişte oraşe-state, învăluite în propriile treburi parohiale şi cu privirile îndreptate spre interior, către catedrală şi cafenea, nu spre exterior, către rachete sau situaţia din Orientul Mijlociu.

Nimic n-ar putea să pară mai cuviincios şi mai permanent decât viaţa într-un astfel de oraş spaniol de provincie – *La Capital* pentru ţăranii din zona rurală înconjurătoare, dar pentru străin un simplu târg de mărime mijlocie, în drumul către o altă destinaţie. Viaţa s-a schimbat indescriptibil de mult, mi s-a spus, faţă de începutul anilor 1930, când un tânăr nici nu îndrăznea să-i vorbească unei fete nemăritate şi când curtea se făcea sub restricţii nu doar puritane, ci chiar islamice. S-a schimbat enorm, iarăşi, faţă de anii 1960. Chiar şi aşa, pentru cineva din afară, viaţa în Murcia, Zamora sau Jaén pare miraculos de netulburată de progresul social.

În piaţa alimentară, de pildă, obiceiurile rurale familiare au rămas liniştitor de însufleţite: măcelarul jupoaie o oaie sub ochii tăi tot atât de uşor cum ar curăţa de coajă un măr, găinile sunt legate unele de altele cu sfori câlţoase pe capacul coşurilor în care au fost aduse, pe cojile de ouă vezi găinaţ şi precupeaţa îţi înveleşte ridichile în hârtie groasă, maro. Pe străzile comerciale, burghezia face paradă prin faţa cafenelelor într-o strălucire a pantofilor lustruiţi şi a mănuşilor imaculate, cu mici mustăţi tunse îngrijit, cu părul ondulat impecabil, cu bebeluşii dichisiţi şi plini de volănaşe. În faţa catedralei, grupuri de preoţi ocupaţi sunt prinşi în conversaţii serioase, stând foarte aproape unii de alţii şi vorbind cu atâta aprindere, încât uneori borurile largi ale pălăriilor lor se ating şi strâmbă întreaga controversă. Pe promenada de pe malul râului, şcolăriţe elegante cu părul împletit în cozi se întorc acasă cu pas săltat, legănându-şi ghiozdanele, şi un călugăr cerşetor bătrân şade pe

un zid scund, vânzând grămăjoare de plante de leac amestecate. Pe rafturile farmaciilor vezi borcane mari, roz, pe duşumelele magazinelor de vinuri, butoaie uriaşe, pătate de vin, în cofetării, delicioase torturi lipicioase, iar sticlele cu lichior din cafenele sunt decorate cu medaliile de aur ale unor expoziţii uitate şi cu blazoanele unor duci de mult dispăruţi. Printre straturile cu flori ale pieţei centrale, bonele apretate bârfesc într-un tablou gen Watteau cu cărucioare, şorţuri, costume de marinar şi fetiţe care trag cu urechea, curioase; de la ferestrele uriaşe, slab luminate de la Casino, cum se numesc în Spania cluburile, patru sau cinci siluete parcă mumifiate privesc absente la trecători, având alături pahare ce par să conţină apă călâie.

Iar seara, când în piaţa centrală începe *paseo*, bărbaţii tineri plimbându-se importanţi într-o direcţie, iar fetele chicotind în grupuri în cealaltă direcţie, când oficialităţile municipale apar, pomădate, din departamentele lor, iar tinerii ofiţeri ai garnizoanei, netezindu-şi degetele mănuşilor, coboară din taxiuri şi pornesc prin mulţime galant, cu paşi mari – când începe *paseo* de seară, cu toate formalităţile nescrise ale flirtului şi politeţii, atunci ai senzaţia că te-ai întors într-o Europă de mult moartă, poate în Anglia lui Anthony Trollope sau în Rusia dispărută a lui Gogol. Măreţia demnitarilor creşte pe măsură ce seara înaintează, iar subalternii rămân la nesfârşit să vorbească în poziţie de drepţi, dacă nu-i implori, dragii mei, să renunţe la formalism.

E o privelişte fermecătoare, dar câteodată nostalgia Spaniei are ceva mai furtunos: de pildă, când un tren cu minereu înaintează greoi printr-un peisaj nesfârşit, cu vălătuci de fum negru în lumina serii şi un şarpe de vagoane lung, zăngănitor, întins pe podiş; sau în vreun oraş minier abject, dickensian prin jeg şi tristeţe, unde bătrânele scurmă printre traversele căii ferate în căutare de resturi de cărbune, evocându-ţi-o pe sărmana Susan; sau în mahalalele hogarthiene[1] din Barcelona, unde se află bordelurile pentru marinari, cu prostituate cu pieptul plin ca al porumbeilor. Arhaismul Spaniei e adeseori mişcător, dar adeseori şi dur. Costumele populare spaniole aproape că au dispărut, supravieţuind doar o basma ici, un şorţ

colorat colo sau saboţii mari, butucănoşi din nord-vest; însă ţăranii Spaniei şi-au păstrat simţul practic minunat, iar minerii din nord, militantismul intimidant. Acest popor a rămas cumpătat, sobru şi puternic, cu oameni de felul yeomanului – şoferi de camion, subofiţeri, mecanici, portari, lucrători la fermă cărora le-ai putea da pe mână cu încredere nu numai cositul fânului, ci şi viaţa sau chiar pe fiica ta. *Hombre!* e salutul obişnuit al spaniolilor de la ţară – *Bărbate!* – şi aceste vechi politeţuri directe, cinstite reflectă partea cea mai bună a caracterului demodat al Spaniei: ceva franc şi camaraderesc, neafectat de timp sau de bani, născut din convingerea că un bărbat e bărbat în toate. O parte din tăria spaniolului se trage din respectul lui încăpăţânat faţă de trecut. Majoritatea limbilor occidentale folosesc aceeaşi formă de rămas-bun – *Adieu*, *Addio*, *Adios!* –, însă numai în Spania vei auzi ocazional un bătrân ţăran de ispravă, cu mâini ca mahonul, rostindu-l în trei cuvinte grave, separate: *Mergi cu Dumnezeu!*

Spania e deosebită şi pentru că are stil. Într-o epocă prozaică, nu se teme să fie patriciană. A avut întotdeauna atitudinea măreaţă – „graţia arogantă şi insolentă", cum a descris-o cândva un istoric francez –, iar uneori chiar şi acea *noblesse oblige*: printre cele mai tipic spaniole picturi se numără minunata *Capitularea Bredei*, numită colocvial *Lăncile*, în care superbul marchiz de los Balbases primeşte sabia adversarului său olandez înfrânt cu un surâs de inefabil regret politicos. Spania e o ţară a rangurilor înalte. Marchizii, ducii şi conţii abundă, iar tradiţiile spaniole conţin o mulţime de conduite pe care le aştepţi în mod normal din partea nobililor. Alonso de Guzmán, un erou spaniol din secolul al XIII-lea, i-a lăsat pe mauri să-i ucidă fiul sub zidurile Tarifei în loc să le predea oraşul său – le-a aruncat pentru execuţie propriul pumnal, strigând: „Omorâţi-l pe băiat! Mai bine pierd şase fii decât să mă predau!". Şapte sute de ani mai târziu, colonelul Ituarte Moscardó, apărând palatul Alcázar din Toledo pentru generalul Franco, l-a lăsat şi el pe duşman să-i omoare fiul în loc să predea fortăreaţa – i-a spus băiatului la telefon: „Încredinţează-i lui Dumnezeu sufletul tău, strigă *Viva España*

şi mori ca un erou!”. Spania iubeşte astfel de atitudini, deopotrivă tragice şi sfidătoare, după cum are un respect durabil faţă de drapele, cai înalţi şi izolare splendidă.

Şi, adesea, chiar şi nenumăraţii spanioli care resping astfel de valori, care se declară internaţionalişti, egalitari sau materialişti moderni au totuşi un stil jenant de patrician. Majoritatea spaniolilor sunt, ca să folosim un termen deloc la modă ce denumeşte o situaţie pe cale de dispariţie rapidă, gentlemani. Bogaţi sau săraci, furioşi sau prevenitori, au manierele înnăscute. Nimeni nu-l va trata pe străin cu mai multă degajare elegantă decât ţăranul zdrenţăros din Aragón sau Castilia, cu mantia veche pe umeri, cu pălăria pătată pe cap, cu bărbia puţin ţepoasă şi cu mâna bătătorită de o viaţă de muncă grea: se va întoarce pe spinarea măgarului său ca şi cum ar sta în şaua unui superb pursânge, te va privi drept în ochi, solemn şi curtenitor, şi va răspunde la întrebarea ta într-o spaniolă atât de distinsă şi de corectă, încât ar putea fi extrasă dintr-un curs de limbă înregistrat. Te face întotdeauna să te simţi binevenit, nu te tratează de sus niciodată, ştie întotdeauna când să plece şi nu se lasă nicicând pradă efuziunilor.

Castele spaniole sunt într-adevăr distincte, deşi greu de diferenţiat pentru un străin, fiindcă nu există accente specifice unei clase sau alteia. Când sunt la mijloc chestiuni de mare importanţă, ura dintre ele poate fi aţâţată cu cruzime. Din cei paisprezece mii de ofiţeri din armata spaniolă regulată la începutul războiului civil, numai două sute au ales să lupte pentru stânga: din cei opt mii de ofiţeri din corpul de rezervă, doar vreo douăzeci au ales să lupte pentru dreapta. Totuşi, se pare că nu invidia aţâţă aceste patimi – de obicei, revoluţionarul spaniol nu râvneşte bogăţii pentru sine. În vremuri normale, spaniolii din toate clasele arată unii faţă de alţii o politeţe degajată, aproape familiaritate, care mie îmi evocă relaţia straniu de degajată dintre stăpân şi şerb din Rusia ţaristă. Catolicismul spaniol explică în parte această lipsă a stingherelii, prin accentul pus pe moarte ca marele nivelator, iar unii spun că este şi un ecou al atitudinii familiei romane faţă de sclavul ei. Indiferent care ar fi originea, se spune că unul dintre motivele succesului armatelor spaniole din vechime a

fost dezinvoltura democratică a interacţiunilor, ofiţerii şi soldaţii de rând împărţind aceeaşi popotă; iar dacă vizitaţi vreodată unul dintre marele târguri din Andaluzia, când familiile care deţin pământ vin la oraş cu caii lor splendizi, cu volanele şi picăţelele lor, dacă vă plimbaţi vreodată printre micii aristocraţi andaluzi la o astfel de festivitate, veţi descoperi că granzii, frumoasele, valeţii, lacheii şi toţi ceilalţi par să converseze cu o camaraderie fermecătoare, încât cu greu poţi să spui care e stăpânul, care servitorul şi, câteodată (căci sunt zvelţi şi frumoşi), chiar care e calul.

Această independenţă a purtării, această ambianţă a capetelor ţinute sus şi a privirilor îndreptate înainte, e cea care face Spania să se simtă atât de teribil de nobilă şi întreţine la ai săi *aficionados* idei naive de integritate şi individualitate. În aceste ţinuturi austere şi pustii, omul are într-adevăr ceva curajos de vertical, ceva care îl face să simtă că face parte dintr-o specie mai aleasă sau cel puţin mai profundă decât pe alte meleaguri. Un motiv important al caracterului distinct al Spaniei e faptul că ea se simte întotdeauna *mai* aşa sau *mai* altfel. În această ţară, totul pare amplificat, ca de un drog care elevează, şi oamenii îndeosebi par mai cruzi, mai încăpăţânaţi, mai binevoitori şi întotdeauna mai măreţi. Concepţiile filosofice spaniole sunt pline de sinonime pentru această elevare a spiritului, iar iubitorii sentimentali ai acestei culturi sunt foarte dornici să le traducă – de exemplu, *alma*, care înseamnă mai mult decât suflet, dar ceva aproape detectabil anatomic, sau *casticismo*, care e mai mult decât purism, însă a ajuns să denumească însăşi însuşirea de a fi spaniol, substanţa nedefinită, dar pătrunzătoare care pluteşte în jurul tău din clipa în care treci graniţa spaniolă.

Această influenţă exaltantă a Spaniei e molipsitoare şi-l face şi pe vizitator să simtă că i se umflă *alma*, cum se umflă parotidele când ai oreion. Nimic nu exprimă efectul ca de mescalină al acestei ţări mai bine decât lupta cu taurii, acel ritual asemănător cu luptele de gladiatori, sângeros şi adesea strident, care, în teorie, îi trezeşte de regulă repulsie nordicului, dar în fapt îi face adesea sângele să curgă mai repede. Tot felul de instincte neaşteptate sunt reînsufleţite de acest spectacol

spaniol. Trâmbiţele sună; poarta se deschide; taurul năvăleşte în arenă, masiv, nedumerit şi spumegând de furie; străinul, copleşit de strălucirea orbitoare, de colorit, de emoţiile maselor, de spectacolul grandios şi de fierbinţeala momentului, simte instantaneu că se află într-o sală de disecţie barbară, în care tot ce are omul mai rău iese la iveală sub reflectoare nemiloase. Nu e câtuşi de puţin un spectacol plăcut, câtuşi de puţin un sport. Sângele curge, oamenii sunt adesea răniţi, bieţi cai legaţi la ochi sunt împunşi cu coarnele, taurul moare inevitabil şi e târât afară din arenă pentru a fi tranşat, iar carnea lui, mâncată. De jur împrejur, mulţimea – acel cor grec al arenei taurilor, cu trabucuri subţiri ţinute între dinţi, cu cozoroace din carton pe frunte, cu perne de o peseta sub funduri, pe băncile tari – îi pare ochiului străin animată în principal de o poftă animalică de sânge. „Nu mi-ar fi displăcut să-i văd pe spectatori azvârliţi cât colo”, îi scria Nelson soţiei sale după ce a asistat la o luptă cu tauri.

Şi totuşi, atât de molipsitor e spiritul spaniol, încât, dacă zăboveşti suficient de mult, probabil că vei cădea pradă şi tu vrăjii sălbatice a coridei. În timp ce parada ei sinistră continuă, poleială de circ alături de tragedie teribilă, în timp ce moartea urmează morţii şi sângele urmează sângelui, în timp ce tinerii zei sunt aclamaţi în arenă sau huiduiţi să dispară, în timp ce caii bătrâni şi tăcuţi cad, iar catârii gătiţi special le trag leşurile afară, în timp ce fanfara îşi cântă muzica ritmată şi umbra înserării cuprinde treptat arena, te simţi pe jumătate unit tu însuţi, oră de oră, luptă după luptă, cu mulţimea aprigă de lângă tine. Esenţa coridei, ne asigură experţii, e caracterul nobil al morţii – Momentul suprem al Adevărului care soseşte, în final, pentru noi toţi; şi nu trece mult până ajungi să simţi şi tu că din setea de sânge şi din intoleranţă îşi face apariţia ceva grandios. Dacă ai ghinion, corida ta va fi un măcel prelungit şi făcut cu nepricepere, odios privirii; însă dacă ai ales bine, poţi vedea cum ucide unul dintre maeştri, scurt, cu calm, cu eleganţă, aproape sacerdotal. După o singură împunsătură cu sabia, curată, aproape imperceptibilă, fiara se lasă încet în genunchi. Matadorul, mândru şi binevoitor ca orice marchiz victorios, întinde mâna cu blândeţe, cu o mişcare infinit de

graţioasă, frăţească, pentru a-şi atinge între coarne adversarul muribund. E, poate, un moment sentimental, poate înşelător, cu siguranţă teatral; însă când mulţimea cu iz de usturoi primeşte gestul cu un oftat prelung şi adânc de admiraţie, se poate să reacţionezi şi tu la un *pasodoble* lăuntric şi să simţi că se trezeşte în tine vechiul spaniol.

Toate aceste lucruri contribuie la unicitatea Spaniei, dar în unele privinţe sunt iluzorii. Dacă mergi cu maşina de la Pamplona spre fluviul Ebro, coteşti spre est şi înaintezi de-a lungul lui, ajungi în scurt timp la insula pe care a cârmuit-o Sancho Panza. Orice localnic se va grăbi să te informeze că nu e propriu-zis o insulă; însă tradiţia ne spune că e modelul pentru insula Barataria, pe care Sancho a condus-o cu un succes atât de solid de-a lungul a nouă capitole din *Don Quijote*. Aici a avut loc iluzia supremă a acelei capodopere halucinante. Aici a fost amăgit Sancho însuşi. El a ajuns în scurt timp să vadă dincolo de atracţia înşelătoare a puterii (deşi „a dat nenumărate porunci bune, care se păstrează şi azi în acel ţinut, fiind numite Constituţia Marelui Sancho Panza”), însă a crezut cu adevărat că teritoriul care i-a fost încredinţat era o insulă – la poalele dealurilor piemontane ale Pirineilor, lângă calea ferată spre Zaragoza.

Nici un alt loc din apusul Europei n-ar putea fi mai deprimant decât insula Barataria azi, redevenită un cătun numit Alcalá del Ebro, ghemuită la un cot al fluviului într-o atitudine de cumplită demoralizare. Majoritatea caselor sale sunt sărăcăcioase, străzile strâmte sunt înecate de noroiul iernii sau sufocate de praf, apa e maronie şi leneşă şi pe lângă sat trec toată ziua, zăngănind, azvârlite în containere de pe o bandă rulantă suspendată, încărcături de blocuri de sare destinate unei fabrici de lângă trecerea de nivel. I se zicea Barataria, spune Cervantes, fie pentru că ăsta-i era numele, fie ca urmare a valorii sale extrem de scăzute pe piaţa imobiliară – *baratura* înseamnă ieftinătate. Eu una înclin spre a doua interpretare, căci locul îmi pare a fi un dominion al cărui unică valoare e caracterul lui spaniol. Îşi duce viaţa prin *casticismo* – curtenia lui, peisajul arid de jur împrejur, noroiul de pe străzi, chipurile solemne de la uşa cârciumii. Satul nu are nimic deosebit, în

afară de faimoasa-i legendă şi de sărăcia lui; dar într-un astfel de sat, cu o astfel de asociere, poţi aprecia cât de insulară e mândria Spaniei şi cât de iluzorie.

Nu există în Europa ţară mai introspectivă decât Spania şi puţine se admiră mai mult decât ea. E adevărat că spaniolul suferă de accese de autocritică aprigă – „Suntem o ţară înapoiată, nu avem cultură, nu suntem destul de ceremonioşi, nu reuşim să ajungem restul lumii din urmă, să n-aveţi niciodată încredere în spanioli!”. Totuşi, mai des pare să-şi păstreze, în ciuda tuturor dovezilor umilitoare ale secolelor, convingerea că ţara lui nu e doar cea mai bună, ci de-a dreptul unică. Chiar şi pe vremea lui Strabo spaniolii obişnuiau să se laude că sunt o ţară literară şi paşnică de peste şase mii de ani (deşi, întrucât anul spaniol ţinea pe atunci patru luni, lauda era mai puţin măreaţă decât pare). Pe fiecare paşaport spaniol, a spus cândva istoricul Ángel Ganivet, erau scrise cuvintele invizibile: „Acest spaniol are dreptul de a face orice vrea”. În Spania, străinii au fost consideraţi în general inferiori, iar curtenii flamanzi veniţi împreună cu Habsburgii erau în general atât de dispreţuiţi, încât chiar numele lor, cred unii, a pătruns în limbă cu o conotaţie derogatorie – se pare că *flamenco*, acum numele unui gen de cântec şi dans, însemna pe vremuri „vagabond necioplit”. Dacă întrebi un spaniol cine a luat parte la bătălia de la Trafalgar, îţi va spune „spaniolii şi britanicii”, uitând cu totul de francezi; dacă-l întrebi cine a luat parte la Războiul Peninsular, va spune „spaniolii şi francezii”, uitând cu totul de britanici. Spaniolii preferă să nu se râdă de ei şi nu le prea place să piardă; tind să-şi amintească doar ce e măgulitor pentru Spania şi-l cred fără ezitare pe profesorul de la şcoala de stat când spune că nu există pe lume ţară la fel de faimoasă, de plină de succes, de bogată şi de puternică precum a lor.

Astfel, geniul Spaniei e unul excepţional de tainic. Date fiind vârsta, activitatea şi capacitatea acestei ţări, e surprinzător cât de puţini spanioli sunt cunoscuţi în general azi în lume: dintre monarhi, numai Isabela, Ferdinand şi Filip al II-lea; dintre oamenii de arme, numai Cortés şi Pizarro; dintre scriitori, Cervantes, Lope de Vega, Galdós, Federico García Lorca; dintre

gânditori, Sfântul Ignaţiu, Sfânta Tereza, Sfântul Ioan al Crucii, Miguel de Unamuno şi Ortega y Gasset; dintre compozitori, Vitoria şi Falla; dintre pictori, El Greco, Zurbarán, Murillo, Velázquez, Goya, Picasso, Dalí, Miró; dintre oamenii de ştiinţă, inventatorul autogirului; dintre oamenii de stat, generalul Franco. Nu sunt mulţi pentru o astfel de ţară; motivul e, poate, faptul că spaniolii creează în primul rând pentru spanioli. *Don Quijote*, deşi are, fireşte, semnificaţiile ei universale, este în primul rând o carte despre Spania, nu o viziune despre lume, ca piesele de teatru ale lui Shakespeare; iar limba spaniolă, deşi vorbită în fiecare zi de o sută de milioane de oameni, e adesea mai mult o barieră decât o punte. Câteodată, spaniolului îi vor displăcea încercările tale de a o folosi. Câteodată, el crede că unui străin îi e fizic imposibil să o înţeleagă. Câteodată nu se poate convinge pe sine că într-adevăr o vorbeşti şi câteodată, asemenea unui englez din epoca eduardiană, e de părere că, dacă nu înţelegi ce spune el în limba lui, ar trebui să înţelegi, mai ales când el vorbeşte atât de tare.

Acest fel de şovinism nu e supărător, ci doar asertiv – şi uneori trist. Spaniolii mai vârstnici sunt adesea jalnic de ignoranţi cu privire la lumea largă, iar intruziunile acesteia pot să le zdruncine lamentabil stăpânirea de sine. Chiar şi cel mai cizelat şi mai vesel dintre cetăţeni, dacă-l aşezi într-un salon plin de străini, pare adesea ciudat de intimidat şi de stingherit, ca un bărbat într-un magazin de rochii, şi e uluitor cât de puţini spanioli, chiar şi din capitală, vorbesc măcar o iotă din altă limbă decât a lor. Cea mai slabă bucătărie europeană e cea spaniolă când îşi înlocuieşte vechile şi gustoasele tocane şi preparate din crabi şi potârnichi cu o nefericită aproximare a bucătăriei franceze. Cât priveşte oraşele Spaniei, acestea încep să pară provinciale atunci când îşi abandonează străvechea aroganţă a izolării şi încearcă să fie cosmopolite.

Spania e mereu conştientă de propriul simbolism, şi pe bună dreptate. „Spania mă *îndurerează*”, s-a plâns eseistul Miguel de Unamuno acum cincizeci de ani. „Când vorbesc despre Spania, vorbesc despre Om”, a scris poetul Antonio Machado în anii 1930. Spania a fost în repetate rânduri o cabină de comandă, în care conflictele lumii şi-au avut prima repriză şi, câteodată,

chiar şi ultima. Prin Tratatul de la Tordesillas, rămas un măreţ orăşel castilian, papa Alexandru al VI-lea din familia Borgia a împărţit Lumea Nouă între Spania şi Portugalia – „toate pământurile descoperite deja sau care vor fi descoperite de aici înainte în apus, spre Indii sau spre oceane”. Sinodul ţinut la Elvira, în apropiere de Granada, cândva în secolul al IV-lea, a fost cel care a decretat celibatul preoţimii catolice. Reconquista, acea lungă luptă a creştinilor împotriva musulmanilor, a reprezentat pentru întreaga Europă o luptă între bine şi rău, în care au venit să lupte cavaleri din multe ţări: Sir James Douglas a fost ucis într-una din campaniile ei, strigând „A Douglas! A Douglas!” în timp ce se repezea spre mauri, purtând într-o cutiuţă, la gât, inima lui Robert Bruce[2]. Inchiziţia spaniolă, creată în timpul domniei lui Isabela şi Ferdinand, a dat lumii întregi un model de intoleranţă şi este evocată şi azi, ne putem închipui, oriunde există o celulă umedă sau o cameră de tortură. Războiul Succesiunii Spaniole a schimbat faţa Europei. Războiul Peninsular l-a dus pe Wellington la Waterloo. Războiul Civil Spaniol, în care naziştii au ras de pe faţa pământului oraşul Guernica, iar ruşii şi-au stabilit sediul poliţiei secrete în Alcalá de Henares, la nici un kilometru de locul naşterii lui Cervantes, acel coşmar a fost o avanpremieră sau o repetiţie a războiului mondial care avea să vină şi a uluit atât de tare neputincioasele puteri occidentale, încât Anthony Eden l-a numit „Războiul obsesiei spaniole”.

Spania are într-adevăr caracteristicile unui microcosmos şi acest fapt îi face uneori pe locuitorii ei să se simtă ca o rasă aleasă. Mulţi spanioli au sânge evreiesc, iar Spania are ceva din natura osândită, egocentrică, dătătoare de inspiraţie a evreimii – un sentiment nu doar al izolării, ci şi al vocaţiei. Totuşi, nu e deloc ceva divin. E doar rodul pământului, al vântului, al soarelui şi al istoriei. Principala iluzie a Spaniei e convingerea că poporul spaniol este unul aparte, când e doar un popor separat; că *alma* l-a făcut să fie astfel, când e doar rezultatul geopoliticii. Caracterul spaniol constă în egală măsură în reacţie şi impuls, iar Spania e atât de spaniolă pentru că, până acum, n-a cunoscut aproape nimic altceva, pentru că, în urmă cu mult

timp, ne-a întors spatele nouă, celorlalţi, şi astfel a prelungit nu doar multe nefericiri arhaice, ci şi multe grandori şi frumuseţi ale spiritului omenesc. Şi-a aşternut culcuşul în puţinii ani ai epocii sale de aur şi nici azi nu-şi găseşte liniştea în el.

Sancho a crezut că e o insulă pentru că asta îi promisese mereu stăpânul lui, iar Spania e şi ea de multă vreme o insulă Barataria: o insulă care nu e insulă, o insulă peste calea ferată, care se crede singură între ape fiindcă aşa spune Don Quijote.

1. Referire la William Hogarth (1697-1764), pictor britanic renumit pentru picturile şi gravurile sale satirice (n. tr.).
2. Robert I (1274-1329), regele Scoţiei între anii 1306 şi 1329 şi unul dintre cei mai faimoşi războinici ai generaţiei sale (n. tr.).

2

Spania plurală

La est de Zaragoza, în apropierea şoselei spre Barcelona, se află ciudatul munte Montserrat, un morman de dinţi, cocoaşe şi crăpături straniu zimţuite, cărora le-au dat formă securile de aur ale îngerilor. Se numără printre cele mai bizare dintre panoramele renumite ale Spaniei, ieşit din comun, dar cu contururi strălucitoare în lumina soarelui, şi are, fireşte, tot felul de semnificaţii. Pentru unii reprezintă locul celor mai vesele ieşiri de după-amiază, cu pajişti alpine înalte unde să împrăştie ambalaje folosite, cu cele câteva funiculare şi cu mireasma pinilor. Pentru mulţi alţii, e altarul Fecioarei Negre de la Montserrat, găsită în mod miraculos într-o peşteră a muntelui şi aflată acum în centrul unuia dintre cele mai îndrăgite şi mai însufleţite culte spaniole.

Dar pentru alţii reprezintă în principal diversitatea Spaniei, natura centrifugă a acestui stat; căci Montserrat este punctul focal sau emblema Cataloniei, una din cele câteva naţiuni de mult înglobate în Spania, dar care rămâne vizibil făuritoarea propriului său caracter. Montserrat se putea afla numai în Catalonia, cea infinit de energică şi de ingenioasă între aceste vechi entităţi. N-ar putea să existe nicăieri altundeva în Spania. E un loc sacru, dar dacă petreci o noapte la hotelul mănăstirii vei descoperi că nu are nici pe departe caracterul nepământean sepulcral al Escorialului. Dimpotrivă, se dezvoltă cu o viaţă lumească. Pelerinii se perindă energic prin curte, cu lumânările în mâini, cântând imnul dulce al lui Montserrat, conduşi de călugări bărboşi veseli. Cei optzeci şi patru de călugări

benedictini ai mănăstirii îşi fac energic cruce la unison în bazilică. Funicularele dau pe-afară de excursionişti. Tinerii veniţi din Barcelona dansează *sardana*, o ţopăială ca de faun specifică provinciei Catalonia, săltând în cerc în faţa oficiului poştal. Turiştii hoinăresc bucuroşi prin magazinele de suveniruri, preoţii se plimbă zâmbitori, doi câte doi, pe cărările de munte şi pe uşile lăcaşului sfânt pătrunde adesea muzica sentimentală a coriştilor de la Montserrat, care cântă în felul acesta şi în locul acesta de cel puţin şapte secole. Montserrat are o vioiciune şi un elan cu totul şi cu totul catalane. E inconfundabil spaniol, dar catalanii ar spune „spaniol şi ceva în plus". Dacă te uiţi pe masa cu broşuri din pridvorul bazilicii, constaţi că un teanc e în spaniolă, dar celălalt e în limba catalană.

Şapte săgeţi într-un jug alcătuiau blazonul Isabelei şi al lui Ferdinand, reprezentând nu doar unirea lor prin căsătorie, ci şi unificarea Spaniei. Unitatea e o obsesie în această ţară, fie şi doar pentru că e atât de precară, iar controversa centralism-federalism e una dintre problemele spaniole perene. Pentru romani, Spania a fost întotdeauna plurală şi chiar şi atunci când principatele spaniole s-au unit, monarhii castilieni au avut în continuare grijă să-şi spună *Los Reyes de las Españas* – regii Spaniilor. Vechile entităţi teritoriale – León sau Navarra, Asturias, Galicia, Aragón sau Catalonia – şi-au păstrat autonomia timp de secole. Fiecare avea parlamentul, armata, serviciile civile şi ministerul de finanţe proprii, iar sistemele lor juridice erau atât de independente, încât *fueros*, privilegiile publice din Aragón, formează şi azi o anexă la Codul Civil spaniol.

În mod inevitabil, conducătorii spanioli au fost preocupaţi de pericolele separatismului. Când nobilii supuşi lui s-au răsculat, regele Ramiro al II-lea al Aragónului i-a invitat pe toţi la Huesca pentru a le arăta, pasămite, un minunat clopot nou, al cărui sunet se auzea în toată ţara; când au sosit, i-a decapitat pe toţi şi, aşezând cincisprezece capete într-un cerc ce reprezenta gura clopotului, l-a atârnat pe al şaisprezecelea de o funie, ca să joace rolul limbii. După căderea Granadei, Isabela şi Ferdinand au suprimat ferm puterea marilor nobili; şi, ca să se asigure că

Aragónul şi Catalonia nu devin stăpânii economici ai regatului, Isabela a decretat printr-un codicil al testamentului ei că nici un cetăţean din aceste două regiuni nu va face comerţ în Lumea Nouă. De atunci, conducătorii succesivi au încercat să concentreze toată puterea în Castilia, ţinutul spaniol central – de la Filip al II-lea, care a ales Madridul drept capitală, până la generalul Franco, galician, dar susţinător neînduplecat al guvernării centralizate.

N-au reuşit niciodată pe deplin. Vechile regate continuă să fie evocate în împărţirea modernă a Spaniei pe regiuni – Galicia, León, Asturias, Castilia Veche şi Castilia Nouă, Navarra, Aragón, Catalonia, Extremadura, Murcia şi Andaluzia; şi, mai ales în provinciile nordice, jugul care uneşte săgeţile a iritat întotdeauna. Guernica, orăşelul de un tragism simbolic din Biscaya, demonstrează ce putere mistică pot avea vechile mândrii. Este o localitate foarte mică, cuibărită într-o vale înverzită, printre dealuri, dar de cel puţin o mie de ani e oraşul sfânt al bascilor spanioli. Bombardierele Legiunii Condor germane şi-au dat toată silinţa să-l distrugă, pentru Franco, în războiul civil, însă chiar şi azi el dă impresia de capitală a unui stat separat, secret. Bascii sunt cea mai stranie şi mai neclintită dintre minorităţile spaniole, un popor care pare să nu fie înrudit cu nici un altul şi poate fi ultima rămăşiţă a ibericilor originari. Limba lor e atât de complexă, încât un verb, de exemplu, încorporează în el nu doar pronumele, ci şi complementul, astfel că fiecare verb tranzitiv are douăzeci şi patru de forme – „el îţi dă ţie” e un cuvânt, iar „ea ne-a dat nouă” e altul. Catolicismul lor e atât de sever şi de impasibil, încât are aproape iz de calvinism. Arhitectura lor e numai negru, alb şi ziduri cu model. Bisericile lor seamănă cu nişte hangare pentru aeronave, au inventat arta pescuitului balenelor, iar sportul lor naţional, *pelota*, e cel mai rapid dintre toate sporturile cu mingea.

Mândria naţională a acestui popor misterios a avut mereu în centru stejarul sacru de la Guernica, sub ale cărui ramuri au fost promulgate legile bascilor şi regii Spaniei au jurat să le respecte privilegiile. Îl poţi vedea acolo şi azi, continuând să amintească în chip minunat drepturi şi loialităţi străvechi.

Bombardamentul a cruţat ca prin miracol această parte a oraşului, astfel că stejarul se înalţă şi azi în umbra vechii clădiri a Casei Juntelor. Îl găseşti în grădină, sub o cupolă mică, bătrân, zbârcit, oprit din creştere, mai puţin arbore şi mai mult totem; şi când îl priveşti printre zăbrelele baricadei de fier, supravegheat poate de dincolo de ea de un grădinar basc voinic sau auzind două gospodine bârfind polisilabic, de neînţeles în spatele tău, când te uiţi la această străveche relicvă nefirească, ai putea să simţi câtă forţă au trăirile sufleteşti pe care le-a inspirat în trecut, trăiri sufleteşti aflate în spatele tragediei faimosului tablou al lui Picasso şi rămase până azi un fir din ţesătura Spaniei.

Acest popor nordic s-a simţit mereu sufocat şi exploatat de Castilia, centrul Spaniei. El consideră că asigură o parte nedrept de mare din muşchii şi creierele ţării – că este mai avansat decât Castilia, mai luminat, mai european. Cea mai mare parte a industriilor ţării se găsesc în Catalonia, Asturias şi Ţara Bascilor, iar o mare parte din efervescenţa intelectuală contemporană a Spaniei se produce în rândul catalanilor. Singurele metropole cu adevărat moderne ale Spaniei – comparabile cu metropolele din Occidentul industrializat – sunt Barcelona şi Bilbao: prima, un port tumultuos, energic şi câteodată periculos la Marea Mediterană, cealaltă, un fel de Hamburg excesiv de ordonat. Când intri cu maşina în Barcelona, venind de la Valencia sau Zaragoza, parcă ai pătrunde într-o altă civilizaţie: şoseaua intră în oraş printre fabrici fumegânde şi superbe case din sticlă, de jur împrejurul tău vezi clădiri măreţe şi bulevarde pariziene fastuoase, un port plin de vapoare străine, o cale ferată suspendată care face un salt peste port, o gălăgie indescriptibilă, o presiune puternică, o senzaţie de pasiune, avariţie şi agitaţie neobosită în aer – şi de-a lungul întregii şosele de centură, aşa cum spre un oraş american te dirijează frenetic moteluri, se înşiră o paradă de locuri de camping ţipătoare, dovada că Barcelona are privirea mereu aţintită spre exterior, către nord, peste graniţă, de unde vin lucrurile noi.

Nu e de mirare că instinctul centrifug al bascilor şi al catalanilor s-a dovedit irepresibil. Înaintea războiului civil,

ambele provincii aveau propriul guvern autonom, Catalonia fiind chiar o republică separată în cadrul statului spaniol. Franco le-a reprimat, însă n-a reuşit să distrugă vechiul patriotism subiacent. De-a lungul întregii sale guvernări, bascii şi-au păstrat propriul guvern în exil, în Franţa, şi în clipa morţii lui atât ei, cât şi catalanii au cerut, uneori pe căi constituţionale, alteori prin violenţă, să le fie restaurate vechile drepturi.

Şi celelalte regiuni au început să fie iritate de centralismul spaniol şi au cerut un anumit grad de independenţă – chiar şi Insulele Canare aveau naţionaliştii lor –, iar noua democraţie spaniolă s-a angajat aproape de la început la cedări de un fel sau altul. Pe basci şi pe catalanii extremişti, desigur, nu-i mulţumeşte nimic în afară de separatismul absolut. E mai probabil ca Spania, obsedată de atâta timp de unitatea autorităţii, să se relaxeze într-o bună zi într-un stat federal, recunoscând stilurile separate ale entităţilor sale străvechi, în loc să le reprime; şi poate că, la final, această redistribuire a puterii se va dovedi a fi contribuţia cea mai tipic spaniolă la progresul statelor naţionale.

Şi loialităţile spaniole sunt subîmpărţite, căci această ţară e caracterizată nu doar de regionalism, ci şi de un localism pătimaş. Pentru mulţi spanioli, patriotismul nu merge mai departe de satul lor, iar Spania, la modul abstract, e doar un agent fiscal sau un sergent major. Limba spaniolă variază nu doar de la o provincie la alta, ci chiar de la un sat la altul şi entitatea sătească are o autonomie atât de mare, încât în timpul războaielor napoleoniene primarul din Móstoles, un cătun de lângă Madrid, a declarat personal război Franţei. Forţa culturii castiliene dominante dă acestei ţări o patină comună, dar sub jugul cu săgeţi se găseşte o diversitate uluitoare.

Spania, microcosmosul, evocă în permanenţă şi alte locuri, în parte pentru că Spania şi-a pus amprenta pe o foarte mare parte a lumii şi în parte datorită imensei sale varietăţi. Ea e regatul excepţiilor, unde fiecare generalizare trebuie limitată şi fiecare judecată trebuie trecută pe jumătate sub rezervă. Ce e adevărat despre o parte a sa este rareori adevărat despre o alta. Ceea ce pare o trăsătură naţională se dovedeşte a fi doar

obiceiul unui sat. Când fructele cad în sud, bobocii florilor se desfac în nord. În Ţara Bascilor nu există aproape nici un catâr, dar în Andaluzia sunt sute de mii. În nord-vest nu există aproape nici o arenă de coridă, însă fiecare sat din sud are una. În Andaluzia, casele sunt de un alb orbitor şi au acoperişuri din ţiglă roşie; în Aragón au cafeniul lutului şi bucăţele de paie vizibile ici-colo. În Asturias, grânarele se construiesc cu acoperiş foarte înclinat şi pe piloni, ca să nu pătrundă ploaia şi şobolanii. Poliţiştii basci poartă berete roşii, bărbaţii din La Mancha poartă batic şi umblă în căruţe cu coviltir, ca pionierii din Vestul Sălbatic. Bisericile din Valencia au cupole acoperite cu ţiglă albastră, gardurile din Galicia sunt făcute din blocuri verticale de piatră şi fiecare zonă a Spaniei are propriul costum tradiţional, înfăţişat cu valuri de volane şi jupoane plisate în cele mai bune broşuri turistice.

În Levante trăiesc oamenii lagunelor, crescători de orez şi pescari de ţipari; în Asturias, minerii arată ca bărbaţii cu saboţi din Glamorgan; în Andaluzia, ţiganii bogaţi locuiesc în peşteri cu două etaje şi cu frigidere. În Catalonia eşti aproape provensal şi respecţi valorile familiare ale sudului Europei; în Andaluzia eşti un fel de african, cu sânge fierbinte ţigănesc în vene, şi te uşurezi fără restricţii, dacă n-ai depăşit doisprezece ani, pe treapta de la intrarea casei tale. Oamenii din La Alberca, un sat turistic celebru din apropiere de Ciudad Rodrigo, despre care se spune că ar fi şvabi, şed pe străduţele lor înguste, pietruite, traşi la faţă şi cu un aer secretos, de parcă ar aştepta veşti sumbre din Bavaria. Oamenii din ţinuturile mlăştinoase de pe lângă Astorga sunt *maragatos*, un neam voinic de conducători de catâri a cărui origine e necunoscută şi ale cărui treizeci şi şase de cătune înşirate trist pe câmpie seamănă cu nişte sate de cale ferată pe un traseu feroviar secundar părăsit din Anglia.

Ţara rămâne una a specialităţilor locale: vinurile variază mult de la un oraş la altul, la fel şi mâncărurile. În San Sebastián se fac mici foietaje care închipuie felii de bacon şi ouă-jumări. La Toledo se face marţipan. Oviedo e faimos pentru tocanele sale bogate, cu bulion de legume şi sângerete, iar Vigo, pentru plăcintele cu ţipar. Segovia e locul purceilor de lapte, ale

căror mici leşuri oropsite zac trandafirii şi elastice în vitrinele restaurantelor. Sevilia e patria *gazpacho*, o delicioasă supă rece făcută din castraveţi şi roşii, garnisită cu diferite ingrediente. În Extremadura, porcii sunt hrăniţi cu carne de şarpe, pentru a creşte calitatea şuncii. În Aranjuez, lângă Madrid, ţi se vor oferi cele mai bune căpşuni din Europa, servite cu puţin suc de portocale şi coapte la începutul lui martie. Numai în Catalonia poţi să mănânci *zarzuela* cum se cuvine – o supă de peşte gargantuescă; într-un singur oraş spaniol, Soria, mi s-au oferit vreodată raci de apă dulce. Uniformitatea nu s-a abătut încă asupra Spaniei şi oraşele păstrează un sentiment de ghildă: acesta face hârtie, acela, dantelă, celălalt, săbii, acesta, maşini, acela, statuete din lemn ale lui Don Quijote, iar orăşelul Jijona, de lângă Alicante, nu face altceva decât nuga. „Local în toate privinţele", aşa l-a descris pe spaniol Richard Ford acum un secol; şi cu toate că orizontul lui s-a lărgit în mod vizibil de atunci, loialităţile parohiale pot fi şi azi atât de pătimaşe, încât nu o dată credincioşii pioşi ai Fecioarei dintr-un sat s-au furişat noaptea şi au distrus icoana sfântă a Fecioarei din vecini.

Chiar şi *casticismo*, caracterul spaniol, acea trăsătură care unifică ţara şi face ca savoarea ei să fie recunoscută instantaneu, e modelat de provincii şi are luminile, umbrele şi deformările lui. Castilianul arhetipal are ceva din aspectul meditativ, tras la faţă pe care El Greco l-a dat sfinţilor săi, iar Velázquez, Habsburgilor săi: are ochii adânciţi în orbite, expresia concentrată şi, indiferent dacă merge pe un catâr mare spre o colibă sau coboară dintr-un Alfa-Romeo ca să intre într-un club de noapte, dă impresia că îl preocupă ceva teribil de important. Acest model grav apare mai grosolan la catalani, mai greoi la galicieni, mai întărit la basci şi parodiat la bombasticii andaluzi. După arogantul castilian, oamenii din provincii s-au născut din spiţe inferioare – „la sud de Ebro începe Africa"; şi dacă observi un sevilian fercheş mergând pe stradă şi-l compari cu imaginea acestui etalon nobil ori dacă suprapui andaluzul peste stilul castilian, vei începe să înţelegi de ce. În ochii trişti se furişează o undă de amuzament. În pasul maiestuos se strecoară un ritm de flamenco. Aerul acela de profundă meditaţie e înlocuit de emanarea unui farmec necontenit.

Impecabila intonaţie castiliană devine lunecoasă şi neclară, politeţea solemnă are firişoare de bonomie şi chiar în armonia prezenţei andaluze doricul pare a fi înlocuit de un stil frigian sincopat. Andaluzul e tot spaniol, un spaniol inconfundabil; dar, în contextul *casticismo*-ului, unii spanioli sunt clar mai spanioli decât alţii.

Căci, atunci când ne gândim la Spania, ne gândim la Castilia, cu locuitorii *mesetei* înalte. Pentru unii, celelalte provincii pot să fie Spania cu ceva în plus; pentru mine sunt întotdeauna Spania cu ceva în minus. În Castilia se găseşte adevărata magie a Spaniei, făcându-şi vrăjile de la Finisterre la Almería şi proiectându-şi imaginea familiară în cele patru zări ale lumii. După mine, nu e un ţinut tolerant, nici înzestrat. Stilul său e autocratic şi adesea dominator. Peisajele lui sunt brutale, iar clima, cumplită – nouă luni de iarnă şi trei de iad, spune proverbul. Dar, de-a lungul hoinărelii noastre prin povestea acestei cărţi, în perimetrele generoase ale Spaniei, ne vom surprinde mereu uitându-ne în spate, la splendorile severe ale centrului ţării: aşa cum uneori, pe Montserat, când ecourile *sardanei* şuieră strident sub fereastra ta sau micile ospătăriţe voioase chicotesc la uşa bucătăriei – uneori, în efervescenţa catalană omniprezentă, poţi să simţi dorul după celălalt ţinut, din apus, atât de vulturesc şi de elevat, şi să-ţi doreşti să te afli într-un măreţ oraş vechi din podiş, prăfuit printre stepe, un chelner grav şi cadaveric să-ţi aducă supa de usturoi, iar Filip al II-lea, Torquemada şi El Greco să mănânce în tăcere la masa alăturată.

3

Doamna din Elche

„La sud de Ebro”, spun batjocoritor tradiţionaliştii; dar nu prea departe la sud de Ebro a fost îngropat şi a înviat cel mai minunat strămoş al *casticismo*-ului. În apropiere de Valencia se află un oraş numit Elche. Personalitatea lui e pe jumătate africană. În jurul său creşte la întâmplare cel mai mare crâng de palmieri din Europa, un fenomen ale cărui curmale nu sunt de cea mai bună calitate, dar ale cărui frunze, legate laolaltă pe copac în mod ciudat, în buchete, sunt căutate pe tot cuprinsul Spaniei datorită puterii lor bine cunoscute de a apăra de trăsnet. Elche e o localitate deloc atrăgătoare, cu clădiri scunde şi solide, cu acoperiş plat, văruite în alb; însă la umbra crângului său de palmieri a fost dezgropat în 1897 unul dintre cele mai renumite busturi din lume, *La Dama de Elche* – Doamna din Elche –, meşteşugit de un sculptor necunoscut cu cel puţin douăzeci şi cinci de secole în urmă; acum, pe soclul ei din muzeul Prado, la Madrid, ea arată mai *castiza* ca oricând.

E o doamnă formidabilă: o femeie cu umeri laţi, rumenă în obraji, cu trupul robust, purtând amulete, cu un complicat acoperământ pentru cap în formă de roţi ca de căruţă şi cu un aer general sever, de parcă s-ar pregăti să-i spună unui nepot recalcitrant să-şi vină în fire ori să întrebe o verişoară veştedă de unde Dumnezeu şi-a cumpărat rochia aceea îngrozitoare. Arată ca şi cum, dacă s-ar vedea din ea mai mult decât capul şi umerii, mâinile ar putea foarte bine să fie puse în şold. Dar în privirea neşovăielnică şi acuzatoare îmi place să-mi imaginez că se văd începuturile gustului artistic spaniol, aşa cum a fost imortalizat în picturile, edificiile şi literatura acestei ţări cu rodnicie

spasmodică. Doamna din Elche, vizibil iberică şi cu o doză mare de sânge grecesc, e negreşit o sculptură naturalistă – de un naturalism viu şi chiar alarmant. Însă ea reprezintă adevărul puţin intensificat, claritatea cu o doză de mescalină; şi o mare parte din arta care i-a urmat de-a lungul secolelor, ca şi societatea din care s-a născut, are această trăsătură: imită realul, dar îl amplifică – e mai intensă, mai înaltă, mai verticală, poate chiar mai reală decât realitatea.

La baza ei se află claritatea, căci aceasta e prima caracteristică a Spaniei. Aici, totul e *sol* sau *sombra* – soare sau umbră, cum sunt numite cele două jumătăţi ale arenei de coridă. În Spania, linia de mijloc se întâlneşte rareori. Ori e o caniculă teribilă, ori e înfricoşător de frig. Ori eşti om bun, ori eşti om rău; ori foarte bogat, ori foarte sărac; ori credincios care merge cu sfinţenie la biserică, ori cu totul necredincios. Lumina e puternică, atmosfera, protectoare, culorile, intense – atât de intense, în ciuda vastei monotonii a *mesetei*, încât peisajul pare uneori pictat când umbrele în tonuri de violet trec peste dealuri, când soarele scoate în evidenţă un sat ici şi o stâncă semeaţă colo, când norii gonesc pe deasupra ţinutului pluşat acoperit de măslini sau stejari de plută şi pământul roşu de la picioarele tale pare să fumege din cauza arşiţei. Nu e o întâmplare că spaniolii sunt maeştri în arta folosirii reflectoarelor. Au învăţat-o de la natură şi e într-adevăr splendidă imaginea uneia din măreţele clădiri spaniole brusc iluminată de soare sau de fulger pe acest fundal de culori fugitive – marele turn din Segovia, să spunem, ieşind brusc în evidenţă printre lanurile de porumb ori cupolele şi turnurile exotice ale Zaragozei într-o solitudine superbă alături de Ebro.

Spania e la fel de lipsită de echivoc şi din punct de vedere intelectual şi se exprimă bine prin privirea analitică prelungă şi fixă care-l întâmpină adeseori pe străin în Castilia. Forma Spaniei e simetrică, iar spaniolului îi place ca toate celelalte să se supună aceleiaşi simetrii. Nu are încredere în lucrurile incomplete şi în anomalii. *Limpieza*, puritatea, e una dintre marile abstracţiuni spaniole. Spania nu transformă firul de nisip supărător în perlă, precum o stridie, ci doar îl scuipă. Evreii, maurii şi ţiganii au fost expulzaţi cu toţii din acest regat în numele cauzei purităţii şi lumea în general e plină de exilaţi spanioli. Circa trei sute de mii

de oameni au părăsit Spania din cauza războiului civil: Picasso, Balenciaga, Casals, Salvador de Madariaga au fost toţi fire de nisip spaniol exilate. Spaniolului îi place ca lucrurile să fie categorice şi subliniate. Chiar şi semnul de exclamare spaniol exclamă de două ori: *¡Caramba!* – adică, într-un argou mai blând, „Vai de mine!" (deşi, la drept vorbind, această legendară sudalmă spaniolă e rareori auzită în prezent şi cuvântul a revenit, poate, la cealaltă definiţie a sa din dicţionar, „un vechi acoperământ femeiesc pentru cap"). Nu-i deloc de mirare că absolutismul a constituit laitmotivul politicii spaniole. „Vă iertaţi duşmanii?", e întrebat pe patul de moarte un duce de Valencia din secolul al XIX-lea într-o celebră anecdotă spaniolă. „Nu am duşmani", răspunde el. „Am pus să fie împuşcaţi toţi."

Totul trebuie să fie definit, cert, net. Însăşi limba castiliană, printre cele mai curat fonetice dintre limbi, este şi una dintre cele mai subtil precise, iar înţelepţii Academiei Spaniole îi cizelează necontenit idiomurile. Spania e o ţară a polarităţilor – între iezuiţii spanioli circula chiar vorba că, întrucât corpul omenesc e magnetic, dacă aşezi un cadavru într-o cadă suficient de mare cu apă, capul lui se va îndrepta spre nord. Nenumăratele proverbe spaniole, atât de îndrăgite de Sancho Panza, sunt aproape toate succinte şi seci, centrate pe concluzii cât se poate de evidente; iar *Don Quijote* e atât de elocventă prin simbolismul ei, încât poate fi istorisită, fără prea multă simplificare, ca una dintre cele mai reuşite poveşti pentru copii. Misticii Spaniei au exercitat adesea o atracţie universală: Sfântul Ioan al Crucii, micul ascet cu devoţiune absolută, ale cărui poeme sunt capabile şi azi să-l mişte pe cel mai ostil agnostic, sau Sfânta Tereza, o sfântă pentru copierea căreia orice fetiţă şi-ar da, în etapa religioasă, poneiul preferat; şi chiar Sfântul Ignaţiu, soldatul basc care a pus o dată la încercare voia Domnului lăsându-şi catârul să decidă dacă un anumit maur certăreţ trebuie ucis sau nu – „dacă animalul merge la dreapta, îl cruţ, dacă merge la stânga, el moare". Intelectualii cunoscuţi ca „generaţia din '98" (Cuba a căzut în 1898 şi, odată cu ea, a pierit ultima pretenţie de imperialism a Spaniei) îşi formulau ideile într-un limbaj tot atât de uşor de reţinut şi de înţeles ca un slogan publicitar: „Simt în mine un om medieval", „Mă doare Spania", „Ori bărbat, ori nimic", „Iubim Spania pentru că nu o simpatizăm". Federico Garcia Lorca, omorât în 1936 şi

îngropat într-un mormânt necunoscut, şi-a prevestit propria soartă într-un exemplu remarcabil al acestui tip de misticism exact, explicit:

unci mi-am dat seama că am fost ucis.
-au căutat în cafenele, cimitire şi biserici... dar nu m-au găsit.
ı m-au găsit niciodată?
ı. Nu m-au găsit niciodată.

Spaniolului îi place certitudinea. Monotonia coridei vine din faptul că taurul pierde de fiecare dată, însă mintea spaniolă socoteşte acest lucru esenţial pentru dramatism, aşa cum moartea este esenţială pentru viaţă. Filip al II-lea, dorindu-şi certitudine absolută, trăia înconjurat de dosare, iar azi e suficient să vizitezi un minister al guvernului spaniol, să treci clătinându-te pe lângă nesfârşitele sale birouri şi să fii îndrumat prin reţeaua sa de problematici, corespondenţe, domenii de autoritate şi canale de responsabilitate ca să înţelegi că spaniolul continuă să se desfete cu detaliile birocraţiei. Îi place nespus ca totul să fie trecut în tabele: când episcopul de Ciudad Rodrigo a fost ucis la masa de lucru în timpul războiului civil, asasinii s-au uitat la actele lui ca să vadă ce făcea şi au descoperit că-şi tria cele 13.400 de fişe cu note la cartea *Istoria oraşului Toledo*. Toate castelele, peşterile şi bisericile din Spania au adresă cu stradă şi număr şi fiecare catedrală spaniolă are pe faţadă o plăcuţă pe care e scrisă înălţimea ei. Pe una dintre porţile oraşului Burgos există o zgârietură vagă, în umbra unei arcade, interpretată de romantici ca indicând fie lungimea spadei Cidului, fie amplitudinea braţelor acestui erou într-o pruncie gigantică, însă care este cu certitudine, indiferent de menirea ei iniţială, un semn al pasiunii imemoriale a spaniolilor pentru măsurat. Şoselele spaniole se numără printre cele mai atent şi mai inteligent marcate din Europa. Poliţiştii rutieri spanioli, deşi stilul lor variază mult dintr-un oraş în altul sau, poate, în funcţie de dispoziţie şi temperament, sunt de o claritate absolută: te opresc dintr-o singură mişcare încordându-şi muşchii, cu mănuşi albe şi pălărie de soare albă, sau îţi fac semn să treci mai departe cu o vânturare wagneriană a braţului, iar câteodată îşi împodobesc gesturile cu mici note suplimentare ale controlului traficului rutier – ca poliţistul în direcţia căruia domnul H.V. Morton şi-a ridicat uşor pălăria, în semn de recunoştinţă, şi care a răspuns scoţându-şi chipiul şi înclinându-se.

Librăriile spaniole sunt pline de tomuri cu multe volume, cu index bogat şi tabele îngrijite despre structura, organizarea, flora, literatura, geologia, economia, comunicaţiile sau femeile Spaniei şi spaniolul a reuşit chiar, cu entuziasmul lui pentru lucrurile îngrijite, să cioplească geografia – coloniile Ceuta şi Melilla, aflate pe ţărmul opus al Mediteranei, s-au metamorfozat de mult, în mintea oficialilor spanioli, în părţi integrante ale peninsulei. Ziarele îţi spun adesea că temperatura cea mai ridicată înregistrată ieri în Spania a fost la Tenerife, în Insulele Canare, la 1.100 de kilometri în largul Atlanticului. Oraşele spaniole sunt adesea minunat de ordonate, cu clădirile strâns grupate, iar porturile spaniole par adesea machete într-un muzeu. Un exemplu pitoresc al acestei exactităţi spaniole ca de jucărie este palatul regal de la Santander, pe coasta de nord, construit de Alfonso al XIII-lea din contribuţii publice: se află pe un mic promontoriu, la jumătatea distanţei dintre port şi plajele de agrement, şi are aspectul unui palat imaginat de un copil, clădirea principală cu turnuri şi parapete aşezată frumos în punctul cel mai înalt al promontoriului, grajdurile şi locuinţele servitorilor plasate cuviincios de o parte şi de alta, înconjurat pe trei laturi de mare şi pe a patra de supuşi credincioşi. Rânduielile spaniole nu au nimic ceţos sau strâmb. Structura sindicatelor oficiale creată de guvernul lui Franco se numea chiar sistem vertical: coloana consultărilor pornea de la muncitor, urca îngrijit la conducere şi proprietari şi se încheia la vârf, bizar, cu generalul Franco.

Am întrebat odată un paznic de far din Algeciras dacă îi place munca lui, iar el a răspuns în mod neaşteptat că e *muy romántico*, foarte romantică. Dacă în Spania logica poate fi nuanţată cu rapsodie, cu atât mai bine – denumirea oficială a zonei vechi a Madridului e Cartierul Romantic –, iar dacă la soluţia teatrală se poate ajunge cu formalismul cuvenit, merită întotdeauna să cauţi. Am reclamat odată un furt la secţia de investigaţii din Barcelona, un loc afumat şi sărăcăcios, gen Maigret, cu doi detectivi jucând şah în faţa unui public atent alcătuit din colegi şi cu miros de cerneală, tutun, maşini de scris şi haine vechi. M-au ascultat cu luare-aminte, mi-au luat declaraţia în triplu exemplar şi au deschis larg uşa spre o încăpere interioară în care obiectele mele furate, presupuneau ei naiv, se aflau etalate pe o masă. Un

tânăr infractor abătut se smiorcăia deja într-un colţ, aşteptându-mi sosirea; poliţiştii m-au condus la masă cu mersul ţanţoş al celor care şi-au îndeplinit misiunea; însă, din păcate, obiectele aparţineau altcuiva, victima nu putea fi pusă faţă-n faţă cu vinovatul, iar detectivii au părut atât de dezamăgiţi de acel *coup de théâtre* eşuat, încât chiar şi partida de şah s-a împotmolit; i-am lăsat punând morocănoşi la păstrare, într-o cutie de carton, obiectele recuperate.

Spania preferă stilul „totul sau nimic”. E o ţară *gravată*. Acidul din viaţa ei conferă tabloului demnitate, dar şi o definire nefirească şi ea e mereu sfâşiată, cum au tendinţa de a ne spune chiar scriitorii ei, între doi poli titanici: Omul şi Universul.

Aşadar, un fel de realism semeţ, condimentat cu causticitate, caracterizează arta spaniolă cea mai tipică – parteneriatul dintre Quijote şi Sancho sau „Dumnezeu printre cratiţe” al Sfintei Tereza. Chiar şi înainte de Doamna din Elche, pictorii rupeştri de la Altamira zugrăveau căprioare care semănau a căprioare, dar ceva mai sprintene şi mai încântătoare decât ar fi în carne şi oase. Marii pictori spanioli vorbesc de obicei într-o limbă pe care o înţelegem cu toţii; chiar şi atunci când sunt imigranţi în Spania, limba e în general tot dialectul pur şi maiestuos al Castiliei.

Dacă acela care pictează e cretanul El Greco, idiomul are o tentă de mistic şi de căutare, exprimată într-o alungire a trăsăturilor şi într-o uniformitate tristă a expresiei: toţi bărbaţii zugrăviţi de El Greco au practic aceeaşi faţă, o faţă absolut şi inconfundabil spaniolă, pe care o poţi vedea şi azi oriunde şi-au pus amprenta castilienii. Dacă paleta se află în mâna lui Velázquez, dimensiunea suplimentară e deopotrivă mai umană şi mai patetică: ofiţerii din *Lăncile*, unii urmărind formalităţile capitulării, alţii privind spre pictor cu un aer de detaşare mândră şi melancolică; sau prinţul Baltazar Carlos pe poneiul său rotofei, care ar trebui să se distreze de minune, dar cumva pare deja, la şapte ani, apăsat de poverile coroanei princiare; sau mica infantă din *Las Meninas*, niciodată singură, mereu supravegheată – de părinţii ei mândri, de doamnele ei iubitoare, de şambelanul curţii la uşă, de nebunul curţii, de femeia pitică şi chiar de pictor, grav şi binevoitor, ochiul lumii.

Dacă Goya e cel care pictează, atunci reducerea dimensiunilor merge în altă direcţie şi omenirea e reprezentată mai cioturoasă

şi mai grosolană decât în realitate; figura Sfântului Anton, în Biserica San Antonio de la Florida din Madrid, e atât de prozaică încât, deşi e surprins sculând din morţi un bărbat, la început nu-l observi deloc printre figurile vesele ale frizei. Familia lui Carol al IV-lea, în cel mai renumit şi mai enigmatic dintre toate portretele regale de grup, arată de parcă membrii ei ar fi fost striviţi într-un fel de presă satirică. Personajele tragice de la 1808 ridicându-se împotriva francezilor seamănă mai puţin a eroi patrioţi şi mai mult a aborigeni, hirsuţi şi cu membre groase. Siluetele sinistre ale „picturilor negre" ale lui Goya, Saturnii canibali, vrăjitoarele zburătoare şi monştrii îmi par mult prea realişti, de parcă ar fi candidaţi neinspiraţi într-un concurs de costume fanteziste.

Chiar şi marii pictori spanioli moderni – Picasso, Dalí, Miró – exprimă uneori un realism dilatat similar. Nici o pictură n-a avut mai mult impact instantaneu şi universal decât *Guernica* lui Picasso, cu toate ororile ei încurcate, iar când privim una dintre plajele catalane mute ale lui Dalí e ca şi cum am vedea golfuleţul nostru preferat de vacanţă, nesfârşit de prelungit, nesfârşit de tăcut şi presărat cu chestii ca girafele şi tromboanele, pe care am fi putut foarte bine să le vedem şi noi dacă am fi avut mai mult noroc de vreme mai bună.

Şi în sculptură artistul spaniol îţi dă impresia că obiectul e familiar, însă înnobilat în mod divin. Spania are o bogăţie nesfârşită de statui sugestive, de la chipurile cu un surâs blând ale Fecioarei întâlnite în jumătate din catedrale – surâs puţin strâmb şi puţin autocritic –, până la renumitele siluete ale lui Quijote şi Sancho din Plaza de España de la Madrid, bătrânul cavaler călare pe Rosinanta lui cu un asemenea aer poruncitor, încât comuniştii obişnuiau să spună că mâna lui întinsă îi îndruma să ia cu asalt închisoarea, în timp ce naţionaliştii susţineau că e întinsă în salutul fascist. La mică distanţă, în apropierea Palatului Regal, statuia ecvestră a lui Filip al IV-lea, cel mai bun călăreţ din Spania, e un exemplu impresionant al genului: a proiectat-o Velázquez, a fost turnată la Florenţa, se spune că partea matematică a realizării ei a fost gândită de Galilei şi se înalţă cu un realism splendid, făcându-te chiar şi azi să te aştepţi să se întoarcă în loc cu un nechezat, scuturând din coamă, şi să se pregătească să sară peste următorul obstacol.

În mănăstirea Miraflores de la Burgos există o statuie din secolul al XVII-lea înfăţişându-l pe Sfântul Bruno cu un realism atât de deconcertant, încât cineva a comentat odată că „dacă n-ar fi cartuzian, ar vorbi negreşit”. În piaţa catedralei din Zaragoza există o statuie a lui Goya înconjurat de patru admiratori de piatră, cu un extraordinar aer de imediateţe: un grup de tineri văratic, fermecător, cu lavaliere şi crinoline, dispuşi pe peluză la o distanţă respectuoasă, de petrecere în grădină. Lângă râul Burgos există o statuie a Cidului al cărei formidabil elan romantic aproape că face traficul învecinat să se oprească: un bărbat cât un uriaş, pe ditamai bestia de cal din bronz, cu mantia fluturând de vânt ca nişte aripi şi cu ochii aţintiţi feroce, sub coiful de fier, spre o armată nevăzută, dincolo de pod. Iar cele mai strălucite sunt monumentele regale spaniole: efigiile măreţe, reci ale monarhilor catolici din catedrala din Granada, păzite de cele mai somptuoase paravane şi supravegheate de păsări cu pliscul poleit; sau superbele statui din alabastru înfăţişându-i pe Ioan al II-lea şi Isabela de Castilia de la Miraflores, în Burgos, sculptate de marele Gil de Siloé cu o eleganţă şi un umor desăvârşite; sau Filip al II-lea, de un realism care-ţi taie răsuflarea, îngenunchind cu spatele drept, împreună cu familia, în capela Escorialului său: toate, mărturii ce reflectă extraordinar de bine natura mistică a regalităţii, pretenţia ei de a fi mai măreaţă şi mai privilegiată decât natura.

În unele epoci din istoria sa, spaniolul a fost maestrul stilurilor ornamentate, pe care adesea şi le-a însuşit – îndeosebi extravaganţele mai deşucheate ale barocului (manieră pe care anarhiştii din războiul civil au îndrăgit-o în mod deosebit, deoarece ardea foarte bine). Stilul numit plateresc, în care piatra era prelucrată ca flecuşteţele de argint, ca şi aberaţia ulterioară numită churrigueresc, după o familie de artizani al căror număr e necunoscut, dar care par, judecând după abundenţa lucrărilor lor, să fi fost inaccesibili oricărui recensământ – aceste expresii ale exuberanţei, una reflectând subita bogăţie a Renaşterii, iar cealaltă, aspiraţiile Contrareformei, sunt o specialitate a Spaniei. Uneori sunt categoric înviorătoare. Există un orăşel numit Priego de Córdoba, în nordul Andaluziei, care conţine adevărate minuni ale stilului rococo spaniol, o reală încântare când le găseşti ascunse într-un fald al ţinutului semeţ – o fântână arteziană

municipală împroşcând vesel o sută de jeturi de apă, biserici împodobite peste tot cu heruvimi jucăuşi, volbură, frunze aurite, manipulări comice ale luminii solare şi perspectivei, lucrături uriaşe de ghips, alcovuri, nişe crestate şi nave cu o asemenea complexitate estetică, încât par a fi nu atât nişte vechi altare, cât staţii de metrou din Moscova. Sacristia mănăstirii cartuziene din Granada, o minune a stilului churrigueresc, dă impresia că ornamentele nu au fost sculptate şi nici măcar aplicate din tencuială, ci stoarse dintr-un tub. Renumitele faţade în stil plateresc din Valladolid îmi par, după ce depăşeşti şocul provocat de excesele lor, chiar comestibile.

Ele sunt într-adevăr spaniole şi, pentru unii, ar putea să reprezinte cel mai bine Spania; însă pentru gustul meu sunt prea frivole, prea spumoase, iar realizatorii lor, în raport cu maeştrii austerităţii spaniole, sunt ca un decorator de interioare talentat pe lângă proiectantul unei piramide.

Căci arta spaniolă *par excellence* este cea a construcţiei – nu doar arhitectura, ci arta de a proiecta o structură, de a o raporta la ceea ce o înconjoară şi de a o ridica în aşa fel încât însuşi actul construirii ei, însăşi aşezarea ei pe sol ori înălţarea contraforturilor e o încântare şi o inspiraţie. Aceasta este arta verticală, estetica unghiurilor drepte şi, ca atare, se potriveşte cel mai bine cu geniul spaniol. Spaniolii, ajutaţi şi învăţaţi de nenumăraţi francezi, germani, flamanzi, italieni şi englezi, au fost cei mai mari constructori între romani şi americani şi au lăsat în urma lor lucrări nobile de zidărie oriunde au fost stăpânitori.

Majoritatea celor mai reuşite construcţii ale lor au iz de inginerie, de la zidurile ciclopice necizelate ale oraşului Tarragona, cu lespezi uriaşe ridicate anevoios una peste alta, până la uluitoarea biserică Sagrada Familia din Barcelona, construită de Antoni Gaudí, neterminată la moartea lui, în 1926, şi rămasă ca o imensă piesă de schimb pentru o maşinărie gargantuescă. Spaniolii se pricep la construcţii mari şi rezistente: baraje, vase maritime, camioane grele, canale, şosele. Romanii au lăsat în Spania structuri robuste – de exemplu, vechiul şi frumosul far de la Coruña, care încă mai funcţionează, sau măreţul apeduct de la Segovia, care transportă şi azi apa de băut a oraşului. Spaniolii le-au urmat exemplul şi ţara lor e plină de lucrări de măiestrie inginerească. Catedralele catalane cu o

singură navă, din Palma sau Gerona, sunt copleşitoare prin spaţiile lor uriaşe, boltite, precursoare ale imenselor gări britanice din epoca victoriană, aşa cum clădirile îmbrăcate în sticlă din Coruña au prefigurat zgârie-norii avântaţi din Manhattan. La Santiago de Compostela există o biserică din secolul al XII-lea care, dacă forma ei actuală n-a fost rezultatul subsidenţei sau al unui cutremur, e un extraordinar *tour de force* structural: toate coloanele se înclină în afară într-un unghi năucitor, dând impresia că întreaga clădire se află pe punctul de a se dezmembra la nivelul acoperişului sau că o vezi într-o oglindă care deformează. Iar dacă ai vreo îndoială în ce priveşte trăinicia construcţiilor spaniole, uită-te mai atent la catedrala din Ciudad Rodrigo, care a fost chiar culcată pe o parte de un cutremur în secolul al XIX-lea şi totuşi există şi azi, şuie, dar intactă.

Nimic nu exprimă forţa sobră a Spaniei mai bine decât podurile – mai multe decât ai bănui într-o ţară cu atât de puţine râuri, din cauza reliefului ei încreţit. Aproape toate oraşele spaniole se pot lăuda cu un pod frumos. Câteodată e o mică bijuterie discretă, lung de numai câţiva paşi şi înfrumuseţat îngrijit cu statui, deasupra unui pârâu inexistent. Alteori e un obiect de proporţii imperiale – cele şaizeci de arcade grave ale podului roman de la Mérida, reparat de regele vizigot Erwig, sau cele două structuri elegante, una nouă, cealaltă veche, care îl aduc pe călător din Portugalia, peste râul Guadiana, în oraşul Badajoz. Micile poduri cocoşate ale Spaniei, romane sau medievale, pe care pot fi văzute adesea turme de oi care se împing una într-alta într-o mare agitată de lână, îndemnate din urmă de ţipetele ascuţite ale băieţandrului cioban, aceste mici lucrări omniprezente au adesea o splendidă simplitate solidă, sărind din piatră-n piatră cu o uşurinţă aproape organică. Podurile ornamentale care traversează la Valencia râul Turia cel asemănător cu un şanţ de apărare cu apă formează o aureolă încântător de graţioasă în jurul acestui oraş relativ greoi. Renumitul pod peste Tajo, la Ronda, care adăposteşte un restaurant în fosta celulă de închisoare de deasupra arcadei sale centrale, oferă una dintre cele mai spectaculoase privelişti din întreaga Spanie: sub el, pereţii defileului coboară vertiginos şi

drept cale de 150 de metri, iar jos, în umbrele din adâncul lui, în timp ce-ţi bei cafeaua la înălţime, râul gâlgâie tulburător.

Podurile Spaniei joacă un rol însemnat în istoria şi în folclorul ţării. Pe vechiul pod care se clatină uşor de peste râul Orbigo, la Veguellina, în León, a avut loc în 1434 un turnir celebru, exact genul de eveniment batjocorit de Cervantes în *Don Quijote*. Un ridicol cavaler rătăcitor, purtând la gât un lanţ de fier ca simbol al faptului că e sclavul iubirii, s-a oprit pe pod împreună cu nouă camarazi şi i-a provocat pe toţi ghinionişti aflaţi în trecere pe acolo să nege că aleasa inimii lui e cea mai frumoasă din lume. Şapte sute douăzeci şi şapte de trecători au avut nesăbuinţa de a contesta afirmaţia, toţi au fost provocaţi pe loc la duel, câţiva au fost răniţi grav şi unul chiar a murit. La Toledo, podul cu turle şi parapete de la San Martín e subiectul unei alte povestiri celebre. Când era aproape gata, se spune, proiectantul i-a dezvăluit soţiei sale adevărul teribil că a făcut nişte greşeli în calcule şi că podul se va prăbuşi aproape sigur, de cum vor fi luate schelele. Inventiva doamnă a salvat reputaţia soţului ei ieşind pe furiş chiar în noaptea aceea şi dând foc construcţiei, ceea ce i-a permis inginerului să-l refacă de la zero şi să-l ridice atât de solid, încât e ca nou şi azi. Spania e un rai pentru iubitorii de poduri: şi în prezent se construiesc poduri pretutindeni. Unul dintre cele mai ademenitor-chinuitoare lucruri din peninsulă este prezenţa, în apropiere de Zamora, a viaductului Cabriles peste calea ferată, mulţi ani cea mai lungă structură de beton din lume, însă atât de greu accesibilă, încât ca să o vezi bine trebuie ori să vâsleşti câţiva kilometri pe un lac de acumulare, ori să tragi semnalul de alarmă al trenului expres în care te afli.

Ce e valabil pentru poduri e valabil şi pentru biserici: aceleaşi plăceri ale robusteţii şi fermităţii, indiferent dacă înfrumuseţează un colţ de metropolă sau domină întreaga fiinţă a unui cătun dărăpănat din stepă. Prin combinaţia lor de formă şi credinţă, ele exprimă cu adevărat, mai mult decât majoritatea bisericilor, ideea de Dumnezeu ca mare zidar. Constructorilor spanioli de biserici nu le-au plăcut niciodată prea mult lucrurile diafane şi nici cele încărcate, cu excepţia ornamentaţiei: calitatea comună celor mai reuşite lucrări ale lor este una de musculozitate pioasă.

Pentru mulţi oameni, cele mai satisfăcătoare dintre toate sunt vechile biserici din nord, unele, produsele unice ale regatului

vizigot, altele romanice – cele din urmă reflectând prin simplitatea lor severă şi viguroasă spiritul stilului romanic, care a străbătut tot sudul Europei, şi influenţa benedictinilor de la Cluny, care au adus în Spania soiul lor de creştinism ordonat şi eficient. Există mai multe clădiri preromanice renumite, principalele fiind două mici biserici robuste, izolate pe o coastă de deal, ridicându-se absolut tăcute şi pustii pe şoseaua care trece mai sus de Oviedo, privind în jos, spre tumultul industrial al oraşului, ca doi călugări în reverende cu glugă. Şi nu există nimic mai impresionant decât stilul romanic spaniol când îl întâlneşti nu sub forma unei măreţe catedrale, la Zamora, Santiago sau Lugo, ci într-un cătun din Cantabria umed şi înveşmântat în verdeaţă – numai flori şi prospeţime primăvara, numai burniţă blândă iarna. Ca să ajungi acolo, poate că mergi pe un drumeag plin de hârtoape, cu maluri înalte care îţi ascund peisajul, iar când ajungi în sfârşit, satul, atât de îndrăzneţ pe indicatorul de la răscrucea drumurilor, se dovedeşte a fi alcătuit doar din două, trei case mici, în inima câmpului. Pe dealul ce-l străjuieşte, mândră, puţin mai mică decât o casă, dar formidabilă mai presus de proporţiile ei, se află biserica: cu bolta ca o mică piaţă, unde te aştepţi să vezi precupeţele lenevind, cu absida precum pupa rotunjită a unei corăbii vechi, unde căpitanul ar putea să privească cu telescopul, cu corpul ei roşcat, voinic şi compact, cu interiorul protocolar, răcoros şi masiv. Să găseşti această structură sofisticată acolo, printre pajişti (cu glicina urcând pe exteriorul casei parohiale, cu turme şi panseluţe în curtea bisericii), e ca şi cum ai bate la uşa unei căsuţe drăguţe de fată bătrână şi ai găsi-o locuită de un matematician de renume internaţional – atât de mari sunt forţa stilului şi distincţia ei calmă.

Maurii erau şi ei ingineri foarte talentaţi şi nu există nimic diluat în construcţiile sacre pe care le-au ridicat în Spania: unele în stil pur islamic; altele în stilul numit mozarab, creat de creştini sub ocupaţia otomană; altele în stilul opus acestuia, stilul mudéjar – îmbinarea stilului musulman cu cel creştin gotic după Reconquista. Interiorul Alhambrei, acel delicat simbol al decadenţei musulmane, aduce mai mult a budoar decât a reşedinţă de rege şi excesele voluptuoase par să fi caracterizat palatul dispărut al-Zahra, la marginea Córdobei, construit de

califul Abder-Rahman al III-lea pentru una dintre favoritele sale, care avea mai multe grădini zoologice şi, într-un dormitor, un bazin cu argint viu. Moscheile din Spania au fost însă, în general, memoriale mai virile. Se vede şi azi, prin stratul creştin suprapus, simplitatea parcă războinică a marii moschei din Córdoba, atât de aproape de deşert prin pădurea ei de coloane de susţinere închipuind parcă un cort, atât de credincioasă principiilor lui Mahomed – puritatea, moderaţia şi regularitatea – în simetria ei de armată în marş şi-n robusteţea ei, cu fântâni arteziene susurând printre portocalii din curte şi cu minaretul care se ridică deasupra porţii ca un îndemn pentru conştiinţă.

Uriaşul turn roz al fostului minaret Giralda de pe catedrala din Sevilia este unul dintre monumentele supreme ale ingineriei musulmane, comparabil doar cu minaretele marocane din Rabat şi Marrakech (se spunea că toate trei au fost construite de acelaşi arhitect, genialul Jabir, dar, din păcate, s-a demonstrat recent că o astfel de persoană n-a existat niciodată). E absolut paralelipipedic, o rampă blândă te duce până în vârf, e îmbrăcat cu plăci ceramice smălţuite şi noaptea, când reflectoarele îl scot în evidenţă, nişte păsări mari, ce aduc a vulturi, albe în lumină, planează şi dau ocoluri stranii îngerului din vârf.

Turnuri asemănătoare – unele construite ca moschei, iar altele ca biserici, după Reconquista – se găsesc pe tot cuprinsul Spaniei şi multe dintre cele mai memorabile se află în nord-est, unde puterea maurilor a durat relativ puţin. Aceasta pentru că în perioadele de intoleranţă ale Spaniei musulmane mulţi refugiaţi creştini au fugit spre nord, ducând acolo aptitudinile şi gusturile deprinse din islamism. Astfel, una dintre marile surprize oferite de Spania e turnul octogonal al bisericii San Pablo din Zaragoza, evident rudă cu un minaret, care se dezvăluie pe neaşteptate în splendoarea-i zveltă, de cărămidă, într-unul din cele mai strâmte, mai murdare şi mai zgomotoase colţuri ale oraşului. Dintre toate oraşele spaniole pe jumătate maure, cel care evocă Africa şi Arabia cel mai mult e, poate, Calatayud, la distanţă de o zi pe şosea faţă de Franţa, în inima Aragónului. E în parte efectul arşiţei verii, al prafului şi al pustietăţii ţinutului şi în parte efectul muntelui cenuşiu, ros de vremuri, care se înalţă în spatele oraşului, sfredelit de bârlogurile troglodiţilor şi încununat de ruinele unui fort cu un aer la fel de african ca oricare Atlas sau

Mokattam; dar în principal este efectul minaretelor care se ridică deasupra acoperişurilor oraşului, dominându-i străzile înghesuite – ascuţite, suple, cam arogante şi păstrând un aer musulman atât de viteaz, încât aproape că auzi declicul difuzoarelor muezinului în zori şi vezi siluetele îmbrăcate cu mantii albe grăbindu-se să-şi facă abluţiunile. Astfel de clădiri de inspiraţie păgână, rămase în urmă ca un sediment, aduc o contribuţie puternică la atmosfera Spaniei şi ne amintesc în permanenţă de originea sa colaterală deşertică.

Astfel ajungem la marile catedrale în stil romanic, tranziţional, gotic sau renascentist, care sunt floarea construcţiilor spaniole şi care întruchipează în general, pentru restul lumii, prezenţa spaniolă. Ce sunt zgârie-norii pentru New York sunt catedralele pentru Spania: de la Ávila, Barcelona, Burgos, Granada, Jaén, León, Málaga, Murcia, Palma, Salamanca, Santiago, Zaragoza, Segovia, Sevilia, Toledo – toate, capodopere şi suplimentate în toate regiunile de structuri de mai mică importanţă care ar fi, în oricare altă ţară, motive de laudă naţională. Catedralele sunt totodată muzee – primele colecţii publice –, tezaure, depozitare ale istoriei spaniole, agenţii de turism pline de avânt şi centre străvechi de pelerinaj, cum e Santiago de Compostela, sau de adunări publice, precum curtea interioară a catedralei din Barcelona (unde cetăţenii flecăresc duminică dimineaţa, iar gâştele sfinte se bălăcesc în eleşteul lor cu un aer cunoscător şi totodată temător). Pe veranda deschisă a catedralei din Valencia, reprezentanţii agricultorilor se întâlnesc în fiecare joi dimineaţă pentru a aproba, în şedinţă oficială, distribuţia curentă a apei de irigaţie. Sub arcadele curţii interioare a catedralei din Zamora se păstrează, scânteind de culori vii şi medievalism, una dintre cele mai fascinante colecţii europene de tapiserii.

Fiecare oraş spaniol de mărime medie are o catedrală. Zaragoza şi Salamanca au, fiecare, câte două. Madridul construieşte una, cu întreruperi, încă din 1623 şi a reuşit să finalizeze cripta. Unele sunt de-a dreptul geniale – cea din Murcia, de exemplu, al cărei turn a fost comparat de Richard Ford cu un telescop deschis şi care e mai presus de toate o veche structură binevoitoare şi voioasă, ca un marinar. Altele sunt mai degrabă fortăreţe decât lăcaşuri sfinte, în special catedralele

militare din Catalonia – şi mai ales aceea din Palma, cea mai magnifică expresie a spiritului catalan, care se înalţă pătrată pe fortificaţiile ei, mai sus de port, păzitoarea Mallorcăi, primul lucru care-ţi cere socoteală când ajungi la insulă de pe mare şi ultimul pe care-l vezi, peste umăr, când porneşti spre interiorul muntos. Unele sunt, mai mult ca orice altceva, *mari*: catedrala renascentistă din Jaén pare absurd de disproporţionată în acel oraş de mărime mijlocie, iar catedrala gotică din Sevilia e învinsă la capitolul grandoare numai de catedrala Sfântul Petru din Roma – „Să înălţăm un templu atât de măreţ, încât să intrăm în posteritate, fie şi doar ca nebuni", a spus adunarea canonicilor când a decis construirea ei. Altele sunt pur şi simplu mulţumite de ele însele: cea din Málaga, care are un singur turn finalizat şi străjuieşte ca un general cu multe decoraţii şi un singur braţ, sau cea Segovia, care trebuie să concureze pentru a atrage atenţia cu un castel alb, de basm, pe creastă şi e întru totul conştientă că iese învingătoare.

Să aleg din această mulţime prodigioasă două clădiri, ca stegari care să le reprezinte pe toate. Mai întâi să urmăm drumul pelerinilor până la Santiago de Compostela, oraşul din Galicia imortalizat prin asocierea sa legendară cu Sfântul Iacob – Santiago înseamnă Sfântul Iacob. În Evul Mediu, acest oraş era depăşit numai de Ierusalim şi Roma ca ţintă de pelerinaj creştină şi nici un pelerin nu-şi socotea completă colecţia de trofee fără scoica de la Santiago (purtată la pălărie în acele vremuri, aşa cum pelerinii de azi îşi lipesc o imagine cu Marele Canion pe luneta maşinii sau fluturã de flamuri-suvenir din cap până-n picioare când fac autostopul spre Oberammergau). E un oraş mic, ghemuit frumos în zona rurală vergiliană a Galiciei, numai vaci, pălării de pai şi care cu fân; abia ai pătruns în perimetrul lui, abia ai adulmecat mireasma civică de sfinţenie şi turism, când ieşi de pe Calle Franco – Aleea Franco – şi te afli în piaţa catedralei.

Şi astăzi, ca şi pentru pelerinii din vechime, acesta e unul dintre momentele măreţe ale călătoriei. Piaţa e imens de vastă şi pare făcută din granit auriu. În faţa ta se ridică, cu nume plăcut auzului şi atitudine princiară, Hostal de Los Reyes Católicos, înfiinţat de Isabela şi Ferdinand ca pensiune pentru pelerini şi devenit poate cel mai frumos hotel din Europa. La stânga se află clădirea renascentistă a Prefecturii, în ale cărei celule de la

subsol lâncezesc probabil câţiva deţinuţi nu foarte disperaţi. Maşinile traversează rareori această piaţă celestă, însă pietoni există în permanenţă – turişti, băieţi de la hotel care fac comisioane, poliţişti, preoţi; examinând scena calmă, dar niciodată amorţită, cu ceva veneţian în adâncime şi mişcare, se ridică faţada înaltă a catedralei, fără îndoială una dintre cele mai măreţe clădiri din lume. Nu seamănă cu nimic altceva. La un capăt al corpului său imens se ridică un turn piramidal, aparent hindus la origine. În faţa uşii uriaşe, două scări se înalţă atât de vioi de la nivelul pieţei, încât par că te vor duce la o belvedere veselă. Iar în centrul compoziţiei, turnurile vestice gemene ale catedralei se înalţă spre albastrul cerului într-o senzaţională înflorire barocă, acoperite peste tot cu reprezentări ale Sfântului Iacob în haine de pelerin, încununate cu sfere, clopote, stele, cruci şi giruete, pătate de licheni verzi şi gura-leului în crăpături şi emanând un încântător aer de mulţumire voioasă.

Interiorul acestei clădiri vesele e practic romanic. Intrarea vestică e un superb portic sculptat care spune povestea Judecăţii de Apoi, cioplită meticulos în piatră, supravegheată de Domnul nostru Iisus şi evangheliştii săi, slujiţi de îngeri, patriarhi şi monştri ruşinaţi şi având la bază silueta îngenuncheată a zidarului-şef al catedralei, *maestro* Mateo. Deasupra altarului înalt se află o statuie scânteietoare a Sfântului Iacob, numai nestemate şi argint, iar şuvoiul de pelerini urcă toată ziua o scară cu câteva trepte ca să-i sărute mantia. Pe marginile navelor se înşiră confesionale, fiecare pentru pelerini din altă ţară – în perioada de maximă înflorire a acestui loc sfânt, la Santiago veneau zilnic, între Paşte şi Sfântul Mihail, în medie cinci mii de pelerini. În zilele de sărbătoare, din tavan pendulează o cădelniţă atât de grea, încât e nevoie de şase bărbaţi ca s-o pună în mişcare, iar o dată, când a scăpat de sub control, a ieşit de-a dreptul pe uşă afară. Nu cunosc nici o clădire mai efervescentă decât această catedrală de mult îndrăgită şi înţeleg pe deplin vechea superstiţie care îi îndeamnă şi în aceste vremuri realiste pe oamenii educaţi să-şi lipească fruntea de cea a bătrânului Mateo, ca să obţină prin contact un dram din talentul lui.

Al doilea mare templu, catedrala gotică din Burgos, e foarte diferit. Burgos e un oraş politic – locul de naştere al Cidului, vechea capitală a Castiliei, capitala generalului Franco în timpul

războiului civil –, iar catedrala lui are şi ea un aer de importanţă temporală profundă. Catedrala din Burgos nu posedă nimic vesel sau strălucitor. Exteriorul e de o solemnitate cenuşie uniformă. Cele două turnuri cu grilaj, de culoarea metalului folosit la arme, seamănă cu catargele dantelate ale vechilor nave de război americane. Uşa dinspre nord e întotdeauna încuiată, spre a-i preveni pe cetăţenii din Burgos, spune sever ghidul turistic, să folosească această catedrală drept cale de acces publică. Nişte trepte cenuşii, mohorâte te conduc spre uşile principale; paracliserii ameninţători îşi zăngănesc înăuntru cheile; peste tot în catedrală s-a aşternut întunecimea, ca fumul sau noaptea. Măreţul *coro* se conturează nedesluşit şi prin penumbra ca de amurg scânteiază oriunde te-ai uita minunate obiecte lucitoare sau ornamentate cu benzi în motive geometrice – uriaşe grilaje aurii, scări cu balustrade poleite, statui de sfinţi, regi sau eroi, relicvare cu rame de argint, mari şi splendide paravane decorative, bolţi, cupole, mitre de episcopi morţi şi flamuri ale regilor învingători.

În capela Condestable, dincolo de marele altar, zace în superba-i criptă Don Pedro Hernández de Velasco, administrator ereditar al Castiliei, care a murit în secolul al XV-lea, dar ale cărui mâini de marmură cu vene îngroşate continuă să strângă precaut mânerul sabiei. În capela Santísimo Cristo se află miraculosul Hristos din Burgos, presupus a fi fost meşteşugit de Nicodemus din piele moale de bivol şi păr natural, un Hrist emaciat, tragic şi atât de realist, încât pe vremuri se credea că unghiile sale trebuie tăiate, pilite şi îngrijite. Sus pe peretele sacristiei se află vechiul cufăr ruginit, întărit cu bare de fier, numit Cufărul Cidului, pe care inventivul războinic l-a umplut odată cu nisip şi l-a dăruit unor evrei creduli drept cufăr cu aur. Catedrala de la Burgos e o clădire strâmbă, posacă, idiosincrazică; iar când îi părăseşti împrejurimile mohorâte şi cobori la parcurile plăcute ale oraşului de pe malul apei sau urci dealul şi te depărtezi printre câmpurile pustii, îţi rămâne în memorie nu ca o bucurie, nici măcar ca o inspiraţie, ci ca o încruntare de fier.

Câteodată, precizia stilului spaniol devine dezagreabilă sau ameţeşte, aşa cum drogurile cu efect de limpezire a minţii, dacă sunt luate în exces, ajung să te facă ori confuz, ori megaloman. În

Spania există multă urâţenie şi multe lucruri care au făcut un pas dincolo de graniţa realităţii şi par pe jumătate nebuneşti.

Cu toate frumuseţile ei, e o ţară filistină. Dacă porneşti radioul maşinii în timp ce te depărtezi de Burgos, constaţi că emisiunile sunt pline de un comercialism gălăgios. Dacă te plimbi până la vechiul şi frumosul teatru, când faci popas pentru noapte, poţi fi aproape sigur că-l vei găsi închis din cauza lipsei de patronaj: practic singurele teatre rămase în provinciile spaniole sunt scenele şubrede din gips şi pânză ale actorilor ambulanţi – o astfel de trupă mi-a spus odată, la ghereta sa stropită cu noroi de la marginea oraşului Vich, că producţiile ei cele mai îndrăgite erau *Peter Pan* şi *La Dame aux Camélias*. Când stingi lumina ca să te culci, te aşteaptă o noapte oribilă cu claxoanele, mugetul de ţevi de eşapament şi vocile ridicate ale unei societăţi care încă nu s-a adaptat la epoca maşinăriilor şi preferă, la drept vorbind, zgomotul. Dacă faci explorări dimineaţa ca să găseşti o librărie şi găseşti totuşi una, va fi probabil de genul celor care-şi ascund literatura limitată în spatele unei game de ochelari de soare, matadori din porţelan şi cărţi poştale ilustrate înfăţişând frumoase andaluze cu ochi de plastic rotitori. Muzica bisericească spaniolă e de obicei stridentă, dulceagă sau *fortissimo*. Universităţile îşi revin abia acum după limitările impuse de un catolicism represiv şi un neofascism intolerant. Efectul de îngustare a judecăţii şi a iniţiativei intelectuale pe care l-a avut Inchiziţia rămâne vizibil şi azi în Spania şi există o penurie deprimantă de bărbaţi şi femei cu o educaţie adecvată şi cu cultură generală – cei care formează „publicul cititor” în alte ţări occidentale. Pedagogul Francisco Giner a încercat să creeze o astfel de clasă în secolul al XIX-lea şi generaţia de la 1898 a constituit un nucleu strălucit pentru ea, însă războiul civil i-a aşezat la cârmă pe filistini, iar pictorii, scriitorii, arhitecţii şi editorii Spaniei îşi recapătă abia acum verva.

Nimic nou în asta. Arhitectura spaniolă în special a fost propulsată adesea de motivaţii vulgare – dorinţa de a realiza ceva superior calitativ sau, mai pertinent, superior ca mărime. Carol Quintul a fost cel care, în 1526, a plasat în mijlocul Alhambrei giganticul palat circular care îi poartă acum numele, perturbând cu grosolănie preţioasa frivolitate a citadelei. Consiliul de coroană al aceluiaşi rege a fost cel care a autorizat construirea

unei catedrale în centrul marii moschei din Córdoba, împotriva dorinţei fierbinţi a municipalităţii locale, care a declarat cu curaj că lucrările distruse cu acest prilej „nu pot fi înlocuite de nimic care să le egaleze în perfecţiune”. Fantastica sacristie în stil churrigueresc a mănăstirii cartuziene din Granada şi marea catedrală înghesuită în fostul minaret Giralda, la Sevilia, au fost în mod evident demonstraţii ale capacităţii creştine de a construi edificii mai mari şi mai complexe decât oricare păgân. Desăvârşita catedrală în stil tranziţional din Salamanca a fost pusă în umbră, în secolul al XVI-lea, de masa enormă a noii catedrale ridicate alături de ea cu intenţia de a proclama nu atât slava lui Dumnezeu, cât faima Universităţii din Salamanca. Spaniolii ridică permanent statui uriaşe şi oribile ale lui Hristos care să domine blândele mănăstiri şi altare ale generaţiilor anterioare şi, cu toate că restauratorii lor cei mai buni se numără printre cei mai talentaţi din Europa, cei mai puţin buni par incapabili prin însăşi structura lor să lase ceva în pace.

Gustul spaniol pentru o conducere puternică a avut o contribuţie însemnată la vulgarizarea scenei. Escorialul se ridică mult deasupra retoricii, fie şi numai în virtutea dăruirii sale fanatice, însă clădirea Ministerului Aviaţiei al lui Franco din Madrid, atât de greoaie, atât de grandilocventă, o astfel de clădire proclamă clar mediocritatea devenită obicei a autocraţiei. Spania e presărată cu astfel de monumente lipsite de gust – simbolismul contorsionat al nenumăratelor memoriale de război, seminare uriaşe şi făţarnice, indescriptibil de oribila Universitate Muncitorească din Gijón, căminele turistice ca nişte barăci militare ridicate de sindicate pe pârtiile de schi de deasupra Madridului. Echilibrul desăvârşit al oraşului Toledo a fost perturbat de un imens colegiu militar, pe celălalt mal al fluviului. Mica peşteră evocativă de la Covadonga, unde ni se spune că vizigotul Pelayo a dus bătălia cu care a început Reconquista, acel loc sfânt obsedant din inima munţilor din Asturias a ajuns să fie dominat de o bazilică pretenţioasă construită de cealaltă parte a văii. O mănăstire masivă a pătat cea mai frumoasă privelişte din Ávila; palatul unui episcop, construit de Gaudí, ca un castel din carton al căpcăunului, se înalţă dezgustător alături de frumoasa catedrală din Astorga. E aproape ca şi cum spaniolii ar încerca intenţionat să tulbure echilibrul scenei, să-ţi capteze violent

atenţia, şocându-ţi sensibilitatea, şi să-ţi facă părul de pe ceafă să se ridice.

Aceasta e o abatere dezagreabilă de la etalonul spaniol, atât de cuviincios, de discret, de sobru. Mult mai atractivă e devierea geniului atunci când, sătul în sfârşit de prea multă logică, trece la aberaţii şi ajunge imediat să încurce imaginarul cu realul. „Absurditatea e nervul şi pilonul principal al Spaniei", scria cândva istoricul Ángel Ganivet. Aceasta e ţara stilului picaresc, ai cărui excentrici sunt de obicei agreabili şi ai cărui împătimiţi ai jocurilor de noroc sunt întotdeauna optimişti – „Ai răbdare şi bate cărţile din nou", spune voios proverbul spaniol, cerând un nou pachet de cărţi. Cronicile Spaniei sunt pline de legende, mituri şi basme, iar spaniolii au un gust pronunţat pentru un gen de imaginar parcă oniric – cel mai straniu întruchipat, poate, în mersul Capetelor-mari, acele capete de marionetă umflate pe care le poartă la *fieste* şi care le perturbă atât de tare echilibrul normal al mersului, încât îi silesc să umble prin oraş cu un pas aparte, legănat şi ţanţoş, ca siluetele dintr-un coşmar – aici o vrăjitoare, colo un poliţist, dincolo o baborniţă vopsită, cu o muscă mare cât un şoarece pe nas.

Te-ai aştepta să găseşti astfel de ciudăţenii şi halucinaţii în Galicia, unde moştenirea celtică e puternică şi unde spiriduşii, fenomenele poltergeist şi mirosul de pucioasă sunt foarte familiare; mai mult chiar, unul dintre exemplele mele preferate de clarviziune spaniolă are legătură cu altarul Sfântului Iacob de la Santiago. Galicienii se grăbesc să-ţi povestească de ce se află acolo altarul. Sfântul Iacob cel Mare, spun ei, a predicat Evanghelia în Spania la scurt timp după Răstignire şi, după martiriul său în Ierusalim, trupul i-a fost readus clandestin în Galicia de un grup de discipoli spanioli. În timpul călătoriei pe mare, prezenţa lui miraculoasă a salvat viaţa unui bărbat care fusese tras în apă de un cal speriat şi, cum atât omul, cât şi animalul au fost găsiţi acoperiţi de scoici, scoica a devenit însemnul Sfântului Iacob şi al pelerinajului în Galicia. Toate acestea sunt bine cunoscute, spun galicienii. Sarcofagul a fost pierdut timp de câteva secole, însă o stea a arătat unde se află – Compostela înseamnă „câmpul cu stea" – şi acolo a fost construit oraşul Santiago. Sfântul Iacob a fost un mare călător, îţi vor spune

ei, şi de aceea e înfăţişat adesea ca pelerin, şi un mare războinic, şi de aceea e înfăţişat adesea călare, lovind cu sabia păgâni negri.

Însă, din păcate, se înşală singuri cu toate aceste lucruri şi pentru străini a devenit deosebit de greu să deosebească adevărul de imaginaţia celor din Santiago. Cei mai mari învăţaţi par a fi căzut de acord că Sfântul Iacob nu a venit niciodată în Spania. Nu a fost niciodată soldat. Nu există nici un motiv ca trupul lui să fi fost adus în Galicia şi în Faptele Apostolilor, unde e consemnată moartea lui, nu se aminteşte nimic de felul acesta. A murit cu câteva secole înainte să se nască islamismul, probabil că n-a încălecat în viaţa lui şi cu siguranţă n-a răpus nici un păgân. Însemnul lui e scoica, probabil, pentru că era de meserie pescar. E înfăţişat cu toiag de pelerin pentru că sculptorii au încurcat, cu ani în urmă, cauza cu efectul şi l-au confundat pe sfânt cu cei care i se roagă. Nu există nici un motiv istoric ca Santiago să fie loc de pelerinaj, ca viclenii călugări de la Cluny să-i fi alimentat renumele internaţional şi nici chiar ca acel vesel altar să existe. E doar o iluzie; dar ea e prezentă de atâta timp în mintea spaniolilor şi atât de atractivă în sine, încât a dobândit de mult, ca toate halucinaţiile cele mai reuşite, un fel de adevăr.

Aceasta este, desigur, esenţa donquijotismului. Don Quijote, „Figura”, cum i se spune în Spania, era nebun, dar, în nebunia lui, a exprimat mari adevăruri. O aureolă de realism înceţoşat înconjoară până azi numele lui Don Quijote în Spania, căci, aşa cum galicienii s-au convins că Sfântul Iacob a luptat cu musulmanii la Santiago şi londonezii caută cu toată seriozitatea Strada Baker nr. 221 B[1], tot aşa mulţi spanioli consideră de la sine înţeles că Don Quijote a existat cu adevărat. Am oprit odată maşina pe întinderea incoloră a regiunii La Mancha, ţinutul natal al cavalerului, şi am întrebat doi plugari în care dintre satele pe care le vedeam în jur s-a născut de fapt Don Quijote. „Don Quijote de la Mancha?”, au întrebat ei, căci îi rostesc întotdeauna titlul complet, din respect. „A, păi s-a născut chiar lângă Argamasilla de Alba. Casa a fost dărâmată, dar tot se mai vede locul – acolo, *señor*, dincolo de turla bisericii, acolo s-a născut Don Quijote de la Mancha!”

Nu aveau absolut nici o îndoială; căci, aşa cum Figura n-a avut nici o îndoială cu privire la morile de vânt, la fel îi place şi

Spaniei câteodată să se ridice deasupra clarităţii luminoase a peisajelor ei scăldate de soare şi să scruteze negurile de mai sus. Aici jos se află doamne impunătoare, cu mâinile în şold. Acolo sus se perindă călare cavalerii şi sfinţii.

1. Adresa lui Sherlock Holmes (n. tr.).

4

Sol y sombra

Ne aflăm în sudul Spaniei. Castanietele pocnesc de pe o coastă pe cealaltă, cicadele ţârâie toată noaptea, aerul e încărcat de parfumul florilor de iasomie şi de portocal, pământul e fie roşu şi roditor, fie deşert aspru, pe marginea drumului vezi cactuşi Opuntia, fetele au ochi negri şi mers unduitor, iar seara pluteşte adesea în aer firul trist, dar înflorit al *cante jondo* – „cântecul adânc”, în parte oriental, în parte gregorian, în parte maur şi în parte evreiesc, pe care ţiganii l-au făcut tema muzicală a sudului.

Pentru jumătate din lume, imaginea Spaniei e imaginea Andaluziei, bucata uriaşă de ţară, predominant muntoasă, care începe acolo unde podişul e mărginit de sierrele sudice. Opt provincii spaniole alcătuiesc Andaluzia. Almería, în extrema sud-estică, e un oraş andaluz, la fel şi Cádiz, în extrema vestică. Andaluzia are cei mai înalţi munţi din Spania, cel mai fierbinte litoral, staţiunile înţesate de turişti de pe Costa del Sol, alesele oraşe vechi Sevilia, Granada şi Córdoba, porturile Málaga şi Cádiz, frumosul oraş montan Ronda, Jerez de la Frontera, de unde vine sherry-ul, şi Vejer de la Frontera, poate cel mai spectaculos dintre toate satele spaniole.

Andaluzia înseamnă Spania romantică, popularizată de Gautier, Mérimée, Bizet şi Washington Irving, periculos de fermecătoare şi azi. Numele Alhambra duce cu gândul la curtezane şi papuci de argint. Imaginea fabricii de tutun din Sevilia te face să fredonezi Cântecul Toreadorului. Imaginea unui afiş de coridă de la Torremolinos, dus acasă de un turist

înflăcărat şi atârnat pe perete în camera de zi – simpla imagine a acelor culori ţipătoare, care evocă amintiri despre *pasodoble* şi fructe de mare seara, însumează atracţia romantică a Spaniei şi-l face pe cetăţeanul din nordul umed să nu-şi găsească locul până la vacanţa de vară. Pentru mauri, Andaluzia era un rai pe pământ. Pentru agenţii de voiaj a rămas şi azi acelaşi lucru. Restul Spaniei o priveşte cam cum e privit un văr iresponsabil, dar cu un farmec incontestabil, pentru care vârstnicii indulgenţi spun că nu e cazul să-ţi faci griji, fiindcă e genul de om care cade întotdeauna în picioare.

Însă pentru foarte mulţi andaluzi pământul lor natal nu e tocmai unul bucolic. Andaluzia este deopotrivă *sol y sombra* – soare pe o parte a străzii, umbră pe cealaltă –, o oglindă a încântărilor Spaniei şi a sărăciei care stăruie în ea.

Corect e să privim această destrăbălată când norocul îi surâde, căci trăsătura dominantă a Andaluziei este farmecul şi nici cel mai posomorât analist sociolog n-ar putea să o străbată fără să se simtă bine. Când cobori spre acest pământ al lotuşilor pe o autostradă ce şerpuieşte prin Sierra Morena, Andaluzia te momeşte imediat să te laşi impresionat. Apare primul dintre satele ei, pe valea râului, cu un frumos pod vechi care te duce la el şi cu o biserică înaltă ce-ţi aşteaptă sosirea. În aer se simt un fir de fum şi miros de grăsime de la aluatul prăjit pe străzi pentru micul dejun, iar pe malul râului câteva femei harnice îşi freacă deja cearşafurile lângă apă. Pătrunzi în sat, pe străzile pavate, cu case văruite şi pretutindeni în jurul tău par să fie flori – în ghivece fixate pe pereţii exteriori, în mici grădini îngrijite, în curţi interioare întrezărite prin uşile cu grilaj ale caselor.

Deseori, un astfel de loc pare plasat într-un musical de modă veche despre Ruritania, iar locuitorii săi se mişcă şi ei pe acest fundal încântător cu un aer de scenă. Aici se află toate personajele de bază ale legendei spaniole: crescătorul de catâri cu pielea tăbăcită şi şirul de animale împovărate cu saci, panere sau coşuri cu legume; băiatul lui Murillo trecând în spinarea măgarului său, ciufulit şi poznaş; agentul fercheş al proprietarului de pământ, cu pălărie plată de Córdoba şi o mână pusă elegant în şold, călare pe o iapă cenuşie cu şa

dichisită; femeile care sporovăiesc la nesfârşit în jurul fântânii, cu urcioarele lor mari pentru apă aşezate pe ghizd; băcanul satului, întrezărit vag printr-o perdea de şunci, cârnaţi şi cununi de usturoi atârnate; bătrâna urâtă şi hotărâtă, toată în negru, văruindu-şi casa cu o grămăjoară de nuiele pe post de pensulă; păstorul tăcut, cu caprele şi oile lui împingându-se unele într-altele pe stradă; morarul în moara lui de pe culmea dealului, cu miros de făină, scârţâit de mecanisme vechi din lemn şi două potârnichi în colivie, pe un perete; împătimiţii jocurilor de noroc jucând domino şi cărţi în cafenea; preotul şi cei doi membri ai Gărzii Civile, cu mantii cenuşii şi şepci de piele, funcţionarul băgăreţ care-ţi observă sosirea de la o fereastră a primăriei şi comicul poliţist al satului, cu chipiu alb şi chipul întruchipând bonomia bucolică.

Desigur, există şi motociclete, maşini şi antene de televiziune, însă imaginea veche rămâne totuşi valabilă. Andaluzia se ridică splendid la înălţimea reputaţiei sale şi e tot atât de plină de vitalitate bogat colorată ca orice scenă de operă; plină de muncă grea, cu lucrătorii care îşi desfăşoară pe câmpurile cultivate deprinderile arhaice; plină de bârfe, curiozitate şi muzica unor radiouri nevăzute, cu copiii voioşi care se adună roi în jurul maşinii tale şi cu bătrânele cu şaluri care te privesc fără să clipească din pragul caselor lor. Nimic nu e făcut pe jumătate într-un astfel de loc atât de aproape de pământ şi periculos de aproape de graniţa caricaturii. Simţi că locuitorii lui s-au hotărât deja, după oarecare cumpănire: odată decişi să nu-ţi taie beregata pentru un efect dramatic, se pun toţi, cu un salut milităresc din partea poliţistului şi o fluturare de mână din partea băcanului pe trei sferturi ascuns, pe deplin în slujba ta.

Aşa e Spania romantică la baza ei. Ca s-o vezi la apogeul înfloritor, ar trebui să mergi la faimosul Feria de Sevilia, care se ţine în aprilie şi e atât de neobişnuit, de captivant şi de frumos, încât puţine alte bâlciuri din lume se pot măsura cu el. Bătrânul oraş îşi face încălzirea pentru eveniment cu câteva săptămâni înainte. Marele teren de bâlci, lângă fabrica de tutun Carmen, e înfrumuseţat cu flori şi lampioane de hârtie. Familiile mândre din Andaluzia, cluburile, sindicatele şi firmele comerciale mai

active îşi ridică pavilioanele de-a lungul bulevardelor. Hotelurile, dublându-şi precaut preţurile pentru această ocazie, îşi închiriază ultimele camere dosnice de la etaj. Întregul ritm al oraşului se accelerează, presiunea se intensifică, străzile sunt aglomerate, cafenelele răsună de râs, călăreţi superbi tropotesc prin centru, străinul are impresia că va plesni negreşit vreun vas de sânge civic – şi, în sfârşit, la începutul lui aprilie, toată această febrilitate fericită declanşează explozia anuală a Feria.

În parte e paradă de cai, modă şi cetăţeni frumoşi. În parte e chiolhan, oamenii mâncând şi bând toată noaptea şi dansând până dimineaţa. În parte e divertisment, cei mai buni dansatori şi muzicieni din Andaluzia venind să-şi etaleze talentele. În parte e sesiune de cuplaj, cele mai bune familii adunându-se ca să depene împreună amintiri, să facă schimb de prejudecăţi şi să le facă cunoştinţă nepoţilor buni de însurătoare cu nepoate corespunzătoare. Dimineaţa are loc cel mai strălucit *paseo* spaniol, un *paseo* cu cai. Ceas după ceas, în lumina caldă a soarelui primăvăratic, andaluzii se plimbă călare încoace şi încolo pe terenul bâlciului, ca să vadă şi să fie văzuţi, să-şi analizeze reciproc dresajul şi să întrebe de dragul de marchiz. Cei căsătoriţi şi cei foarte tineri trec în încântătoare trăsuri lustruite, trase uneori de cei mai mândri catâri, alteori de perechi de cai arabi eleganţi şi, ocazional, de echipaje cu cinci cai. Vizitiii sunt gătiţi uneori cu superbe livrele, turbane, jobene, costume de druzi sau berete scoţiene şi deseori câte o nepoată fermecătoare se cocoaţă pe marginea coşului lăsat al trăsurii, cu fusta albă cu volane atârnând peste ea.

Cât despre cei aflaţi la vârsta căsătoriei, aceştia se plimbă la trap pe bulevarde ca nişte personaje din mitologia galeză: câte doi pe un cal, tânărul mândru ca un păun, în faţă, fata aşezată seducător într-o parte în şa, în spatele lui. El e îmbrăcat cu toată splendoarea unui dandy andaluz, cu cea mai strâmtă haină şi cea mai şmecherească pălărie, mlădios, zvelt şi, posibil, încorsetat; ea poartă un trandafir în păr şi o rochie lungă, înfoiată, cu picăţele şi volane – albastră, roz, mov, galben-aprins sau roşie ca focul. N-a mai existat niciodată un asemenea spectacol matinal! Vârstnicii par minunat de bine hrăniţi şi slujiţi de valeţi; vizitiii sunt superb de fudui; şi câteodată una

dintre perechile care-şi fac curte învârte calul pe loc de scoate scântei cu copitele, cavalerul strângând hăţurile tare, ca un cowboy pe muchia unui canion, frumoasa agăţată de talia lui zveltă sau ţinându-şi floarea din păr, ca să urce pe trotuar spre câte un pavilion vesel, calul fornăind şi îndrăgostiţii râzând, şi să accepte o ceaşcă, în şa, de la un prieten zâmbitor.

Seara începe chiolhanul şi terenul bâlciului, strălucind de steaguri şi lumini, devine un fantastic club de noapte. Aerul răsună de bătăi din palme şi pocnete de castaniete şi de jur împrejurul uriaşelor clădiri ornamentale care mărginesc terenul, cu eleşteele, parapetele şi curţile lor, grupuri de tineri dansează în umbră, lansându-se uneori pe neaşteptate, ca nişte stoluri de păsări ciripitoare, dintr-un colţ în altul, dintr-un alcov în următorul sau, de-a valma, peste un pod arcuit, de cealaltă parte a apei. Pavilioanele luminate de pe străzile bâlciului clocotesc acum a sărbătoare – cu ritmuri vioaie de orchestre, zăngănit de farfurii, familii adâncite în bârfe, cu paharele în mână, ţigani care prepară dezgustătoare tocane grase în faţa corturilor voluptuos de mătăsoase, feroviari impasibili care ascultă muzica şi grupuri de copii, arătând splendid în cele mai alese costume sudice, care dansează cu solemnitate pe o scenă. Uneori auzi o înfloritură aspră de *cante jondo* de la vreun virtuoz ţigan angajat pentru seara respectivă. Câteodată trec prin faţa ta pe trotuar tineri dansând la braţ, cu un radio cu tranzistori pentru ritm şi cu pene la pălărie. Pretutindeni domnesc ritmul de flamenco, păcănitul tocurilor şi al castanietelor, scârţâitul roţilor de trăsură, mirosul de cal, foşnetul fustelor romantice şi zarva, ca de la suveicile unor războaie de ţesut depărtate, a douăzeci de mii de palme care se lovesc una de alta.

Toate acestea durează până spre ziuă, trei nopţi la rând, iar dimineaţa, când te trezeşti, simţind în jurul tău oraşul învăluit într-o tăcere fericită, dar extenuată, e ca şi cum toată experienţa ar fi fost doar un vis complicat – prea mult Rioja roşu, poate, sau supa de midii mâncată prea repede.

Acesta e visul standard al sudului Spaniei, recuzita ei romantică. Dacă eşti doar în vacanţă, de ajuns – puţine zone din lume îţi pot oferi azi atâta distracţie, atâta entuziasm, atâta

frumuseţe spontană. Dar, ca să vezi cealaltă faţă a oglinzii andaluze, trebuie să întorci spatele strălucirii Seviliei şi să arunci o privire la o hartă statistică. Din cele mai sărace zece provincii spaniole, cinci se află în Andaluzia: există numai două provincii andaluze care ating nivelul spaniol mediu de prosperitate. Acesta e ţinutul marilor proprietăţi şi al ţărănimii fără pământ şi aici, printre florile de portocal, ne amintim cel mai bine sărăcia Spaniei.

Căci, în ciuda aerului ei de grandoare, nu e o ţară bogată. Momentele ei de prosperitate au fost trecătoare. Romanii şi maurii i-au adus o oarecare bunăstare, în vremurile când pământul ei era mai puţin erodat. Incaşii şi aztecii au îmbogăţit-o de voie, de nevoie, în vremurile în care aurul Americilor se revărsa, convoi după convoi, în vistieria ei. Înaintea războiului civil, Spania era a şasea în rândul ţărilor cu cele mai mari rezerve de aur din lume – în cea mai mare parte irosit în timpul conflictului, pentru a cumpăra arme de la ruşi. Spania e, totuşi, una dintre ţările în general sărace. Pe vremuri se credea că zăcămintele ei neexploatate de minereuri – fier, cupru, bauxită, mangan – sunt aproape nelimitate şi că trebuie doar să fie descătuşate din filoane pentru a o îmbogăţi din nou. Acum, experţii sunt mai prudenţi. În Spania există din belşug electricitate de la hidrocentrale, ca şi cărbune de calitate slabă, însă nu există deloc ţiţei şi majoritatea celorlalte zăcăminte par a fi prea sumare pentru a permite o mare expansiune industrială. Prima revoluţie industrială spaniolă, iniţiată cu vitejie de basci şi catalani la începutul secolului al XIX-lea, n-a reuşit să prindă: şi în ziua de azi industriile spaniole sunt concentrate preponderent în trei zone mici – Madrid, Catalonia şi coasta Cantabriei, unde trăiesc bascii şi asturienii. Spania nu s-a adaptat niciodată cum trebuie la epoca tehnologiei. Nu ştie să se poarte cu carburatoarele, singurii spanioli care tratează cu oarecare fineţe maşinile fiind hoţii de stradă meticuloşi din Barcelona.

În ciuda spaţiilor ei vaste şi a sârguinţei ţăranilor, agricultura spaniolă e capabilă să producă doar atât cât să-şi hrănească populaţia. Spania se întreţine singură prin acea triadă mistică, vin, grâu şi măsline, elementele de bază

tradiţionale ale alimentaţiei mediteraneene; totuşi, în anii proşti trebuie deja să importe alte alimente, iar populaţia ei creşte mai repede decât producţia agricolă. Şaizeci la sută din Spania nu a fost şi nu va fi niciodată cultivată – jumătate din solul Andaluziei a fost dus de vânt în mare, spun geografii. Cât priveşte restul, o mare parte e cultivată cu o lipsă de eficienţă arhaică. Multe ferme au fost împărţite de atâtea ori pe firul moştenirilor în familie, încât fragmentarea lor a ajuns aproape absurdă. Câteodată, patruzeci de hectare sunt divizate în două mii de loturi şi împărţite la două, trei sute de proprietari şi există măslini care au fost împărţiţi între fraţi ramură cu ramură. Ferma cu o singură vacă e foarte răspândită în Galicia, unde nevasta fermierului poate fi văzută adesea ducându-şi de funie şeptelul. Pe de altă parte, vastele *latifundios* din sud, proprietăţi de dimensiuni sud-americane, sunt prea mari şi prea greu de gestionat ca să fie eficiente: proprietarul trăieşte de obicei departe, într-un apartament confortabil din Madrid sau Sevilia; administratorul e adesea corupt, de obicei ignorant şi rareori luminat; ţăranii fără pământ trudesc generaţie după generaţie, fără alt stimulent în afara nevoii puternice de a supravieţui. Sute de mii sunt obligaţi să plece în străinătate ca să caute de lucru şi există o migraţie neîncetată din zonele rurale spre oraşe. Pieţele Spaniei sunt adesea nişte minuni de fecunditate luxuriantă, pline de roşul cireşelor şi de bogăţia porumbului, astfel că e greu să realizezi ce viaţă aspră oferă Spania prea multora dintre cetăţenii ei, ce luptă neîncetată trebuie aceştia să ducă cu clima, structura socială şi terenul şi ce prăpastie imensă îl desparte pe turist de sătean.

Căci Spania e plină de greutăţi – nu vă lăsaţi păcăliţi de zâmbete, de hainele elegante, de antenele omniprezente şi de curăţarea mahalalelor. Bărbaţii din burghezia spaniolă, profesori, birocraţi sau cadre militare, au adesea două servicii ca să se descurce cu cheltuielile şi chiar dragostea copleşitoare faţă de copii, atât de caracteristică pentru viaţa spaniolă, izvorăşte în parte din frica de sărăcie, căci într-o bună zi băieţii şi fetele atât de frumos răsfăţaţi astăzi vor trebui să-şi întreţină părinţii vârstnici. Nu există experienţă care să-ţi frângă mai tare inima decât o dimineaţă petrecută cu un echipaj de pescari

spanioli de sardele într-o zi proastă; trudesc ca sclavii, intrând în mare cu plasa lor uriaşă şi trăgând-o anevoios, centimetru cu centimetru, oră după oră, pe nisipul plajei: atât de multe depind de captură, atâta muncă şi bună dispoziţie au fost investite, atât de politicoşi sunt bărbaţii între ei, atâţia copii flămânzi aşteaptă acasă să fie hrăniţi, iar când prada apare în sfârşit, o duzină de peştişori în ochiurile plasei, un sentiment de resemnare deznădăjduită pare să se lase asupra plajei şi pescarii, curăţându-şi cu grijă echipamentul, se despart şi pleacă spre casă într-o tăcere ostenită.

În Andaluzia simţi cel mai pătrunzător toate aceste lucruri, dacă părăseşti şoselele principale şi rămâi cu simţurile treze. Greul cel mare a trecut acum, căci modernismul se strecoară treptat în sud; pe coastă, clădirile strălucitoare ale staţiunilor turistice sunt simboluri ale schimbării şi norocului; însă abia acum ţara scapă de pauperitate şi mai rămân cotloane mizere. Abia în ultimele două decenii locuitorii din Andaluzia rurală au făcut cunoştinţă cu apa curentă, WC-ul, electricitatea casnică şi tractoarele. Multe străzi din sate sunt şi azi cu pământ bătătorit – învăluite în praf vara, impracticabile când plouă. În mii de case de la ţară, cocoşii, caprele şi chiar porcii împart spaţiul de locuit cu stăpânii. Copiii par mult mai sănătoşi în ziua de azi, dar sărăcia ultimei generaţii poate fi văzută pretutindeni – femei îmbătrânite prematur, bărbaţi diformi, orbi sau cu minţile rătăcite.

Chiar şi acum, această sărăcie e câteodată atât de primitivă, încât trebuie să te freci la ochi sau să clipeşti ca să te convingi că te afli în Europa. Locuinţele andaluze din peşteri, spre exemplu, deşi destul de confortabile în general, sunt câteodată aproape nişte vizuini: dacă hoinăreşti prin marele oraş de peşteri Guadix, la est de Granada, care se înalţă ca un imens labirint pe dealurile de deasupra oraşului, descoperi că peşterile de la bază sunt văruite frumos şi mobilate plăcut, cu lumină electrică, perdele vesele la intrare, flori pe spaliere şi femei serioase care cos la mesele de pe micile terase. Însă dacă urci mai departe pe deal, prin labirintul de străduţe şi rânduri de peşteri, constaţi în scurt timp că tunelurile devin mai murdare, mai întunecate, mai dărăpănate, mai asemănătoare

cu nişte bârloguri, până când, în cele din urmă, pe pantele cenuşii aflate sus, deasupra oraşului, un grup sălbatic de copii ai mahalalei ţâşneşte dintr-o crăpătură în pământ, cu mişcări lupeşti, iuţi, oacheşi, încât te răsuceşti instinctiv pe călcâie şi porneşti vertiginos la vale.

Cele mai rudimentare dintre toate sunt straniile colibe cu acoperiş de paie, mai mult căpiţe de fân decât case, pe care le mai vezi şi azi ici-colo în Andaluzia, precum kraalurile din veldul african. Am fost primită cu cea mai mare ospitalitate într-una din aceste gospodării – două colibe alăturate, cu spaţiu de zi într-una şi spaţiu de dormit în cealaltă. Nimic nu poate fi mai simplu sau mai apropiat de traiul strămoşilor noştri neolitici. Un foc deschis ardea în mijlocul colibei de zi şi totul în interiorul ei părea pârlit sau înnegrit de fum. Locuitorii colibei nu aveau paturi în care să doarmă, ci doar un morman de pături; nu aveau şcoli la care să înveţe; din câte mi-am putut da seama, trăiau cu supă şi pâine; iar când m-am împiedicat de un sac aflat pe jos, am auzit la picioarele mele un guiţat slab, dar iritat şi am descoperit că în el era un porc negru, mic. Acei spanioli nu posedau, cred, nici măcar un singur obiect neesenţial – nici o fotografie, nici o podoabă, nici măcar o panglică pentru păr. Nu ştiau să citească, nu aveau radio şi nu văzuseră niciodată un oraş. Erau, atât cât poate fi un om european în secolul XX, animale.

Însă animale cu demnitate. L-am întrebat pe tată dacă-i place modul lui de viaţă şi s-a plâns de un singur lucru: colibele luau foc uşor – ard *mereu*, a spus el. Spaniolul îşi duce sărăcia fără prea multe proteste, astfel că vizitatorul, copleşit de înfloriturile de peste tot, abia dacă observă cât de săraci sunt oamenii. În plus, viaţa se ameliorează fără doar şi poate pe măsură ce se infiltrează modernismul: majoritatea satelor au în prezent iluminat electric stradal şi nu găseşti un şir de case în care să nu existe un televizor. Conştiinţa nu te va mustra în permanenţă cât hoinăreşti prin Andaluzia. E un fel de rai plin de tact. Vei putea să te convingi destul de uşor că jumătate din sărăcime preferă să fie săracă, iar cealaltă jumătate nu va mai fi săracă mult timp.

Căci trebuie recunoscut că naturaleţea brută a Spaniei, verişoară cu înapoierea, oferă adesea o experienţă frumoasă. Una dintre splendorile Spaniei e pâinea ei, pe care romanii au remarcat-o acum o mie de ani şi care se spune că e atât de gustoasă pentru că porumbul este lăsat să se coacă pe tulpină până în ultima clipă. E cea mai gustoasă pâine din câte cunosc şi consistenţa ei aspră, fermă, elastică întruchipează tot ce e admirabil la simplitatea spaniolă. E într-adevăr nerafinată, însă pare plină de viaţă; şi Spania săracă, aşa cum ai putea s-o vezi în Andaluzia, pare brută, dar de o naturaleţe bogată. Unele dintre ţinuturile ei întinse n-au simţit încă niciodată roţile unui tractor. Toate au fost săpate manual şi toate dau şi acum impresia de ordine şi graţie, energiile pământului urcând într-o gradaţie logică prin ştiuletele de porumb sau trunchiul de măslin, în pereţii satelor şi-n turnurile care le încununează, încolţind din pământ ca nişte lăstari de stâncă. Spania e o ţară a ierarhiilor: la fermă, de la bătrânul şi seriosul cap al familiei, la un capăt, până la napii de pe câmp, la celălalt capăt; în popor, de la granzii bisericii şi ai statului, tinerii strălucitori de la Feria sau debutantele care-şi arată genunchii în maşinile sport gălăgioase din Madrid, până la acei oameni simpli din colibele acoperite cu paie, cu culcuşul lor din pături pe podeaua de pământ şi purceii lor, în saci, lângă foc. Această *sol y sombra* poate să nu fie dreaptă şi suportă inevitabil o transformare, însă pare cu totul naturală: aşa cum pâinea, deşi poate că-i lipseşte rafinamentul, te satură cu siguranţă.

5

Străinii

Cante jondo, remarcam cu câteva pagini în urmă, e în parte oriental, în parte gregorian, în parte maur, în parte evreiesc şi cel mai bine îl cântă ţiganii. Însă am făcut o hipersimplificare. Unele autorităţi în domeniu detectează origini feniciene în această muzică arhetipal spaniolă. Altele îşi imaginează ecouri ale liturghiei bizantine. Unele aud ritmurile negrilor africani, iar altele, castanietele Troiei. N-a existat niciodată un palimpsest ca Spania, cu atâtea straturi de influenţe străine. De pe şirurile de bănci ale amfiteatrului roman aflat la Sagunto, *casus belli* al celui de-al doilea război punic, vezi memorialele a cinci culturi: pe dealurile de mai sus, văgăunile troglodiţilor iberici; în ţinutul din jur, viţa-de-vie a grecilor; sub tălpile tale, pietrele de pavaj romane; în spatele tău, un întortocheat castel maur şi departe, la marginea apei, hornurile negre, înalte ale unui furnal. Spania este statul cu cel mai militant caracter insular, dar toată întinderea ei a fost călcată de paşi străini.

Cât din temperamentul naţional e maur şi cât e iberic indigen, experţii par incapabili să decidă; există însă momente când asprimea vieţii spaniole pare deosebit de apăsătoare şi când eşti tentat să declari iberic tot ce e abraziv şi maur tot ce e lubrifiant. Există cu siguranţă tonuri de regret ascunse, obsedante în cel mai măreţ dintre monumentele islamice existente în Spania, Marea Moschee din Córdoba, căci acum, că *mihrabul* său a fost degradat la statutul de simplă curiozitate, pe curtea sa au pus stăpânire canonicii, uriaşa sa întindere marţială e obturată de altarele creştine din mijloc, vechile sale arcade fraterne au fost zidite, fântânile sale ţâşnitoare destinate abluţiunilor au fost

transformate în bazine ornamentale şi salvia sa hoinară a fost alungată pentru totdeauna dintre portocali – acum, că e creştinată de şapte sute de ani, dă impresia unei minuni *manquée*, o Cupolă a Stâncii secătuită de vraja ei nobilă sau o Kaaba scoasă din Mecca. Abia în ultima vreme, urmând exemplul străinilor, spaniolii au recunoscut cu adevărat geniul maur – Unamuno socotea cucerirea maură calamitatea supremă abătută asupra Spaniei. Alhambra a fost folosită de creştinii cuceritori drept azil de datornici, spital, închisoare şi depozit de muniţii şi abia în vremurile noastre au aşezat pe meterezele acelei fortăreţe aurite rugămintea obsedantă a cerşetorului orb al lui de Icaza:

ıle limosna, mujer,
ıe no hay en la vida nada
›me la pena de ser
ego en Granada.
i-i de pomană, doamnă,
ıci nu există în viaţă nimic
ai crud decât să fii
b în Granada.

Ultimii *moriscos*, mauri creştinaţi, au fost expulzaţi din Spania în 1609, dar pe tot cuprinsul acestei ţări vei vedea oameni prin venele cărora încă mai curge sângele maur – bărbaţi oacheşi şi uscăţivi, a căror constituţie e făcută pentru burnuz, femei ai căror ochi se uită la tine pieziş de la ferestre înguste, băieţei care aleargă cât îi ţin picioarele, ca strengarii dintr-un *kasbah*[1], bătrâni cu bărbi franjurate, ca nişte *marabout*[2]. În sud nu mai există, cum existau înainte de războiul civil, femei care-şi acoperă faţa cu văl, după obiceiul musulman; dar în repetate rânduri, când o săteană bătrână intră în magazinul alimentar şi zăreşte acolo un străin, vei observa că-şi pune între dinţi colţul basmalei negre şi-l ţine astfel, defensiv, exact aşa cum femeile din Egipt, la jumătatea distanţei între *purdah*[3] şi emancipare, se acoperă pe jumătate în mod reflex. Spaniolii nu călăresc pe măgari în stilul arab, aşezaţi pe crupă (deşi cavalerii spanioli din turniruri au adoptat scara scurtă a maurilor); totuşi, dacă închizi ochii într-o zi când un bărbat lipsit de griji trece în spinarea măgarului pe la fereastra ta, pe stradă sunând ecoul tropotului slab şi laconic al copitelor şi bărbatul fredonând abia auzit un refren complex în sfert de ton, aproape că te crezi în Muscat sau Aqaba, privind

cum trece prin crângurile de palmieri un negustor trupeş cu afaceri în *suk*[4].

Caracterul atemporal al vieţii spaniole pare şi azi profund musulman: la frontiera cu Andorra, în orice weekend torid, un grănicer spaniol şade pe un scaun de bucătărie, la soare, ca să examineze paşapoartele, având un aer de paşă atât de autentic cu hârtiile şi burta lui, încât chiar observi că-i lipseşte narghileaua. Talentul spaniolilor pentru distracţii îmi aminteşte câteodată de ţările arabe: asemenea egiptenilor, spaniolii adoră sărbătorile publice, grădinile publice, picnicurile, turnurile de veghe, vâslitul incompetent în hoinăreli fără ţintă cu barca şi plimbările agale, în grupuri familiale numeroase, prin locuri cu peisaje minunate. Faţa inexpresivă a politicii spaniole trezeşte uneori viziuni cu şeici reticenţi, iar pasiunea spaniolă pentru prăjituri dulci, lipicioase are în ea iz de hurii, haremuri şi ceai de iasomie. Când şi când, ghidul turistic va remarca în chip ademenitor despre câte un cătun din delta fluviului Ebro, poate, sau despre un *pueblo* izolat din Andaluzia înaltă că populaţia lui „păstrează şi azi anumite obiceiuri maure”; şi cu toate că ghidul nu e niciodată mai explicit, iar satul, când ajungi la el, pare de obicei absolut banal, propoziţia tot ar putea să-ţi sugereze, într-o manieră de-a dreptul orientală, moşteniri ascunse de magie, pederastie sau trai luxos care fac Orientul să pară agreabil de aproape.

Căci stilul de viaţă maur nu era limitat la o elită cuceritoare. Maurii au impregnat cu purtările lor întreaga societate, astfel că şi acum e uşor să-ţi imaginezi corturile negre ale beduinilor ridicate, aşa cum au fost cândva, în jurul zidurilor oraşului Toledo. În secolele de ocupaţie, toată Spania a fost bilingvă – chiar şi prinţii creştini din nord vorbeau între ei în arabă şi se împodobeau cu veşminte maure fine. Cidul lupta uneori pentru o facţiune creştină, iar alteori pentru una musulmană şi pe tot parcursul campaniilor Reconquistei au existat interacţiuni constante, fie şi doar prin intermediul refugiaţilor, între o tabără şi cealaltă. Mulţi creştini au fost convertiţi la islamism. Mult mai mulţi, deşi şi-au păstrat credinţa creştină sub stăpânirea maură, arătau, trăiau şi probabil gândeau asemenea maurilor. Musulmanii au domnit în Spania mai bine de şapte secole şi şi-au înfipt adânc rădăcinile.

Există în Granada un loc care demonstrează bine cât de adânc. Pe dealul ce străjuieşte oraşul se ridică, desigur, Alhambra – sclivisită pe dinăuntru, colosală pe dinafară, mai ales dacă-i distingi zidurile roşii cu auriu prin obiectivul unui telescop depărtat şi-o vezi înălţându-se la poalele munţilor Sierra Nevada ca o înfloritură într-un manuscris. Însă clădirea la care mă gândesc e mai puţin grandioasă. Se află în inima oraşului şi ca să ajungi la ea străbaţi o alee strâmtă, pe lângă un bar, şi împingi o uşă uriaşă, ghintuită, pe partea dreaptă. Acolo găseşti, ascuns de trafic, foarte tăcut şi foarte vechi, un caravanserai maur. E o structură pătrată, cu arcade, o curte pavată cu piatră şi ziduri atât de înalte, încât de obicei e cufundată în umbră. O familie de îngrijitori locuieşte într-un colţ şi poate că femeia se va uita la tine de la fereastra bucătăriei sale, dându-şi la o parte părul din ochi; însă curtea propriu-zisă e aproape întotdeauna pustie şi îţi dă senzaţia că o populează doar fantome. Nimic nu-i mai uşor decât să vezi acolo negustorii, cu caravanele de bagaje, păturile vărgate, narghilelele şi turbanele lor înalte. Nimic nu-i mai uşor decât să auzi zarva târguielilor lor, strigătele conducătorilor de caravană şi mormăielile animalelor, araba curgătoare a bătrânilor aşezaţi pe vine sub arcade sau intonarea încântătoare a Coranului de câte-un cerşetor orb, lângă poartă.

Iar când pleci de acolo, ca să intri poate în bar pentru un pahar cu vin şi o farfurie cu creveţi, descoperi în chip neaşteptat că fantomele te-au însoţit, că bărbatul din spatele tejghelei barului are, acum, că te gândeşti puţin, o evidentă înfăţişare de yemenit, iar zarva vocilor din spatele tău nu se deosebeşte prea mult de tocmelile dintr-un bazar sirian. N-a trecut prea mult timp. Nu e prea departe. De pe dealurile de deasupra Gibraltarului vezi adesea casele din Maroc, unde Spania are şi acum, pe ţărmul Maghrebului, două enclave, Ceuta şi Melilla. În munţii Alpujarra, naşa spune şi azi când înapoiază un copil părinţilor săi, după botez: „Iată-vă copilul. Mi l-aţi dat maur, vi-l dau înapoi creştin”. În 1936, când naţionaliştii asediaţi în Alcázar, la Toledo, au fost eliberaţi în sfârşit de Armata Africană a lui Franco, au ştiut că li s-au sfârşit suferinţele pentru că, ascultând prin zidurile şubrezite zgomotul străzilor, au auzit infanteria marocană vorbind în arabă.

Hoinărind prin Cádiz, acel port la mare vechi şi alb, situat pe o peninsulă, am dat peste un băiat şi o fată jucându-se de-a soldaţii. Fata era echipată ca un cavaler, cu coif de carton, sabie lată din lemn, un scut de plastic cumpărat de la magazinul de jucării şi o cămaşă de noapte cândva albă, acum murdară. Băiatul era inconfundabil maur, cu turban dintr-un prosop răsucit precar pe cap şi o mantie ce părea făcută din cârpe vechi de praf cusute laolaltă. L-am întrebat pe fiecare, din politeţe, pe cine reprezintă. „Eu sunt *caballero* creştin", a spus veselă fata, împingându-şi coiful mai pe spate. Băiatul avea însă un simţ mai bun al istoriei. „Eu sunt ceilalţi!", a răspuns el sumbru, îndoindu-şi în mâini iataganul.

Maurii nu au fost singurii orientali care au adus un dram de picanterie sau de foc înăbuşit în Spania, o ţară căreia uneori, cu toată splendoarea ei sălcie, pare că-i lipseşte sarea. Au trecut aproape cinci sute de ani de când evreii au fost expulzaţi din Spania, însă adeseori le poţi simţi prezenţa şi azi – fantomatică, mută, dar încă atotpătrunzătoare.

Poziţia lor în societatea spaniolă înaintea expulzării (sau convertirii) din 1492 a oscilat între infamie şi aproape supremaţie. Vizigoţii i-au tratat adesea îngrozitor – sub regele Erwig, de pildă, au fost tunşi, averea le-a fost confiscată, mărturia lor nu era acceptată la tribunal şi li s-a dat un an ca să se lepede de credinţa lor. Sub musulmani, pe de altă parte, au înflorit – ajutorul evreilor a fost unul dintre factorii care le-au permis maurilor să ocupe Spania atât de repede. Sub egida tolerantă a islamismului, şi-au savurat vreme de trei secole epoca de aur: bogaţi, onoraţi, cultivaţi, influenţi. Existau în Spania oraşe în întregime evreieşti şi chiar şi Granada era supranumită „Oraşul evreilor". Evreii erau medicii Spaniei maure, filosofii, ocazional diplomaţii, uneori chiar şi generalii ei. Cultura lor a înflorit aşa cum rareori s-a întâmplat în Europa, mai întâi la Granada, apoi la Toledo, iar activităţile lor erau învăluite de reputaţia unor abilităţi aproape satanice. Se spunea: „Preoţii merg să studieze la Paris, avocaţii la Bologna, medicii la Salerno şi *diavolii la Toledo!*".

Evreii au prosperat intermitent şi în regatele creştine înainte de finalizarea Reconquistei şi cel puţin în rândul clasei conducătoare un nume ebraic nu avea nimic peiorativ. Alfonso al

VIII-lea al Castiliei a avut o amantă evreică, Pedro I de Aragón a avut un trezorier evreu, o inscripţie dintr-o sinagogă numită El Tránsito din Toledo îi cinsteşte de-a valma pe Dumnezeul lui Israel, pe regele Pedro cel Crud al Castiliei şi pe Samuel Levi. Au existat mai mulţi episcopi de Burgos evrei. Abia la sfârşitul secolului al XIV-lea, când Reconquista era aproape încheiată, au reînceput persecuţiile – şi chiar şi atunci evreii care au acceptat creştinismul n-au suferit la început nici un fel de greutăţi, ba mai mult, au alcătuit aproape întreaga clasă a negustorilor şi bancherilor. Însă pentru că practicau iudaismul în secret oamenii s-au întors împotriva lor şi, în final, chiar şi cel mai pios evreu creştin avea toate şansele să fie bănuit că-şi continuă în particular practicile cumplite, arzând prunci catolici când nu-l vedea nimeni sau presărându-şi liturghiile cu magie neagră. După-amiaza evreilor spanioli a lăsat locul unui apus exploziv, roşu ca sângele. Hărţuiţi de Inchiziţie, părăsiţi de regii protectori, arşi cu sutele, au fost expulzaţi chiar în anul căderii Granadei, în masă, de pe pământul spaniol. Astfel, Regii Catolici, în momentul celei mai mari oportunităţi a Spaniei, au alungat de pe domeniile lor câteva sute de mii de supuşi dintre cei mai talentaţi, mai eficienţi şi mai necesari.

Au plecat fără bunurile lor; capital puteau să obţină, prin scrisori de credit către bănci deţinute de evrei din alte părţi, dar bibliotecile, comorile, pământurile şi casele frumoase le-au lăsat. Şi-au lăsat umbrele în vechile cartiere evreieşti din oraşe, de la ghetoul din vârful dealului de la Toledo până la încântătorul labirint numit Santa Cruz din Sevilia. Au lăsat ici şi colo sinagogi, transformate azi în biserici sau muzee, cu frize cu scriere ebraică dezintegrându-se pe pereţi şi cu amintiri vagi despre mari averi. Au lăsat urme ale extraordinarelor lor talente. Se spune că fantasticul sculptor Gil de Siloé era evreu. Unii cred că şi Columb a fost – a lăsat prin testament „o sută de grame de argint unui evreu care trăia pe vremuri la poarta cartierului evreiesc din Lisabona”. Sfânta Tereza avea origini evreieşti. A existat chiar o vreme în care majoritatea oamenilor de cultură ai Spaniei erau evrei şi o astfel de hegemonie nu poate fi distrusă cu uşurinţă; evreii au lăsat în urma lor o linie de sânge şi o privire vizibile pretutindeni în oraşele Spaniei şi care contribuie în chip subtil la măreţia ei.

Timp de câteva secole după expulzare, în Spania nu au existat deloc evrei, cu excepţia acelora care se contopiseră insesizabil în întregul creştin. Amintirea lor era evocată cu dezgust. Palatul numit Casa de los Picos din Segovia, pe ale cărui ziduri sunt încastrate pietre romboidale, se spune că a fost modificat astfel după expulzare, pentru a şterge amintirea fostului proprietar evreu: până atunci fusese cunoscut drept Casa Evreului, acum era Casa Cucuielor. În numeroase catedrale spaniole vei găsi memoriale ale creştinilor ucişi, pasămite, de fanatici evrei şi chiar şi azi un ghid al Seviliei descrie un anumit colţ al oraşului ca fiind în trecut „un ultim avanpost al evreilor bărboşi, al şarlatanilor şi al altor personaje dubioase”. Cu toate acestea, câţiva evrei s-au întors. Unii au revenit în secolul al XIX-lea, iar alţii au sosit, mai recent, ca refugiaţi din Marocul musulman. Cimitirul englezesc din Málaga e populat cu precădere de oameni ca John Mauger, căpitanul goeletei *Lady Marsella*, Henry Hutting de pe bricul *Dasher* sau William P. Beecher din New Haven, Connecticut, al cărui mausoleu, ridicat întru „comemorarea meritelor vieţii sale folositoare”, e împodobit cu o plângătoare Statuie a Libertăţii şi cu cele treisprezece stele ale Uniunii iniţiale; într-un colţ, ferit, se află însă mormântul unui evreu solitar, care a murit în anul 1961 al epocii creştine sau la 5.721 de ani după Creaţie.

Odată am oprit un taxi la Madrid şi i-am cerut şoferului să mă ducă la sinagogă. Misiunea l-a surprins doar vag şi, după câteva tururi inutile pe străzi dosnice cenuşii, bătăi la uşi închise şi căutări de numere de stradă greşite, m-a depus la uşa unei clădiri de birouri moderne, relativ mari, spunându-mi că acolo sunt israeliţii. Într-adevăr, după ce am intrat, am urcat cu liftul la etaj şi am intrat într-un apartament mic, întunecat, cu mochetă pe jos, i-am găsit pe evrei – bărbaţi scunzi şi tăcuţi din Africa de Nord; vocea unui cantor dădea o lecţie de canto în camera alăturată şi ceva mai încolo se afla un mic altar simplu şi discret. Au spus că n-au nici o plângere. Guvernul îi trata destul de amabil. În ultima vreme nu fuseseră acuzaţi că au mâncat prunci creştini şi dacă îi credea cineva capabili de vrăjitorie, nimeni nu le solicitase încă serviciile contra cost.

În această privinţă se deosebeau de verii lor, ţiganii spanioli, ale căror talente au mereu căutare. Cei mai faimoşi ţigani din

lumea întreagă sunt dansatorii vopsiţi din cartierul Sacromonte din Granada, un clan de artişti prosperi, hrăpăreţi şi excesiv de talentaţi, care-l înşfacă pe sărmanul vizitator cu gheare de oţel, îl aşază cu răsuflarea tăiată pe un scaun de bucătărie, într-o peşteră, îi oferă un pahar cu vin îngrozitor, îl taxează cu neruşinare şi-l trimit înapoi la hotel simţindu-se cam aşa cum se simţeau prostovanii de la ţară din folclor după ce diavolul îi ţinea toată noaptea treji, în transă, ţopăind într-un ring al zânelor. Verva, strălucirea, tupeul indescriptibil al ţiganilor din Sacromonte, al căror nume a devenit sudalmă oriunde se adună turiştii să facă schimb de experienţă, sunt caracteristicile aşa-numiţilor *gitanos* spanioli, cei mai interesanţi dintre toţi străinii din Spania.

Există ţigani pretutindeni în această ţară, puri sau metişi, zdrenţăroşi, cu câinii şi căruţele lor pe drumurile din Navarra, plimbându-se neiertat de ţanţoş pe străzile Granadei, unde s-au stabilit cel puţin din secolul al XV-lea. O autoritate contemporană în materie, Jean-Paul Clébert, spune că în Spania „şi-au găsit unul din cele mai favorabile cămine”, însă n-a fost întotdeauna aşa. Viaţa lor aici a avut nenumărate suişuri şi coborâşuri. Regii Catolici au ameninţat să-i alunge dacă nu renunţă la viaţa lor ţigănească. Filip al II-lea a încercat să-i facă să se stabilească în oraşe. Filip al IV-lea a poruncit „să fie luaţi din locurile în care-şi duc traiul şi despărţiţi unii de alţii, cu interdicţia expresă de a se aduna în public sau în secret”. Carol al II-lea le-a interzis să aibă cai. Carol al III-lea i-a botezat neocastilieni şi le-a înapoiat caii. Profeţii mişcării romantice franceze s-au concentrat pe dansurile, costumele, ritmurile şi vocile lor stridente şi le-au făcut sinonime pentru lumea largă cu reputaţia Spaniei înseşi. Mult din ceea ce ni se pare eminamente spaniol este, de fapt, ţigănesc. Luptele cu taurii sunt o artă în care *gitanos* au excelat întotdeauna; dansul flamenco şi l-au însuşit; oriunde pocneşte o castanietă, bate ritmul un toc, răsună o bătaie din palme sau o voce adâncă, tristă se lamentează în noapte, pluteşte prin preajmă influenţa ţiganilor.

Aceştia posedă într-o măsură neegalată de vreun spaniol darul unui entuziasm irepresibil. Sunt efervescenţi. În încântătorul orăşel andaluz Úbeda am fost acostată într-o seară de doi ţigani care m-au întrebat dacă aş vrea să-l ascult pe tovarăşul lor, un

bărbat mai vârstnic, cu înfăţişare teatrală, interpretând *cante jondo*. Au spus că e un cântăreţ deosebit de distins, bine-cunoscut în cele mai alese peşteri din Sacromonte – ceea ce echivalează, în mediul *gitano*, cu *crème de la crème* la Palladium. Gâtul cântăreţului era înfăşurat într-o eşarfă elegantă, cu buline, în stilul Barrymore, el plângându-se cu un arpegiu temător sau două că-l doare gâtul. A acceptat totuşi să-şi dea toată silinţa, aşa că am pornit spre o cafenea din apropiere. Parcă m-aş fi alăturat unui trio de bandiţi picareşti înzorzonaţi pentru un jaf minor la o bancă. Localul era plin de orăşeni solemni care jucau concentraţi domino şi au ridicat privirea la intrarea noastră cu un val de zeflemele arogante, de parcă am fi întrerupt predica. Noi însă am rămas imperturbabili. Am urcat treptele, făcând ocazional câţiva paşi de dans tropotitori, ne-am eliberat locuri la o masă pusă pe capre de lemn şi, comandând vin pentru toţi, ne-am aşezat, i-am acordat tenorului cel semeţ câteva clipe de tăcere respectuoasă, după care, brusc, el a început să cânte.

Niciodată în viaţa mea nu m-am distrat mai bine, nici n-am fost mai stimulată de o voie bună animalică. Marele cântăreţ, ieşind din melancolie, ne-a dus în scurt timp de la tristul *cante jondo* la cel mai furtunos gen de flamenco şi în scurt timp toată încăperea era un tumult de bătăi violente din palme, pocnituri din degete, râsete şi strigăte dezlănţuite, bătăi din picioare, cântece care-ţi spărgeau timpanele şi glume care te îndoiau de râs. Jucătorii de domino şi-au abandonat partidele, podelele tremurau şi în scurt timp proprietarul, făcându-şi loc cu coatele prin agitaţie, ne-a întrerupt, spunând că, dacă vrem să continuăm distracţia, trebuie s-o facem în altă parte. Aşa că Barrymore, cei doi veseli impresari ai lui şi eu ne-am despărţit, oprindu-ne în lumina lunii doar pentru o ultimă dregere actoricesc-managerială a glasului şi o scurtă altercaţie privind onorariul de spectacol – tipii aceia grozavi cerând iniţial, cu nu prea multă convingere, de peste cinci ori mai mult decât au primit de fapt.

Ah, ţiganii! Dacă nu sunt sarea Spaniei, sunt cu siguranţă cel mai picant dintre sosuri.

Mulţi alţi străini şi-au lăsat amprenta. Romanii au lăsat marile apeducte şi fortificaţii, amfiteatrele de la Mérida şi Sagunto, vilele din Tarragona, zidul de fortificaţie care înconjoară centrul istoric

cu catedrala din Lugo şi nobilul pod peste Tajo, la Alcántara – nume care înseamnă chiar, simplu, „podul”. Arena spaniolă de coridă e în mod clar descendenta amfiteatrului roman – dacă aveţi îndoieli, uitaţi-vă la ruinele arenei de la Alcoy, la nord de Alicante, distrusă în timpul războiului civil şi care arată acum ca un specimen arheologic din Roma. Denumirile geografice romane se găsesc pretutindeni în Spania – Badajoz înseamnă Pax Augusta, Zaragoza vine de la Caesarea Augusta. Măslinele din soiul roman rămân cele mai bune. Unii oameni cred că *gazpacho* e, de fapt, *posca* romană, un preparat standard în raţiile armatei romane; şi unii călători sunt de părere că memorialul cel mai evocator din întreaga Spanie e obeliscul roman neterminat aflat în umbra unei grădini sălbatice de la nord de Tarragona, stropită de lumina soarelui, înmiresmată de pini, cu brizele dulci ale Mediteranei făcându-i chiparoşii să unduiască şi cu un puternic iz de driade.

Influenţa franceză în Spania a fost persistentă şi profundă. Călugării francezi de la Cluny au creat pelerinajul la Santiago. Arhitecţii francezi au inspirat jumătate din marile catedrale. Un francez a fost primul arhiepiscop de Toledo. Din Franţa au venit treizeci şi patru de expediţii pentru a-i ajuta pe creştinii spanioli în cruciadele împotriva maurilor. Pe tot parcursul istoriei spaniole moderne, Franţa a fost pentru Spania simbolul modernismului – uneori temută, adesea detestată, invidiată frecvent, însă niciodată ieşită cu totul din mintea spaniolilor. Şi olandezii, germanii, flamanzii şi italienii şi-au adus în Spania talentele, lăsând în urmă o faţadă-cortină, o tapiserie, înclinaţia unui contrafort sau unghiul unui fronton. Sistemul de telefonie poartă şi azi amprenta americanilor care l-au gestionat pe vremuri şi care au rămas lipiţi de centralele lor cu atâta tenacitate, încât pe toată durata războiului civil au servit cu imparţialitate ambele tabere – adesea, ştirea pierderii unui oraş ajungea pentru prima oară la guvern când un ministru îi telefona de la Madrid comandantului local şi îi răspundea inamicul. Capitalul străin din multe ţări a fost esenţial pentru dezvoltarea spasmodică a industriei spaniole. Armata terestră, cu cizmele înalte, pasul de gâscă, bonetele Corpului African şi căştile naziste din oţel, aminteşte că în urmă cu nici patruzeci de ani pe acest pământ au luptat trupe străine: uneori găseşti în stepa

însingurată micul memorial, purtând vechea scriere germană, al câte unui tânăr pilot din Legiunea Condor, iar lângă Salamanca există un memorial ironic de frumos al tuturor italienilor care au murit pe aceste meleaguri pentru cauza ieftină a fascismului.

Şi, fireşte, nu poţi scăpa de britanici, ţiganii mărilor, a căror istorie intră în contact cu povestea Spaniei atât de des şi de intim, încât John de Gaunt a pretins absolut rezonabil tronul Castiliei, Carol I al Angliei a venit o dată la Madrid într-un curajos incognito pentru a-şi găsi o mireasă spaniolă, iar ducii de Wellington sunt şi azi, totodată, duci de Ciudad Rodrigo. Drapelul britanic continuă să fluture deasupra Gibraltarului şi există o mare colonie britanică în Spania propriu-zisă – mii de expatriaţi au fugit de burniţă şi impozite în Andaluzia sau în Baleare. Există şi mulţi anglofili spanioli: oraşul Jerez, al cărui sherry se vinde în cantităţi mari pe piaţa engleză şi a cărui industrie a fost edificată parţial de englezi, rămâne recognoscibil britanic, plin de accente anglo-spaniole impecabile, jachete frumoase de călărie şi mică nobilime venită în vizită de la biroul londonez. Şi cele mai grăitoare personaje din această relaţie sunt, poate, pensionarii britanici care, găsind viaţa pe Costa del Sol deopotrivă mai ieftină şi mai distractivă decât pensia trăită acasă, vin an de an în grupuri de o veselie exuberantă să ocupe hotelurile recunoscătoare: căci adesea dragii de bătrâni cedează foarte curând ispitei mediului, sunt transformaţi în andaluzi onorifici şi pot fi văzuţi la jumătatea dimineţii flirtând voioşi cu oameni complet străini, la un pahar cu vin, pe malul mării.

1. Cartierul în care se află citadela unui oraş nord-african (n. tr.).
2. Pustnic sau sfânt musulman, îndeosebi din nordul Africii (n. tr.).
3. Obiceiul musulman conform căruia femeile sunt izolate sau trebuie să-şi acopere faţa şi corpul în prezenţa bărbaţilor (n. tr.).
4. Piaţa dintr-un oraş arab (n. tr.).

6

Spania sălbatică

Acolo unde fluviul Guadalquivir coboară spre mare, cu punţile superioare ale vapoarelor de la Sevilia lunecând ciudat printre palmieri şi maluri nisipoase, se află o mlaştină întinsă, Coto Doñana, cea mai vastă zonă fără drumuri din vestul Europei. Calea cea mai bună de a gusta această extraordinară regiune a mlaştinilor şi dunelor de nisip – dacă nu iei un şir de catâri şi te îndrepţi spre mijlocul ei – e să vizitezi un sat fascinant numit El Rocío, la vreo treizeci de kilometri de şoseaua dintre Sevilia şi Huelva.

E în principal un loc de pelerinaj, căci biserica sa modernă, impunătoare conţine o statuie făcătoare de minuni a Fecioarei, a cărei sărbătoare anuală se numără printre cele mai pitoreşti evenimente ale calendarului spaniol. Jumătate din clădirile satului sunt altare, capele, chilii de sihaştri sau pensiuni pentru pelerini, toate albe; celelalte sunt căsuţe simple, fără etaj şi printre ele se întind pajişti mari, verzi, umbrite de arbori de plută înalţi. Majoritatea caselor sunt moderne, localitatea fiind acum deopotrivă destinaţie pioasă şi staţiune de vacanţă, dar satul păstrează un aer de mister şi izolare – şi dacă el se datorează în parte prezenţei Fecioarei, se datorează în parte şi faptului că El Rocío e situat chiar la marginea mlaştinii Coto Doñana. Dacă hoinăreşti dincolo de case, urmând sunetul vocilor de copii, vei vedea dincolo de zonele cu apă mâloasă, puţin adâncă, în care se joacă băieţeii, mlaştinile, stuful şi dunele de nisip ale vastei rezervaţii naturale întinzându-se spre mare.

Pare fără capăt şi aproape impenetrabilă, atât de des e stuful înalt, atât de plat, încins şi pâclos e orizontul ei. N-o tulbură aproape nici un semn de viaţă – nici un foşnet în stufăriş, nici fumul vreunui vapor îndepărtat, ci doar planarea ocazională a unei păsări, poate, sau un croncănit undeva, în umbră. E însă unul dintre cele mai bogate refugii din Europa şi colcăie de păsări, mamifere şi felurite insecte. Aici, toate resursele Spaniei virgine rămân neprinse în laţ, neîmpuşcate şi nemâncate (excepţie făcând prădăciunile câtorva braconieri întreprinzători, care se concentrează pe ouăle de bâtlan). În Coto Doñana există râşi şi porci mistreţi, manguste, cameleoni, şopârle de nisip, şerpi dintr-o duzină de soiuri, broaşte ţestoase de mare şi de apă dulce, pisici sălbatice, genete, păsări flamingo, cufundari mari cu creastă, ibişi lucioşi, lopătari, furnicari, granguri aurii, tarantule, scorpioni, bufniţe algeriene şi pârşi comestibili. Ţânţarii sunt atât de mulţi, încât la vremea împerecherii roiurile se ridică deasupra mlaştinii ca nişte coloane groase şi negre de fum. Păsările sunt atât de variate, încât recent, într-o singură după-amiază, într-o zonă de vreo patruzeci de hectare, un singur ornitolog a depistat 1.891 de păsări din 35 de specii. Aici există şi singurele cămile sălbatice din Europa, rămăşiţele unui grup adus în Spania din Insulele Canare în 1829, care s-a dovedit atât de incompetent şi la căratul poverilor, şi la plug, încât animalele au fost slobozite în Coto; la începutul anilor 1960 mai existau doar trei exemplare, dar au primit întăriri prin dromaderii rămaşi după filmările la *Lawrence al Arabiei* şi acum pot fi văzute bălăcindu-se ciudat în mlaştină, în nori de picături de apă sărată.

Toate acestea se găsesc în Andaluzia, la jumătate de zi cu maşina de Sevilia, în a doua jumătate a secolului XX! Însă Coto Doñana e doar un punct culminant, căci Spania ca întreg rămâne cea mai sălbatică parte a vestului Europei, poate cu excepţia extremei nordice a Scandinaviei. Populaţia Spaniei a crescut de la circa optsprezece milioane la începutul secolului la circa treizeci de milioane azi. Totuşi, oamenii sunt în principal înghesuiţi în câteva zone dens populate şi-şi croiesc drum tot mai insistent de la ţară în oraşe. Cel puţin o treime dintre spanioli trăiesc în cele mai mari şapte metropole ale ţării

şi chiar şi în zonele rurale, cu excepţia nord-vestului, sunt grupaţi în centre cu o mare densitate a populaţiei. Se consideră că Spania ar putea întreţine dublul populaţiei sale actuale dacă pământul ar fi muncit cum trebuie, însă şi atunci, jumătate din ţară ar fi necultivată. Chiar şi în zonele arabile există loc din belşug pentru sălbăticie; iar dincolo de câmpuri se înalţă mereu munţii cei mari, sobri, cu coaste stâncoase, iar ei nu pot fi distruşi şi nici domesticiţi. Au avut loc expediţii în toată regula în munţii Sierra Nevada inclusiv în anii 1920, iar în munţii Picos de Europa, în Asturias, au existat nişte zone înalte care au fost explorate abia în anii 1960.

Spania încă mai are urşi în munţii mohorâţi ai nordului. În unele părţi există lupi; pe o plajă pârjolită de soare din Murcia am găsit odată un leş de lup, pe jumătate mâncat de furnici şi rânjind cu răutate. În toată Andaluzia există dropii mari, cele mai impunătoare păsări de vânat: creaturi uriaşe, încrezute, cu gât musculos şi mustăţi ţepoase, a căror bătaie a aripilor se numără printre cele mai fenomenale sunete din ornitologie. Taurii de luptă ai Spaniei, încrucişaţi ca să fie feroce, sunt departe de hibrizii de laborator ai altor ţări mai puţin primitive: puternici, vânjoşi, cu pieptul masiv, cutreieră întinsele păşuni ca nişte adevăraţi monştri şi sunt adunaţi întotdeauna cu respect de *gauchos* agili, cu experienţă şi dotaţi cu lănci. Spania e un loc minunat pentru bufniţe: acestea îl privesc dezaprobator pe trecător de pe sârma de telegraf sau din pinul-umbrelă. Legenda spaniolă spune că o bufniţă s-a aşezat pe grinda transversală a Crucii şi, de atunci, urmaşii ei tot strigă: „*Cruz! Cruz!*”. Spania e plină de coropişniţe, mici insecte subterane stridente, ai căror ochi holbaţi îi poţi vedea câteodată privind fără somn din vizuinile lor şi al căror bâzâit e atât de energic, încât tot corpul lor vibrează, ca radiatoarele automobilelor foarte vechi.

Vulturi de toate felurile planează deasupra multor versanţi spanioli. Egrete delicate păşesc maiestuos prin luncile din vest. Mici pupeze vesele, cu creastă plutesc fermecător prin văzduhul tuturor provinciilor. Broaştele orăcăie atât de sonor în întuneric, încât ai zice că auzi nişte căţei schelălăind. Pescăruşii pot fi văzuţi deasupra uscatului până în zona sărăturilor din La

Mancha, iar cârdurile de lăstuni conferă multor castele spaniole „aerul delicat” care îi plăcea lui Banquo. Privighetorile din grădinile Generalife, de deasupra Granadei, se ridică neobosit la înălţimea reputaţiei lor, cântând întruna printre chiparoşi. Şerpii unduiesc pe străduţele Spaniei, licuricii pâlpâie în noapte, şopârlele se scaldă în soare în fiecare loc de picnic, cărăbuşii zburători, fluturii de noapte uriaşi şi albinele neaşteptat de afurisite se izbesc mereu în parbrizul tău ori ţi se strecoară pe fereastra dormitorului. Pe tot cuprinsul acestei ţări poţi să-ţi aduci omagiile adunării solemne a berzelor spaniole, care clămpănesc din plisc pe clopotniţe şi hornuri din Navarra şi până-n Andaluzia. Capitala lor e oraşul Cáceres din Extremadura, ale cărui case medievale şi străzi aglomerate de pe coastele dealurilor par să se facă mici în faţa dominatoarelor cuiburi de berze; dar mai semeţe ca oriunde sunt pe apeductul roman de la Mérida, printre ale cărui arcade trec pufăind trenurile spre Portugalia şi pe ale cărui pietre mai înalte şed maiestuos marile berze.

În Spania, lui Carol I al Angliei i s-au oferit păstrăvi atât de mari, pescuiţi în pâraiele Segoviei, încât suveranul s-a ostenit chiar să scrie despre ei acasă – „păstrăvi de o mărime extraordinară”. Pe tot cuprinsul masivelor montane spaniole sunt încântătoare pâraie cu păstrăvi, scutite de prezenţa omenească, iar estuarele asemenea unor fiorduri din nord-vest sunt pline de somon. Nimic nu e mai bine organizat în întreaga varietate a vieţii spaniole decât sistemul prin care peştii din Atlantic şi din Mediterana sunt transportaţi cu iuţeală de-a curmezişul Spaniei: procesul e caracterizat de o impresie de urgenţă tragică, de la încărcarea rapidă şi tăcută a răcitoarelor la Valencia sau San Sebastián, până la goana camioanelor mari prin noapte, pentru ca, indiferent ce s-ar întâmpla în lume, indiferent ce lovituri sau ultragii ar chinui Spania, mâine să fie la Madrid barbuni, homari, stridii şi crabi pentru prânz. În Spania găseşti mereu peşte în apropiere: peşti în pârâul de la marginea drumului, peşti lucind în pieţele uriaşe, fileuri uscate sau peşti în lăzi pe tejghelele magazinelor alimentare, peşti captivi sărind neajutoraţi în micile lacuri sărate de la Cádiz, peşti aduşi cu catârul sau cu camionul în cel mai izolat sat de

munte sau – dacă pot fi socotiţi peşti – firavii pui de ţipar abia intraţi în viaţă care-ţi sunt oferiţi ca nişte preparate din paste fine în fiecare ospătărie din Valencia.

În spatele faunei sălbatice, privind cu melancolie către râşi şi manguste, armatele de animale domesticite ţin Spania aproape de natură. Această ţară continuă să fie propulsată vizibil de forţa muşchilor. Tractoarele şi maşinile sunt acum omniprezente, dar patru picioare robuste şi un suflu bun rămân nişte cerinţe absolut fireşti pentru locomoţia spaniolă. E o ţară a cailor, de la frumuseţile răsfăţate întâlnite la Feria din Sevilia, până la Rosinantele ostenite care, părând mult prea înalte pentru îndatoririle lor, continuă să trudească trăgând birje în oraşele spaniole. Spania şi caii au fost mereu nedespărţiţi, iar iepele de prăsilă spaniole au fost întotdeauna căutate – în vechime, nu în ultimul rând, pentru presupusa lor putere de imaculată concepţie, descrisă batjocoritor de sir Thomas Browne drept „concepţie eoliană săvârşită de Vântul dinspre Apus”. Spaniolii iubesc şi înţeleg caii, chiar şi cel mai fanatic *aficionado* al coridelor recunoscând uneori un junghi de milă faţă de nefericiţii cai ai picadorilor (ale căror corzi vocale sunt tăiate, pentru a nu putea să necheze).

Vânjosul catâr spaniol, deşi se retrage în faţa tunetelor modernismului, rămâne cu eleganţă stăpân pe situaţie. Capra spaniolă continuă să prospere: în multe orăşele spaniole poţi vedea câte-o turmă dusă din poartă-n poartă, ca stăpânul fiecărei capre s-o poată lua în curte un minut, două, s-o mulgă şi apoi s-o încredinţeze iar păstorului. Boii continuă să tragă carele cu fân în nord (dar nu şi plugurile). Nici o imagine nu-şi arată mai fulgerător caracterul spaniol decât turmele de oi slabe care, păzite de un singur ciobănaş cu gura ferecată, cutreieră podişurile pustii, şi pentru mii de călători sentimentali cel mai fascinant personaj din toată Spania e măgarul, întruchiparea răbdării pline de drăgălăşenie.

Câinii sunt cam excentrici în Spania. Unii arată ca nişte căţei parfumaţi de salon, dar fac munci grele la ferme. Alţii călătoresc precar în spinarea măgarilor, precum câinii veneţieni la prova barjelor de piaţă. Unii au legate sub bărbie beţe lungi şi subţiri, menite să-i împiedice să înfulece orice

găsesc în cale. Alţii par să se descurce pe cont propriu şi pot fi întâlniţi adesea în locuri singuratice, cu uriaşe zgărzi cu ţepi la gât, cercetându-te dintr-o singură privire aruncată în treacăt, în drumul lor calm, meditativ, spre următoarea întrevedere. Foarte puţini sunt neprietenoşi. Spaniolii au reputaţia că sunt cruzi cu animalele şi cu cele vagaboande sunt într-adevăr cruzi de multe ori; dar cu propriul animal sunt aproape întotdeauna blânzi – marii lor câini corciţi nu se tem de bici şi nu mârâie la străini, asinii lor docili poartă nume drăgăstoase, frumoasele iepe andaluze se plimbă printre florile de portocal înconjurate de un nimb de mândrie şi prietenie. În spaniolă, pronumele *tú* e rezervat pentru rude, apropiaţi şi animale. Carol Quintul îşi iubea atât de mult pisica şi papagalul, încât după moartea sa, la mănăstirea Yuste, animalele au fost trimise până la Valladolid cu lectica regală; Cidul îşi iubea atât de mult iapa, pe nume Babieca, încât locul ei de îngropăciune e însemnat şi azi în curtea mănăstirii San Pedro de Cardeña, lângă Burgos; în catedrala din Almería, mormântul din secolul al XVI-lea al episcopului Villalán are la picioare un terier credincios, iar odată am văzut nişte muncitori care executau o lucrare la Alhambra ducând după ei un papagal în colivie.

E întru totul adevărat că, acum un secol, muncitorii din Bilbao mâncau carne de pisică înăbuşită în sherry; pe de altă parte, nu există în Spania sculptură mai afectuoasă decât faimosul capitel al catedralei din Tarragona ce înfăţişează un motan dus cu veselie la îngropăciune de un grup de şobolani, înviind pe neaşteptate şi mâncându-i pe toţi. Standurile în aer liber cu animale de companie de pe Ramblas, în Barcelona, unde poţi cumpăra orice, de la şoareci la maimuţe, sunt înconjurate în permanenţă de privitori drăgăstoşi, iar motanul care stă la intrarea sudică a catedralei din Valencia nu duce lipsă niciodată de binevoitori, după cum arată grămada hidoasă de oase de peşte şi zgârciuri care-i căptuşeşte bârlogul. Pentru spanioli, animalul face parte din tiparul universal; dacă o pisică e lovită cu piatra sau un câine vagabond schelălăitor e dat la o parte cu un şut, asta se întâmplă pentru că animalul respectiv nu şi-a dobândit un loc în piramida existenţei şi nu are nici un

drept să se apropie de ea. Demnitatea izvorăşte din ordine, iar ordinea nu admite vagabonzi.

Această impresie de bună-cuviinţă firească are în ea ceva liniştitor, aşa cum peisajele imaculate ale Spaniei au adesea puterea de a calma nervii agitaţi. În spatele întregii menajerii târâtoare, fluturătoare, tropotitoare sau şerpuitoare a Spaniei se află întotdeauna tăcerea şi pustietatea blândă a pământului, muiat primăvara în nuanţele incredibile de albastru, roşu şi galben ale florilor sălbatice şi păstrând până azi inocenţa unui pământ virgin. Spania miroase a natură: rozmarin, cimbru, levănţică, mirosul plăcut al focurilor de lemne, mirosul chimic al pădurilor de pin după ploaie, mirosul rumen al florilor de portocal şi al trandafirilor, mirosul ameţitor al nenumăratelor flori sălbatice – din cele zece mii de soiuri de flori cunoscute în Europa, Spania are peste jumătate. Lumea occidentală oferă puţine plăceri mai îmbătătoare decât încântarea de a te trezi devreme într-o dimineaţă de primăvară pe un deal spaniol, într-un cort, şi de a privi prin deschizătura lui întinsa *sierra*, în timp ce cârnaţii sfârâie pe aragazul de campanie. Poate vezi campanila depărtată a unui sat ori auzi dangătul slab şi dulce al clopotului ei. Poate că în vale, la distanţă, un catârgiu solitar îşi croieşte cu trudă drum spre piaţă, cu capul acoperit de o pătură maro. Dar acolo, sus, pe deal, eşti numai tu. Un erete te supraveghează din aer. Pe pantă în sus, un grup de porci bălţaţi grohăie scurmând printre clopoţei. Pe măsură ce soarele prinde putere, în aer apar zumzetele şi bâzâielile insectelor mărunte, strigătele şi gâgâielile păsărilor, iar în iarbă încep să scârţâie greierii. Dimineaţa are mireasmă de pământ reavăn, flori, corturi de pânză şi cârnaţi. Când întinzi mâna după marmeladă, ai senzaţia că ai putea să mergi în ziua aceea o sută cincizeci de kilometri pe jos, să treci înot Canalul Mânecii înainte de amiază sau să dobori de unul singur întregul personal al Fiscului.

Căci n-a existat niciodată o ţară în care peisajul să modeleze mai evident caracterul. Dacă o dimineaţă blândă de primăvară cu cârnaţi poate avea acest efect asupra omului, imaginaţi-vă cum ar fi influenţată personalitatea voastră de o viaţă de trai aspru pe podişul neîmblânzit. Sălbăticia acestei ţări a făcut fără

îndoială ca poporul spaniol să fie mai feroce decât majoritatea. „Furia spaniolă”, pe care a detectat-o şi botezat-o Titus Livius, a fost în general latentă vreme de patruzeci de ani după războiul civil; însă abia murise Franco şi mâna de fier a disciplinei sale se relaxase, că terorismul politic a erupt în Ţara Bascilor şi în Catalonia, iar vechile spectre au reînceput să bântuie. Reputaţia de sălbăticie a Spaniei nu moare cu una, cu două, şi pe bună dreptate. Acum un secol, o întâlnire cu bandiţii, preferabil fără vărsare de sânge, era o condiţie sine-qua-non a unui circuit cu adevărat mulţumitor prin Spania şi chiar şi în anii 1960, deşi ultimii nelegiuiţi disperaţi ai Republicii fuseseră siliţi să iasă din ascunzătorile lor din Pirinei cu zece ani înainte – chiar şi atunci, oamenii tot te luau de braţ când spuneai că vrei să hoinăreşti prin Spania şi te avertizau să fii prudent.

Bănuiesc că *legenda negra* a Spaniei – „legenda neagră” pe care spaniolii sensibili se grăbesc atât de tare s-o dezmintă – s-a născut odată cu conchistadorii, a căror domnie în America de Sud a fost câteodată înţeleaptă şi generoasă, dar ale căror metode de a o impune au fost adesea barbare. Ce întâmplări din istorie întrec în ferocitate cronicile lui Cortés în Mexic sau ale lui Pizarro în Peru – poveşti extraordinare despre cutezanţă şi clocot, care încep aproape de fiecare dată cu o intenţie evlavioasă şi se încheie aproape de fiecare dată cu un omor? Soldatul spaniol al epocii de aur, umblând falnic prin Europa cu jabou de dantelă şi cizme înalte, părea în propriii ochi însăşi personificarea cavalerismului creştin; însă imaginea din *Lăncile* n-a fost şi viziunea lumii despre temperamentul spaniol. Şi mai puţin a corespuns concepţia lui Torquemada despre Inchiziţia Spaniolă – un mijloc profilactic pentru conştiinţa publică – cu impresia făcută de această instituţie celor din alte ţări. Ororile torturii, retractărilor publice, degradării şi morţii prin foc au impresionat cumplit sensibilităţile Europei; căci, deşi ele nu erau exclusiv spaniole, în Spania au fost duse, ca majoritatea lucrurilor, la extreme întârziate – Inchiziţia s-a ridicat la putere în Spania într-o vreme când începea deja să apună în alte ţări. Multe mii de evrei, mauri, protestanţi şi feluriţi eretici au fost executaţi de Inchiziţie; după ce erau denunţaţi şi apoi supuşi teribilei ceremonii *auto-da-fé* (în care se perindau prin faţa

publicului îmbrăcaţi grotesc în pânză de sac galbenă şi cu tichii de nebuni), nimic nu-i mai putea salva: erau duşi în spinarea măgarilor la rug şi, dacă se pocăiau în ultima clipă, singurul privilegiu pe care li-l acorda biserica era acela al miloasei sugrumări.

Iar dacă, în lungile secole de întuneric, această amintire a Spaniei a început să se estompeze şi parveniţii militari incompetenţi au luat locul temuţilor cardinali ca simboluri ale autorităţii spaniole, dacă legenda neagră a părut să pălească într-un final, ororile războiului civil au reînsufleţit-o cu putere. N-a existat nicicând un conflict purtat cu mai multă înverşunare. Aproape fiecare pagină a istoriei sale duhneşte a cruzime. Uneori, răzbunările înfiorătoare ale Armatei Africane, vârful de lance al lui Franco, continuă să ne apese când citim despre sângele curs pe străzile din Toledo sau despre sutele de bărbaţi neînarmaţi măcelăriţi în arena de coridă de la Badajoz. Alteori sunt miliţiile demente ale armatei republicate, care au răstignit preoţi, au castrat moşieri, au mutilat femei tăindu-le sânii şi au umilit călugăriţe. Nimeni n-a fost imun la contagiune, se pare. De o parte, gloata dezlănţuită îşi tranşa adesea victimele membru cu membru. De cealaltă, tribunalele secrete ale comuniştilor îşi condamnau mai întâi prizonierii şi apoi îi torturau. Setea de sânge, pofta de violenţă, prilejul de răzbunare, sălbăticia disperării sau a duşmăniei, toate aceste porniri pătimaşe au cuprins atunci ţara şi au făcut ca poporul ei obişnuit, privit în consemnările cărţilor de istorie, să pară la fel de cumplit în pulsiunile sale ca orice maestru medieval al trasului pe roată.

Să fie aceasta o particularitate a spaniolilor? Să fie o poftă macabră de sânge sau un produs secundar ironic al unor sensibilităţi superioare? Martorii oculari ne asigură că până şi cele mai atroce măceluri din războiul civil au fost comise în general nu de sadici şi derbedei, ci de oameni care credeau sincer că urmăresc un scop onorabil. Negreşit, spaniolul are o anumită concepţie despre moarte. Moartea taurului este Momentul Adevărului; moartea unui om e apogeul vieţii – un apogeu nedorit, desigur, dar ceva ce exprimă un fel de împlinire pentru un popor neîmplinit în istoria şi în mediul lui (căci

măreţia austeră a podişului spaniol are într-adevăr un aer lipsit de sevă, steril). Cimitirul din satul spaniol se află la o distanţă netă de case, ca punctul de la sfârşitul propoziţiei, şi prezenţa meditativă a morţii i-a preocupat întotdeauna pe spanioli. Sub criptele magnifice ale Regilor Catolici, în catedrala din Granada, sicriele lor simple din plumb stau într-o criptă fără ornamente, un sec *memento mori* pentru fiecare turist. Când a plecat în exil pe un crucişător spaniol, în 1931, Alfonso al XIII-lea a luat cu el pavilionul navei, ca să-i servească drept giulgiu când avea să vină vremea. În desăvârşitele sihăstrii de deasupra oraşului Córdoba se păstrează două cranii care au reprezentat veselia sumbră a unui renumit schimnic din trecut, marchizul de Santaella şi Villaverde; dintr-unul, nobilul sătul de lume îşi bea apa, iar din celălalt îşi mânca pâinea. Acest apetit pentru moarte nu se stinge nici acum. Odată, când l-am vizitat la Madrid pe ministrul spaniol al Informaţiilor, mi-a dăruit ca suvenir oficial al vizitei mele monumentala lucrare *Moartea şi pictura spaniolă* a lui Manuel Sánchez Camargo, cu 193 de gravuri funerare şi desene închipuind schelete în text.

Ce e macabru pentru noi e adesea frumos pentru spanioli, astfel că sângele închegat e o componentă preferată a portretelor religioase spaniole, iar moaştele din religia spaniolă evocă adesea dezgustător sala de disecţie sau abatorul. O însănătoşire miraculoasă caracteristică a fost aceea a micului don Carlos, moştenitorul lui Filip al II-lea, vindecat de ftizie de leşul unui călugăr pe nume Fray Diego, dezgropat din mormânt şi aşezat lângă el pe patul de boală (deşi bietul băiat era deja diform, după cum arată armura sa asimetrică expusă la Palatul Regal din Madrid). E vădit că moartea nu-i provoacă spaniolului repulsie fizică. El nu e, în general, un om cu prea multă imaginaţie, nici laş nu e prea des şi bănuiesc că e greu să te simţi prea vinovat de un omor atunci când ştii că victima ta nu face decât să se bucure, în sfârşit, de Momentul Adevărului.

Nimeni nu poate vădi mai multă bunătate decât spaniolul, cu dragostea lui faţă de copii, cu lipsa lui de invidie, cu politeţea lui neprefăcută. Rata criminalităţii în Spania continuă să se plaseze printre cele mai scăzute din Europa şi probabil că nu există nici o ţară, în afara provinciei Hunza sau a regiunii

şerpaşilor, în care vizitatorul să poată fi întotdeauna sigur că restul primit va fi corect, iar preţul, cinstit. Spania e adesori o ţară iritantă, însă rareori pare răuvoitoare: în ciuda concepţiei lumii despre firea iute la mânie a spaniolilor, nici măcar accidentele rutiere nu degenerează decât rar în altercaţii violente.

Chiar şi aşa, n-a trecut nici jumătate de secol de când sângele a curs prin rigolele spaniole, de când aceşti oameni buni s-au omorât între ei, şi-au incendiat bisericile, şi-au martirizat preoţii, au măcelărit multe femei inofensive şi au dovedit că furia spaniolă rămâne o realitate a vieţii. Poate că violenţa însoţeşte simplitatea. Dacă e aşa, Spania îşi va hrăni reputaţia încă mulţi ani, cât timp catârii îi vor străbate potecile de munte şi bufniţa algeriană va privi de sus, toată numai ochi mari şi trufie, pârşul comestibil.

7

Soldaţii

Războiul e o vocaţie a spaniolilor. În ultima vreme s-au bucurat de o perioadă îndelungată de pace, însă aceasta e o raritate în istoria lor, mereu punctată de conflicte. Ţara lor e un castel, cu bastioane şi şanţuri de apărare cu apă, iar în interiorul ei se află pretutindeni citadele care-i dau un aer militar. Pe vârfurile dealurilor se găsesc castele splendide, precum scânteietorul Vélez Blanco din Andaluzia, al cărui interior a fost parţial demontat în 1903 şi trimis la New York. Există castele ce evocă un tort de Crăciun, numai turnuri şi poduri mobile, precum inefabilul Coca, în apropiere de Segovia – întruchiparea ideii de fortăreaţă ca la carte din mintea oricărui băiat. Există castele-muzeu, precum Belmonte, la sud de Cuenca, al cărui îngrijitor îţi va face semn de rămas-bun cât ţine taluzul cel lung al canalului, întrerupându-se doar ca să se uite la ceasul său mare, de aur, să vadă dacă se apropie ora închiderii. Există castele particulare îngrijite cocoţate pe coline şi există castele maure întinse, unele veghind oraşe albe ale sudului, altele privind cu ochi umezi spre văi strategice. Există castele care au rămas castele, cu ţevile tunurilor ieşind prin deschizăturile din ziduri şi cu soldaţi încruntaţi în gheretele lor de pază. Există castele care sunt hoteluri, ca splendida fortăreaţă din Ciudad Rodrigo, în apropierea graniţei cu Portugalia. Există castele care sunt sate, ca pitoreasca fortăreaţă Guadalest, în apropiere de Benidorm, ale cărei ziduri sunt pline de case, al cărei donjon e cimitirul şi a cărei clopotniţă se află atât de sus pe metereze, încât o funie lungă atârnă până jos, pe

alee, ca să-i fie comod clopotarului. Există castele care sunt departamente universitare, ca fortăreaţa Peñíscola cea parcă desprinsă dintr-o carte poştală ilustrată, pe coasta Valenciei, care a fost minunat împodobită cu ferestre uriaşe şi lambriuri şi e deservită de o garnizoană de studenţi străini. Există castele rotunde impecabile, ca acela situat deasupra oraşului Palma, în Mallorca; există castele informe, năruite, ca nişte vechi măsele găunoase pe dealuri; există castele atât de măreţe, încât le cunoaşte lumea întreagă, precum Alhambra, şi castele atât de modeste, încât trebuie să cauţi bine pe străzi dosnice ca să le găseşti. Castelele Spaniei sunt locotenenţii catedralelor sale. Castilia însăşi a fost botezată după ele şi numele lor a pătruns în jumătate din limbile Europei: un castel în Spania era ceea ce visa cruciatul ambiţios când îşi punea genuncherele ca să plece la război.

Ele ne amintesc că Spania a fost făurită în bătălie. Castelele ei au fost fortăreţe de frontieră, împinse spre sud secol după secol, pe măsură ce maurii erau alungaţi şi regii spanioli îşi mutau capitala de pe un front pe altul. Războiul civil a fost un loc comun al istoriei spaniole şi nu există multe oraşe spaniole care nu se laudă cu vreun episod eroic din trecut sau nu se pot făli cu un moto regal foarte războinic: *Prea nobil* (spune motoul oraşului Sevilia, de exemplu), *Prea loial*, *Prea eroic şi invincibil*. În Spania n-a rămas aproape nici un petic care să nu fi fost câmp de bătălie la un moment dat, iar soldaţii spanioli n-au luptat numai pe Zidul lui Hadrian, împotriva barbarilor, ci şi alături de nazişti în Rusia, împotriva ateilor. „Din nou în bătălie, încoace şi încolo azvârlit,/ Răsună încă strigătul de luptă,/ *Luptă chiar până la cuţit!*”, a scris Byron despre spaniol.

Spania pare şi azi o ţară a soldaţilor, militară într-un mod aproape demodat în restul lumii occidentale. Desigur, există în Spania avioane cu reacţie, baze navale americane şi mici cupole radar nemaipomenite, cocoţate pe înălţimi, făcând parte din sistemul de apărare apusean. Însă forţele armate spaniole par, atât prin purtarea lor, cât şi prin numărul mare al membrilor, să izvorască din imensele oştiri luate cu arcanul ale trecutului, de parcă bombele nucleare încă n-ar fi pătruns în evaluările strategice spaniole şi cuirasatele ar fi rămas culmea tehnicii

militare. Toate scenele vieţii militare de modă veche, aşa cum sunt înfăţişate în picturile ruseşti din secolul al XIX-lea, pot fi văzute pe viu în Spania. Aici găseşti proaspeţii recruţi fără tragere de inimă, cu prima raniţă pe umăr, defilând în formaţie dezordonată prin piaţa oraşului, însoţiţi de strigătele sergenţilor şi de smiorcăiala câtorva mame neconsolate. Aici găseşti generalii care-şi părăsesc hotelurile dichisite într-un nor de drapele, aghiotanţi, directori făcând plecăciuni adânci şi femei învăluite în blănuri. Aici îi poţi vedea pe recruţi în gară, aşteptând legătura care întârzie de două ore, cu chipiele trase pe frunte, cu picioarele în bocanci grei proptite pe ceva, cu o expresie de fatalism inert pe feţe, cu un pachet de cărţi de joc murdare în mâini. Aici trece o paradă pe stradă, ieşită la manevre sau la o inspecţie, condusă de un colonel călare, cu sabia scoasă, mărşăluind de parcă moartea sau gloria ar fi alternativele imediate. Ofiţerul spaniol rămâne un personaj mândru şi vulgar, chiar dacă uneori poate fi văzut, după program, încălecând o motocicletă ca să meargă la serviciul lui de după-amiază, la bancă. Navele Spaniei ridică şi azi ancora într-o frumoasă agitaţie de pavilioane, sunete de trompetă şi manifestări tradiţionale. Soldaţii care deservesc bastioanele nordice, cum sunt Jaca, în Navarra, sau Seo de Urgel, mai jos de trecătoarea din Andorra, stau lângă tunurile lor în posturi atât de teatral vigilente, încât ai putea să presupui că legiunile Franţei şi-au strâns deja saltelele de paie ca să treacă Pirineii. În faţa unei cazărmi din Ávila am văzut un soldat, într-o superbă camee a obiceiurilor militare de modă veche, punându-şi goarna pe pământ, cu pâlnia în jos, ca să ude stratul de flori din faţa cancelariei.

E uşor să râzi; spaniolii au stat atâta vreme retraşi din lume, încât îşi păstrează în multe privinţe o înfăţişare victoriană. Poate că forţele armate spaniole par arhaice, dar nimeni nu s-a îndoit recent de capacitatea lor de a lupta şi profesia militară trezeşte o stimă aparte în Spania. Cervantes a fost soldat, la fel şi Sfântul Ignaţiu, care şi-a organizat iezuiţii după reguli militare rigide. Sfânta Tereza îşi dorea să poată pleca la război, Velázquez iubea estetica militară. Poetul Alonso de Ercilla y Zúñiga şi-a scris unele dintre cele mai reuşite versuri pe

oblâncul şeii, poetul Jorge Manrique a fost ucis la luarea cu asalt a unui castel maur din La Mancha, poetul Garcilaso de la Vega a murit în atacul unei fortăreţe din Franţa. Lope de Vega a scris unsprezece mii de rânduri de poem epic cât s-a aflat pe mare, cu Armada spaniolă. Dramaturgul Calderón a primit o pensie pentru bravură în lupta împotriva rebelilor catalani. În Spania, Sfântul Iacob e cinstit în primul rând drept soldatul care n-a fost niciodată şi doar în al doilea rând ca misionarul care, iarăşi, n-a fost. E o ţară militară până-n măduva oaselor, iar dacă drapelele ar înceta vreodată să fluture deasupra castelelor sau chiar florile de sub fereastra cancelariei ar înceta să mai înflorească sub stropitoare, Spania n-ar mai fi Spania.

Tocmai un război dintre cele mai răsunătoare a fost cel care i-a dat unicul moment de supremaţie, la începutul secolului al XVI-lea, introducând-o o dată pentru totdeauna în rândurile marilor naţiuni. La drept vorbind, n-a fost primul ei contact cu o Lume Nouă: însăşi Reconquista fusese un proces de pionierat, căci coloniştii creştini din nord au capturat şi populat imense teritorii pustii. Faptele vitejeşti spaniole în cele două Americi au constituit însă una dintre cele mai uluitoare aventuri din toată istoria omenirii şi au demonstrat în manieră strălucită geniul marţial al acestui popor.

Dacă mergi spre nord-est de la Coto Doñana, peste munţii Sierra Morena şi pustiurile regiunii Extremadura, ajungi în scurt timp la oraşul Trujillo, unde s-a născut conchistadorul Pizarro. Te întâmpină cu nişte metereze putrede şi ca să ajungi în piaţa centrală trebuie să străbaţi cu precauţie străduţe înguste deasupra cărora ies în afară clădiri înghesuite, întunecoase şi murdare. La început, oraşul nu-ţi pare câtuşi de puţin imperial, dar în scurt timp străduţa se lăţeşte, treci printre două conace şubrede, soarele îţi străluceşte dintr-odată în ochi şi în faţa ta, în piaţa largă, se ridică o statuie a lui Francisco Pizarro. În momentul în care o vezi, când dai năvală din umbră în lumina ameţitoare a pieţei şi-l găseşti pe bătrânul aventurier, uriaş în spinarea calului său, cu capul sus, cu barba împungând aerul şi cu penele coifului fluturând, în momentul acela neaşteptat, Trujillo se numără, cel puţin după gustul meu, printre revelaţiile supreme ale călătoriilor în Spania. Pizarro a

fost, vă amintiţi, cel care i-a învins pe incaşi într-una din cele mai absurd de îndrăzneţe campanii întreprinse vreodată – 183 de soldaţi împotriva unui imperiu! –, cel care a instituit autoritatea spaniolă în Peru şi a condus acea ţară cu atâta aroganţă, încât a fost în cele din urmă asasinat în propriul palat, desenând pe pardoseală cu propriul sânge, în clipele de dinaintea morţii, semnul Crucii.

Această poveste prinde viaţă instantaneu când statuia lui îţi cere socoteală acolo, cu toată strălucirea şi insolenţa conchistadorilor, cu toată vigoarea, cruzimea şi credinţa oarbă, cu mizele colosale şi cu câştigurile incredibile. Pizarro, la Trujillo, rezumă toate acestea. Rămăşiţele căminului său ancestral se află mai sus, pe deal, iar unul din acele conace aflate la colţul pieţei, cu un uriaş blazon pe piatra unghiulară, aparţine şi azi prezumtivului său urmaş, care poartă titlul de marchiz cuceritor, căci aceasta era grandilocvenţa acelor teribili nobili din vechime. Cât priveşte statuia propriu-zisă, cum se şi cuvine, există o copie a ei în Plaza de los Reyes de la Lima; încă şi mai potrivit, printr-o norocoasă ciudăţenie a sculpturii, conchistadorul ţine în mână o sabie formidabilă, însă nu i s-a dat o teacă.

Extremadura a fost cu precădere ţinutul aventurierilor, căci mulţi dintre ei au plecat în Lumea Nouă ca să scape de sărăcia şi parohialismul ei sufocante. Mulţi s-au întors bogaţi şi zona e plină de memorialele lor, amintiri subtile ale scurtei dominaţii a Spaniei asupra lumii. Partea veche a oraşului Cáceres, oraşul berzelor, e împodobită pretutindeni cu heraldica acelor *nouveaux-riches* imperiali, a căror ocupaţie de căpetenie la pensie pare să fi fost fălirea cu superioritatea titlului în faţa familiei din vecini. Şi în alte părţi ale Spaniei constructorii imperiului şi-au lăsat urmele, acum pe jumătate năruite. În Aragón există un sătuc numit Corella, pe care abia dacă-l vizitează câţiva străini de la un an la următorul, dar care evocă în mod izbitor activităţi imperiale: aproape fiecare casă mare se mândreşte cu câte o amintire din Lumea Nouă – în cea de aici s-a născut un guvernator al provinciei Peru, în aceea a murit un general faimos – şi jumătate poartă blazoanele familiilor înnobilate în epoca imperială. Cuenca, acel curios oraş castilian

cocoţat pe stânci, are amintiri deosebit de vii despre conchistadori: majoritatea conacelor sale, acum jalnic de părăginite, au fost construite cu aur din Americi şi tocmai în acest oraş rece şi îndărătnic, al cărui locuitor cel mai faimos a fost marele Torrealba, a fost adus ultimul prinţ al familiei regale aztece, don Pedro, ca să moară.

Columb n-a fost nici spaniol, nici conchistador, dar, în mod firesc, nu poţi scăpa de el în Spania. Poţi să vezi măreţul său mormânt din catedrala de la Sevilia, mănăstirea La Rábida unde şi-a alcătuit planurile, podul din apropiere de Granada unde trimişii Regilor Catolici l-au ajuns din urmă, l-au convocat în faţa acestora şi, astfel, au făcut ca Lumea Nouă să fie spaniolă. La Barcelona, ai cărei locuitori susţin că acolo s-a născut Columb, i s-a ridicat o statuie uriaşă pe un pilon, deasupra cheiului, iar în port, la picioarele lui, se află o copie a corăbiei *Santa María*. La Sevilia, port care a avut mulţi ani monopol regal pentru comerţul cu Americile, se păstrează rămăşiţele bibliotecii sale, cărţile purtând însemnări în misteriosul lui cifru. Unele aluzii la marele navigator stăruie la Palos de la Frontera, micul port din vestul Andaluziei de unde a pornit el în prima călătorie peste Atlantic. Acum nu mai e port, bazinul portuar a fost înlocuit de păşuni verzi, moi şi de câmpuri cultivate cu fasole, şi o neinspirată promenadă memorială a fost construită la malul apei, prelungindu-se cu puzderia obligatorie de becuri stradale peste mlaştini, până la estuar. Satul continuă însă să-şi aducă aminte cu mândrie de căpitanii flotei lui Columb, originari de pe aceste meleaguri; deasupra mării se ridică vechea biserică robustă în care s-a oficiat o liturghie de rămas-bun pentru echipaje; vechiul puţ roman din care au fost alimentate cu apă micile corăbii a reuşit să scape nedistrus de o autostradă nouă; şi dincolo de case Río Tinto curge mereu, pe lângă Huelva, spre largul mării. E un loc cu foarte mult caracter, unul dintre puţinele de o parte şi de alta a oceanului în care Cristofor Columb poate fi recunoscut nu ca spectru sau enigmă, ci ca mare navigator.

Scrijelituri pe pietrele Spaniei, asta sunt mementourile marii aventuri. Câteodată, un nume pe un indicator – Valparaíso, poate, Buenos Aires, Las Vegas sau Los Alamos – îţi aminteşte

cât de multe au dăruit spaniolii noilor ţări de la apus. Cel mai des, un ecou sau o aluzie subliniază cât de puţine lucruri durabile au adus înapoi. Ciocolata de băut, se spune, a fost gustată de spanioli pentru prima oară la curtea lui Montezuma – în prezent o aromatizează puternic cu scorţişoară, o fac foarte groasă şi o beau cu delicateţe transcendentă din ceşti de porţelan minuscule. Unii oameni spun că dragostea spaniolilor pentru cranii, oase şi sânge uscat a fost stimulată de azteci, care aveau predilecţii similare. Mie îmi place să-mi imaginez că arhitectura spaniolă contemporană, care are o slăbiciune pentru structurile uriaşe, ca nişte stânci, cu ferestre mici şi faţade monolitice, a fost influenţată de amintiri vagi despre satele din lut ale indienilor pueblo; fără îndoială, tehnicile de zidărie uscată de la Mallorca, blocuri de piatră aşezate cu o precizie nefirească unele peste altele, în echilibru, au o legătură directă ca mod de realizare cu zidurile gargantueşti ale incaşilor. La Escorial există o mitră de episcop împodobită cu pene aztece. În Mallorca există un oraş numit Inca. Poliţiştii din parcurile de la Alhambra poartă ponchouri călduroase din lână, ca păstorii bolivieni.

Totodată, există ici şi colo în Spania elemente care amintesc că *hispanidad*, ideea unui caracter spaniol comun Lumii Vechi şi Lumii Noi, are o anumită substanţă. Majoritatea lămpilor din bazilica de la Montserrat, trimise în locul celor distruse de soldaţii lui Napoleon, au fost dăruite de adepţi credincioşi ai cultului din Peru, Mexic şi Argentina. În Sanctuarul Marelui Legământ de la Valladolid, botezat după o făgăduială divină dezvăluită unui preot iezuit în secolul al XVIII-lea – „Voi domni în Spania mai mult decât în oricare altă parte a lumii” –, există o capelă dăruită de toate republicile americane care au fost cândva teritorii spaniole, iar în mănăstirea lui Columb de la La Rábida există mostre din pământul fiecăreia, ambalate frumos în lădiţe de lemn. La universităţile spaniole continuă să vină studenţi din America Latină. Eleganta staţiune nordică San Sebastián îşi datorează în parte prosperitatea prezenţei loiale, sezon după sezon, a sud-americanilor bogaţi şi cu conştiinţă socială.

La Madrid am mers odată la o expoziţie de podoabe incaşe împrumutată de guvernul peruan – o colecţie uluitoare de obiecte frumoase, coliere şi statuete de animale, mari platoşe bătute, accesorii parcă ireale de purtat pe cap. I-am observat cu atenţie pe spanioli în timp ce se perindau printre aceste comori şi am constatat că moşteniseră pe deplin instinctul conchistadorilor: asemenea acelor cunoscători aventurieri, nu-şi băteau capul prea mult cu estetica, ci, examinând fiecare obiect, îşi plimbau imediat degetele pe paginile catalogului ca să-i afle greutatea exactă în aur. Şi mai subtil evocatoare a *hispanidad*, a asemănării fizice paradoxale între Vechea şi Noua Spanie, e imaginea unei turme de oi în drum spre piaţă, pe unul dintre drumurile de pământ bătătorit care şerpuiesc prin munţii din vestul Castiliei. Vezi oile de la mulţi kilometri, înconjurate de pâcla lor de praf, auzi lătrăturile câinilor şi fluierăturile ciobanilor; şi-n timp ce ele înaintează prin ţinutul pustiu, uscat, masa lor albă când împrăştiindu-se, când închegându-se, e cel mai uşor lucru din lume să-ţi închipui că te-ai întors cu Pizarro pe dealurile de la poalele Anzilor, că dincolo de deal se află Cuzco, nu Segovia, că vântul aduce nu mirosul margaretelor sălbatice, ci pe acela al plantelor de coca şi că animalele care se apropie de tine nu sunt oile Castiliei, ci lame rumegătoare cu gâtul lung, care se grăbesc pe copitele lor camelide să ajungă la Oraşul Soarelui.

Una dintre melodiile plângăreţe cântate de lucrătorii spanioli ar putea, dacă o auzi într-o dimineaţă la fereastra dormitorului tău, să-ţi pară vag cunoscută. E un cântec trist despre un nobil care-şi caută soţia moartă şi spaniolii l-au dus cu ei în Americi. În timpul marii febre a aurului din 1849, minerii mexicani din California l-au cântat fără oprire, astfel că l-au învăţat şi colegii lor americani şi englezi; parodiindu-l, i-au creat versuri noi şi l-au numit „My Darling Clementine”.

Influenţaţi de acest trecut marţial, spaniolii la care te-ai aştepta mai puţin au adesea ceva soldăţesc. Într-o piaţă-grădină din Ciudad Rodrigo am dat peste un bust despre care am presupus iniţial că-l reprezintă pe ducele de Wellington, care a câştigat acolo o victorie, atât de mândru şi de impunător era chipul de piatră erodat, atât de curajos decorată era uniforma

cu fireturi şi cununi de laur. Am întrebat o trecătoare totuşi, ca să fiu sigură, şi am aflat că mă înşelasem: mi-a spus că bustul nu era al vreunui general, ci al unui bine-cunoscut organist al catedralei din Salamanca – om cu purtări de sfânt şi muzician cu un talent universal respectat. N-ar fi trebuit să fiu surprinsă. În fiecare casetă muzicală spaniolă se află câte o pereche de baghete de dirijor.

În Spania, nimeni nu reuşeşte să scape de sunetul goarnei şi emblemele războiului se găsesc pretutindeni. Poate fi o statuie străveche pe un mormânt din Salamanca, bărbatul având întreaga panoplie de arme medievale, iar femeia, veşmântul de călugăriţă pe care a jurat să-l poarte cât el e plecat în bătălie. Poate fi un loc cu semnificaţie militară: mica moschee de lângă terenul bâlciului, la Granada, unde Ferdinand a negociat predarea lui Boabdil, ultimul rege maur din Spania; sau podul aflat peste drum de locul din care Regii Catolici şi-au privit stindardul ridicându-se, finalmente, deasupra turnurilor Alhambrei. Pot fi semnele ca de vărsat lăsate de schimburi vechi de focuri, ca găurile gloanţelor franceze pe toată întinderea Torre del Cuarto, la Valencia, sau nava plină de cicatrice a catedralei în stil romanic de la Lérida, unde a fost cândva un poligon pentru mitraliere. Poate fi o simplă ciudăţenie de război, ca paravanul poleit cu aur al catedralei din Toledo, care a fost îmbrăcat în fier pentru a i se ascunde valoarea de jefuitorii lui Napoleon şi n-a mai putut fi curăţat pe deplin niciodată. Poate fi sarcofagul de la Granada al Gran Capitán Gonzalo de Córdoba, cel mai mare militar spaniol, acum dat uitării într-o biserică pe jumătate abandonată, cândva un monument atât de faimos, încât vreme de un secol după moartea generalului au fluturat zilnic deasupra mormântului său o sută de stindarde.

Dar, cel mai cumplit, ar putea să fie ceva ce aminteşte de ultimul şi cel mai urât dintre războaiele spaniole, cel care a sfâşiat ţara în anii 1930 şi a lăsat-o pe jumătate amuţită şi amorţită până nu demult: un pod rupt, poate; un şir de cruci; micul crâng de arbori de plută de lângă Salamanca, unde generalul Franco a devenit *caudillo*; sau un oraş murdar din nord, Gerona, Vich sau Tortosa, peste ale cărui străzi pietruite şi

case neîngrijite pare să planeze şi acum o urmă din ruşinea înfrângerii.

8

Hristos Împăratul

Catedrala gotică de la León e printre puţinele din Spania care dau impresia de *lumină* – spaniolii n-au împărtăşit gustul francezilor pentru pereţi de sticlă şi au preferat un stil mai robust, mai sumbru. León are multă sticlă splendidă, lipseşte un *coro* care să blocheze vederea centrală şi există o atmosferă generală de luciditate; şi, parcă a pentru a exploata această senzaţie de revelaţie, clericii locali au îmbrăcat capătul vestic al navei într-o coală enormă de sticlă, permiţându-i turistului să-şi lipească nasul de fereastră atunci când înăuntru are loc o slujbă.

Senzaţia e uimitoare. Chiar în faţa ta, la un pas sau doi dincolo de sticlă, un canonic spaniol vârstnic stă în faţa misalului său în toată splendoarea odăjdiilor aurii – încleştându-şi puţin fălcile, poate, sau pipăindu-şi patrafirul, atât de aproape, încât nu lipseşte mult să simţi mirosul siropului de tuse în respiraţia lui sau să întorci pagina când are nevoie. La dreapta şi la stânga, afundaţi în stranele lor, ceilalţi clerici şed absorbiţi, cu un aer respectuos, cu acoperămintele pentru cap agăţate pe perete în spatele lor; iar la pupitrele aşezate mai jos de ei, ridicându-se şi aşezându-se fără zgomot, doi tineri clerici dirijori de cor intonează liturghia – oameni ai bisericii cu un entuziasm uriaş, ca avocaţii la începutul carierei, care-şi investesc întregul corp în actul lor religios şi nu omit să arunce când şi când o privire scurtă în spate, ca să vadă cum se comportă publicul mirean dincolo de sticlă. Să te afli atât de aproape de aceşti canonici vivace e aproape ca şi cum ai fi tu

însuţi preot spaniol; sau poate ţi se evocă, fără lipsă de respect, marile acvarii din America, prin ale căror hublouri groase poţi privi ca să-i vezi pe bieţii delfini cum fac gimnastică înăuntru.

Spania e o ţară creştină în felul în care Arabia Saudită e musulmană, Birmania, budistă şi Rusia, comunistă. Pentru cetăţeanul occidental obişnuit, cu mediul său social păgân sau umanist, creştinismul Spaniei are un mister la fel de exotic ca orice credinţă fetişistă sau ancestrală. Biserica şi Statul nu mai sunt practic sinonime, cum au fost în vremea lui Franco (*caudillo* era *ex officio* canonic de Astorga), dar Biserica Catolică a fost secole la rând una dintre forţele conducătoare ale Spaniei şi chiar şi azi, de cum păşeşti în interiorul graniţelor ei, semnele credinţei sunt omniprezente, ca roţile de rugăciune în Nepal. Creştinismul a fost timp de generaţii forţa unificatoare a acestei ţări centrifuge. Regii Catolici au unit Spania în numele lui Hristos, câştigând pentru această ţară, printr-o bulă papală, dreptul veşnic de a mânca vinerea carne. Într-un basorelief din catedrala din Granada, Ferdinand şi Isabela sunt înfăţişaţi acceptând predarea Granadei împreună cu consilierul lor spiritual, cardinalul Mendoza, un prelat cu o putere atât de mare, încât i se spunea Tertius Rex; şi poate e simbolic faptul că, din cei trei, numai cardinalul poartă mănuşi. În numele cauzei unităţii creştine au fost expulzaţi evreii şi maurii – evreii, din cauza „încercărilor lor continue de a-i abate şi întoarce pe creştinii credincioşi de la sfânta noastră credinţă catolică, îndepărtându-i de ea şi atrăgându-i spre propriile lor credinţe şi păreri bolnave”. Corăbiile conchistadorilor au traversat Atlanticul încărcate cu cruci, misionari, misaluri şi convingeri creştine, iar Spania se considera, în vremea sa de glorie, apărătoarea credinţei creştine, cu misiunea de a unifica lumea prin catolicism; înfrângerea Armadei de către protestanţii englezi, în 1588, a fost cea care i-a fisurat încrederea în misiunea sa şi în sine însăşi.

În contextul spaniol, creştinismul a însemnat întotdeauna putere şi hotărâre. În această cetate, un eretic e, după tradiţie, membrul unei coloane a cincea[1] – expresie inventată chiar de un general spaniol creştin pentru a descrie corpul simpatizanţilor ascunşi, dispuşi să ajute cele patru coloane

naţionaliste să ocupe Madridul în numele credinţei. În numele credinţei! Aşa cum întreaga Reconquistă a fost în parte război şi în parte act religios, la fel, războiul civil, care a adus la putere regimul lui Franco, a fost pentru mulţi naţionalişti ultimul dintre războaiele sfinte. Republica încercase cu nesăbuinţă să ia bisericii puterea asupra învăţământului şi, în general, să despartă religia de guvernământ; memorialele de război ale adversarilor ei spun de regulă despre morţi că şi-au dat viaţa „pentru Dumnezeu şi pentru Spania". „Încredinţează-i lui Dumnezeu sufletul tău, strigă *Viva España* şi mori ca un erou!", i-a strigat Moscardó fiului său la telefon, de la Alcázar, rezumând astfel cele trei condiţii ale *casticismo*-ului creştin – cea universală, cea patriotică şi cea individuală. Momentele decisive ale istoriei spaniole au fost acelea când creştinismul a sudat ţara, prin forţă sau persuasiune, aducându-i una dintre perioadele ei de hotărâre. Un astfel de moment a fost acel *anuus mirabile*, 1492, când ultimii mauri au fost înfrânţi, evreii au fost expulzaţi şi Crucea a pornit pe mare pentru prima oară, alături de drapelul spaniol, către Americi. Un alt moment similar, ai dori poate să-ţi aminteşti în timp ce te uiţi prin peretele de sticlă de la León, abia s-a încheiat.

Asta nu înseamnă că toţi spaniolii merg la liturghie. Înainte de războiul civil s-a estimat că numai o treime din populaţie se spovedea şi se împărtăşea; azi, proporţia e probabil mai puţin de jumătate, predominând femeile. Sentimentele anticlericale, distincte de cele antireligioase, au fost adesea violente în Spania. Biserica şi puterea au mers foarte des împreună – „Banii sunt foarte catolici", spune un proverb spaniol amar – şi, cu toate că a înfăptuit lucruri măreţe pentru Spania, asocierea celor două a contribuit totodată la înveninarea atitudinii săracilor faţă de religia organizată. Cele mai triste statui din Europa sunt statuile mutilate ale sfinţilor din faţa catedralei din Tortosa, care dau impresia că au fost hăcuite de soldaţii lui Cromwell sau de fanatici musulmani, dar, de fapt, au fost pângărite de cetăţeni furioşi ai Spaniei moderne, acum jumătate de secol.

Biserica spaniolă a fost întotdeauna mândră şi adesea independentă. Episcopii ei au arătat rar supunere flască faţă de Vatican şi chiar în vremurile noastre blândul papă Ioan al XXIII-lea a dezaprobat atât de profund politicile spaniole, încât atunci când un distins fost ministru a fost numit să reprezinte acest stat creştin la Sfântul Scaun, i s-a refuzat acreditarea (iar el s-a sinucis). Spania e o ţară mult mai sceptică, mai ironică decât Italia, să spunem, şi între graniţele ei credinţa pare să aibă limite mai largi decât în alte părţi. La o extremă se află intelectualii severi ai ierarhiei, ale căror feţe palide, ascetice pot fi văzute în orice catedrală spaniolă, absorbiţi de cărţile lor în slab luminatul *coro* sau împrăştiindu-se ca o ploaie de meteoriţi după slujba de seară – fiecare în propria capelă micuţă din transept şi, de acolo, printr-o uşă mică, afară, în lumina serii. Odată, intrând în catedrala La Seo din Zaragoza, am nimerit la examinarea publică a unui canonic proaspăt numit, aflată în plină desfăşurare, şi niciodată n-am simţit cu mai multă forţă fierul intelectual al catolicismului. În fundal se aflau doi corişti cu stihar şi un paracliser adus de umeri, cu o perucă mucegăită. La o masă, dincolo de *coro*, tânărul canonic îşi citea disertaţia cu elan, vorbind foarte repede despre un concept teologic mai abscons şi subliniindu-şi ocazional ideea prin lovituri uşoare cu palma în masă. Adunaţi misterios pe bănci, în faţa lui, stăteau superiorii săi din adunarea canonică locală, smochiniţi, cu robe brodate şi patrafire, unul uitându-se într-o parte, altul, în altă parte, toţi părând nemaipomenit de bătrâni, eminenţi şi sfinţi. La început am crezut că aceste obiecte stafidite dorm buştean; dar am înaintat pe culoarul dintre strane în vârful picioarelor, până la băncile lor, şi, când m-am apropiat, am remarcat că întâi o pereche de ochi bătrâni, lăcrămoşi se fixează asupra mea, urmată de alta, apoi de a treia, cu o expresie nemaipomenit de vioaie. M-am retras, stingherită, însoţită până la uşă de bătaia baghetei critice a paracliserului şi de vocea plină a candidatului subliniind persuasiv o dogmă.

La cealaltă extremă se află toate acele relicve făcătoare de minuni care, pentru mintea rece a nordicului, estompează graniţa dintre religie şi superstiţie şi dau catolicismului spaniol un iz de vrăjitorie. Pe tot cuprinsul Spaniei se află icoane şi

statui făcătoare de minuni ale Fecioarei, obiecte sfinte şi mult iubite, cu puteri tradiţionale de vindecare şi ocrotire. Statuile sunt de obicei îndesate, primitive, vag orientale, înnegrite de fumul a secole de lumânări, şi stau pe soclurile înalte, pe grămezile de flori sau pe altarele lor ca nişte mici idoli negricioşi. Majoritatea sunt obiecte medievale, îngropate pentru siguranţă când maurii au cucerit Spania, despre care s-a uitat unde sunt de-a lungul celor şapte secole de stăpânire musulmană şi a căror redescoperire, după Reconquista, a fost socotită miraculoasă. O poveste tipică e aceea a Fecioarei Negre de la Montserrat. Această mică statuie cu aspect aproape african, ce poate fi văzută acum ca o pată neagră printre nenumăratele flori, nestemate şi lumânări de pe altarul ei, a fost descoperită de nişte ciobani care au observat lumini stranii pâlpâind, acompaniate de muzică celestă, în faţa unei peşteri din munţii sacri; o mireasmă dulce înconjura statuia, o aureolă plutea în jurul capului ei, iar când au pornit cu ea la vale, pe poteca abruptă de munte, a devenit, în mod curios, atât de grea, încât au lăsat-o unde se afla şi au construit în jurul ei o mănăstire, faimoasă acum pretutindeni unde e cunoscut creştinismul.

Altele pretind o origine şi mai remarcabilă. Fecioara celor Părăsiţi, protectoarea Valenciei, a fost sculptată în secolul al XIV-lea ca emblemă a unei societăţi de caritate; legenda spune că a făurit-o un grup de pelerini care au cerut societăţii hrană pentru patru zile şi o cameră încuiată şi au dispărut fără urmă, lăsând în urmă statuia şi dovedind astfel că erau, mai presus de orice îndoială, îngeri. Fecioara de la Guadalupe, a cărei mănăstire se află într-un sat medieval gârbovit din Extremadura, a fost descoperită de un văcar în secolul al XIII-lea. O vacă moartă, pe care o jupuia, a revenit pe neaşteptate la viaţă şi, când s-a ridicat nesigur în picioare, alături a apărut o viziune a Fecioarei, care a spus că, dacă va săpa în locul unde zăcuse vaca, va găsi acolo o icoană făcătoare de minuni; omul a săpat, iar Fecioara de la Guadalupe a devenit în scurt timp atât de faimoasă, încât jumătate din regii Spaniei i s-au închinat, amiralul Ioan al Austriei i-a dăruit felinarul de la pupa corăbiei lui Ali Paşa după bătălia de la Lepanto, Columb a botezat cu

numele ei o insulă, iar ea posedă o garderobă de câteva mii de rochii minunat lucrate şi bătute cu pietre preţioase.

Există ceva profund impresionant în aceste vechi legende şi ceva înduioşător în adoraţia pe care oamenii simpli continuă s-o manifeste faţă de aceste obiecte străvechi. Ocazional însă, se strecoară într-un cult câte un element mai straniu. Un exemplu dintre cele mai alarmante, după părerea mea, e Fecioara Coloanei de la Zaragoza, care-şi datorează faima unei călătorii apocrife a omniprezentului Sfânt Iacob în oraşul respectiv. Pe 2 ianuarie, în anul 40, ni se spune, Sfântul Iacob a avut la Zaragoza o viziune a Sfintei Fecioare, care a pogorât din ceruri pe o coloană de jasp. În jurul acestei coloane şi al statuii din secolul al XV-lea a Fecioarei, aşezată acum deasupra ei, a fost ridicată o bazilică formidabilă. E o clădire rectangulară severă, cu patru turle înalte şi o sumedenie de cupole centrale, iar turnurile sale cu vârf ascuţit se ridică deasupra fluviului Ebro ca nişte turnuri de veghe, dominând câmpia Aragónului. Se înalţă acolo ca un Kremlin spaniol, iar interiorul ei e întunecos, misterios şi foarte înăbuşitor, de parcă aerul curat n-ar fi fost lăsat să intre de secole şi totul e respiraţie stătută, tămâie şi fum de lumânări.

Fecioara stă sus, pe coloana ei, profilată pe un fundal de o strălucire indescriptibilă – se spune că e împodobită cu 8.000 de diamante, 145 de perle, 74 de smaralde, 62 de rubine şi 46 de safire. În jurul ei, oamenii se roagă întruna, preoţii se grăbesc întruna, tămâia se ridică întruna în vălătuci şi turiştii privesc întruna amuţiţi. Se află acolo de cel puţin cinci secole şi în toţi aceşti ani, ni se dau asigurări, n-a existat nici măcar o clipă de lumină a zilei în care să fi fost singură. Totuşi, nu aceste acte de devoţiune dau altarului ei frisonul de fascinaţie. E ceva mai vechi şi mai întunecat, poate ceva precreştin, care te duce cu gândul la magie şi la lumina lunii. În apropierea altarului sunt suspendate două bombe neexplodate, pe care republicanii le-au lansat asupra acestei catedrale în timpul războiului civil, dar care, în chip miraculos, n-au explodat – Fecioara fusese numită oficial comandantul suprem al oraşului. Iar în spatele ei, mai jos de compartimentul în care se caţără preoţii ca să-i schimbe veşmintele sau podoabele, precum costumele de la operă,

printr-o deschizătură mică vezi o mică bucată dezvelită din coloana sfântă. Cât e ziua de lungă, pelerinii se opresc în acest loc, ca să se aplece în întuneric şi să sărute acea bucată de piatră. Atmosfera în jurul lor e densă şi straniu de tăcută, lumânările pâlpâie printre crinii firavi, undeva se oficiază o liturghie şi nimeni nu le-a dat acestor credincioşi vestea că Sfântul Iacob n-a venit niciodată pe aceste meleaguri şi nici n-a văzut-o vreodată pe Fecioară lângă Ebro.

Poate că acum e adevărat, fiindcă atât de mulţi oameni o cred de atâta timp – mii de fete spaniole sunt botezate Pilar în cinstea Fecioarei de la Zaragoza. De bună seamă, simbolurile mai atavice ale creştinismului în Spania au o demnitate ce vine nu din ele însele, ci din secolele de adoraţie, respect şi teamă pe care le-au inspirat. Printre cele mai iubite reprezentări din Spania se numără cea numită Hristos de pe Câmpie, aflată în mica bazilică Sfânta Leocadia, mai jos de zidurile oraşului Toledo. În faţa ei, ni se spune, o tânără fată de ţăran şi logodnicul ei infidel i-au cerut o dată Domnului să judece cine are dreptate; silueta tristă şi emaciată de deasupra altarului şi-a coborât de pe Cruce braţul drept ca s-o declare nevinovată pe fată – şi braţul continuă să atârne aşa, în singurătatea micii biserici, pe câmpie, alături de fabrica de armament. O altă legendă agreabilă e ilustrată în frumoasa catedrală Santo Domingo de la Calzada, în Castilia Veche. În acest orăşel, demult, un tânăr care fusese spânzurat pe nedrept pentru furt a revenit la viaţă în chip miraculos, în spânzurătoare, iar privitorii s-au dus repede la primar pentru a-i cere să poruncească tăierea ştreangului; primarul tocmai se aşezase la masă şi era pe cale să se pună pe treabă cu cei doi pui fripţi rotofei aflaţi în faţa lui, când a primit deconcertanta veste. „Absurd!”, a strigat el. „Aţi putea la fel de bine să pretindeţi că păsările astea două de pe masa mea sunt în stare să se ridice şi să cârâie!” Mai e nevoie să istorisesc sfârşitul? Au cârâit atât de convingător, încât şi azi, într-un fel de coteţ poleit din catedrală, o găină albă şi un cocoş alb le păstrează vie amintirea; păsările lucrează în schimburi de opt zile, dar sunt scutite de datorie iarna, fiindcă în clădiri se face prea frig.

În catedrala din Barcelona există o reprezentare a lui Iisus cu trunchiul răsucit straniu; ni se spune că amiralul Ioan a luat-o la Lepanto şi ea s-a răsucit în timpul bătăliei ca să se ferească de o ghiulea de tun turcească. În catedrala din León se află Madona Zarului: un ghinionist împătimit de jocuri de noroc a aruncat odată cu zarul în ea şi a văzut, îngrozit, cum nasul pruncului Iisus începe să sângereze în semn de protest. În mica şi plăcuta catedrală din Santander, capetele a doi martiri din partea locului sunt ţinute într-o nişă luminată, în faţa altarului; pe cranii au fost potrivite copii din argint ale feţelor lor; l-am întrebat pe sacristan când au fost martirizaţi şi el m-a asigurat cu bunătate că s-a întâmplat „cu mulţi ani în urmă”, de parcă m-aş fi temut că martirii n-ar fi morţi de-a binelea. În catedrala din Valencia există un pocal graţios despre care se afirmă că e Sfântul Graal – şi care, deşi a fost făurit la câteva secole după Cina cea de Taină, a inspirat într-adevăr multe din faptele de devoţiune care au creat legenda Graalului şi, ca atare, e adevăratul precursor al *Morte d’Arthur* şi *Lohengrin*. În catedrala de la Oviedo, păstrat într-un fel de criptă-depozit, un splendid sipet din secolul al XI-lea conţine doi spini din cununa lui Hristos, o sandală a Sfântului Petru, câteva bucăţi din Cruce şi unul din cei treizeci de arginţi, salvat de mauri prin subterfugiu şi de soldaţii lui Napoleon prin mită.

În Spania există două năframe despre care se pretinde că sunt ale Sfintei Veronica: una în mănăstirea Santa Clara, lângă Alicante, iar cealaltă într-o urnă, deasupra altarului catedralei din Jaén, susţinută de heruvimi aurii, pelerinii ajungând la ea cu ajutorul unei scări din lemn aflate în spate. Un întreg perete al unei capele din mănăstirea de la Loyola, unde s-a născut Sfântul Ignaţiu, e acoperit cu moaşte ale acestuia, de la oase la mănuşile sale; în ce o priveşte pe Sfânta Tereza, bietul ei trup a fost exhumat la nişte ani după moarte şi împărţit în moaşte făcătoare de minuni care sunt acum împrăştiate în toată creştinătatea. Escorialul adăposteşte 7.500 de relicve sfinte, inclusiv anafura sfântă care, ne spune sumbru Augustus Hare, „a sângerat la Gorcum când au călcat-o în picioare ereticii zwinglieni[2]”; pe unul dintre turnurile centrale, sus, dacă

priveşti cu atenţie din partea de nord, poţi vedea un mic dreptunghi de bronz poleit, care adăposteşte, susţin unii, vălul Sfintei Barbara şi e acoperit în mod cert cu invocaţii menite să apere de trăsnet.

În Spania, ex-voto-urile sunt adesea fascinante. Uneori sunt numai capete, membre sau mici siluete de ceară, dar adesea sunt desene neîndemânatice înfăţişând salvări sau vindecări miraculoase – bolnavi sculându-se din paturile lor, catârgii scăpând la mustaţă de trenuri la trecerile de nivel, accidente rutiere înfiorătoare din care donatorul recunoscător e proiectat ca prin minune teafăr, radiografii ale unor ace în stomacul unor copii, acuarele cu oameni împunşi de tauri, prinşi în roţi de moară în mişcare, căzuţi în foc, aruncaţi de cai în prăpăstii sau cufundaţi în prăpăstiile dintre valuri uriaşe şi salvaţi de la înec sigur de viziuni ale Maicii Domnului deasupra norilor de furtună. Uneori sunt comemorate chiar şi animale: în catedrala de la Oviedo există o statuie a Sfântului Anton cu porcul lui, simbolizând bunurile lumeşti de care s-a lepădat, iar de mijlocul lui atârnă întotdeauna cinci, şase purcei din ceară, agăţaţi acolo din recunoştinţă de ţăranii care îl cred ocrotitorul cocinii. Pe tot cuprinsul Spaniei există statui cu labele picioarelor şlefuite de sărutări sau ale căror capete lucesc din cauza atingerii a nenumărate mâini adoratoare, de-a lungul mai multor secole de certitudine creştină. Degetele de bronz de la picioarele statuii San Pablo de Alcántara, care a fost ridicată în faţa catedralei din Cáceres abia în 1954, au fost deja netezite de credincioşi; cât priveşte statuia lui Maestro Mateo din porticul de la Santiago, atâţia oameni şi-au ciocnit fruntea de a lui, în căutarea inspiraţiei, încât s-a format o adâncitură perceptibilă între ochi.

Şi cea mai bizară dintre toate aceste manifestări nu e câtuşi de puţin o minune şi nici măcar o icoană foarte sfântă, ci doar un exemplu iscusit de mecanică teatrală. Dacă mergi la slujbă într-o vineri dimineaţa la Biserica Corpus Christi din Valencia, vei observa deasupra altarului un frumos tablou înfăţişând Cina cea de Taină, pictat de Francisco Ribalta. În punctul culminant al slujbei, pe când corul cântă *Miserere*, din spatele altarului se aud un huruit şi un scârţâit slab şi tabloul dispare

brusc, fiind înlocuit mai întâi de nişte draperii din catifea albastră, care sunt trase spre a dezvălui nişte draperii de catifea neagră, trase şi acestea pentru a dezvălui, într-un moment de emoţie incontestabilă, un crucifix în mărime naturală, viu luminat. Corul cântă încet pe tot parcursul acestui fenomen, enoriaşii sunt îngenuncheaţi, un dramatism autentic emană din acest mecanism şi e uşor de văzut că, în urmă cu nu prea mult timp, pentru ţăranii cu respiraţia tăiată din câmpia Valenciei, el trebuie să fi părut dovada clară că Hristos s-a născut ca să moară pentru noi.

Prestidigitaţie, într-adevăr, dar în Spania biserica are de-a face cu o populaţie în mintea căreia, chiar şi acum, credinţa creştină se confundă inextricabil cu valori mai vechi. „Spaniolii sunt buni creştini, însă imorali", a remarcat odată un ambasador veneţian. Unde se termină superstiţiile păgâne şi unde începe creştinismul lor n-ar fi în stare să demonstreze nici cel mai rafinat candidat la corpul canonic.

Uneori însă, anumitor credinţe şi obiceiuri li se poate găsi originea nemijlocită în riturile păgânismului. La Mérida, vechiul oraş-cetate roman, un altar elegant închinat zeului Marte a fost transformat într-o capelă în cinstea Sfintei Eulalia, martiră-copil, arsă pe rug, se spune, chiar în acel loc în timpul domniei lui Diocleţian. Femeile din Mérida au obiceiul de a arunca prin grilajul capelei şuviţe din părul propriu, de afară, de pe trotuar, şi micuţa clădire e privită cu atâta veneraţie, încât adesea vezi oameni pe partea cealaltă a străzii, perechi tinere serioase sau domni vârstnici solitari, stând în faţa ei încremeniţi în rugăciune şi contemplare. Într-o seară, pe când stăteam în faţa grilajului ei, pe jumătate pierdută în meditaţie, am auzit alături de mine gâfâieli şi paşi: două fetiţe cu jachete roşii îşi făceau cruce lângă mine şi, când m-am uitat la ele, şi-au băgat repede braţele subţiri prin grilaj, au lăsat să cadă două codiţe împletite, legate cu panglici roz, pe pardoseală, în faţa altarului lui Marte, şi-au făcut din nou cruce şi au fugit repede acasă, pe sub becurile stradale.

Păgâne sau creştine? Nu ştiu cum să socotesc marile *fiestas* spaniole, care au devenit, prin intermediul broşurilor pentru turişti şi al agenţiilor de voiaj, la fel de emblematice pentru

această ţară cum erau *Folies Bergères* pentru Paris. Forma acestor măreţe desfăşurări e minunat de variată. În unele părţi ale Andaluziei sunt plimbaţi pe străzi miei cu sfoară la gât, pentru a sărbători dimineaţa de Paşte. În Catalonia, în duminica de Corpus Christi, sunt create pe străzile oraşului desene complicate din petale de flori. De sărbătoarea Sfântului Iosif, la Valencia, se construiesc efigii uriaşe ale unor personaje fictive, reale sau simbolice şi apoi sunt arse într-o orgie finală dezlănţuită, la miezul nopţii. De sărbătoarea Sfântului Fermín, la Pamplona, sunt sloboziţi pe străzi tauri tineri şi tineretul oraşului, vesel cu brâiele galbene de Navarra, are voie să-şi măsoare curajul cu coarnele lor.

Cele mai măreţe *fiestas* sunt procesiunile din Săptămâna Patimilor din Andaluzia. Puţine spectacole pe pământ se pot compara cu paradele sfinte din Málaga sau Sevilia – evenimente cu atât mai impresionante pentru că straniul, demnitatea şi respectul ce le învăluie sunt asociate cu o bizară detaşare prozaică, de parcă toată treaba e doar o sarcină între atâtea altele din programul zilnic, ca prinsul autobuzului de dimineaţă sau cumpărăturile. Imaginaţi-vă o astfel de seară într-un astfel de oraş din sudul Spaniei. Aproape negreşit va fi cald – Málaga are cea mai plăcută climă din Europa, cu cea mai redusă cantitate de precipitaţii. Aproape negreşit va fi dificil, căci atât de mulţi oameni vin în sud pentru săptămâna Paştelui, încât preţul chiriilor creşte pe tot litoralul şi dacă vrei o cameră de hotel pentru o noapte s-ar putea să fii nevoit s-o închiriezi pentru toată săptămâna. Aproape negreşit va fi oarecare dezorganizare, căci, deşi spaniolii sunt maeştri la controlul mulţimilor, singurul eveniment pe care îl încep la timp e corida, unde mulţimea bate din palme şi huiduie dacă trompeta de deschidere sună cu o clipă de întârziere.

Trotuarele sunt pline de mulţimi care-şi dau coate, îngheţata şi băuturile acidulate se vând bine, mai-marii locali au un aer măreţ, dar stingherit pe scaunele de onoare şi în scurt timp apare pe bulevard, înaintând în pas de înmormântare, o procesiune dintre cele mai stranii. O conduce, poate, un ofiţer călare, cu sabia scoasă şi decoraţiile legănându-se, dar imediat după el vin penitenţii, supravieţuitori ai fostelor secte

flagelante, grupaţi pe frăţii, pe cap cu glugi înalte, conice, cu fante înguste pentru ochi, cu toiege în mâini şi cu mantii din mătase viu colorată – roşie-aprins, albastră sau albă – fluturând în jurul gleznelor. Se deplasează cu mişcări lente, privind precaut dintr-o parte în cealaltă, căci glugile le împiedică vederea; şi, cu mişcarea de clătinare a capului rezultată de aici, plus o atitudine generală de ameninţare nepăsătoare, ţanţoşă, semeaţă, parcă ar fi nişte travestiuri stranii ale unor tamburi-major de regiment, făcând paradă pe o cu totul altă promenadă. Îi urmează şiruri de penitenţi de-o şchioapă, înveseliţi de preoţi tineri şi mestecând gumă ca să nu cadă din picioare; o fanfară ar putea să vină după ei, cântând imnurile sobre ale Săptămânii Patimilor; şi apoi se ivesc, groteşti şi dominatoare în lumina becurilor stradale, marile care alegorice ce fac obiectul procesiunii – uriaşe reprezentări poleite ale Mântuitorului sau Fecioarei Maria, cu palmieri sau tabernacule, împodobite cu flori, lumânări şi covoare, purtate de şiruri de bărbaţi cu spinarea încovoiată, gâfâind şi purtând robe simple sau cu glugă. Un majordom cu glugă îi face să ţină ritmul, mergând înaintea lor cu spatele şi sunând dintr-un clopot, iar la intervale de câţiva paşi sunt nevoiţi să se oprească, atât de mare e greutatea carelor alegorice; şi astfel, într-un ritm trist, teribil, pe bătaia înăbuşită a unei tobe, înaintează încet pe străzile oraşului, atât de înalte, de împodobite, de grele, de stranii, cu glugile penitenţilor, bătaia tobei, mireasma florilor în aer şi pâlpâitul lumânărilor, încât şi cea mai extraordinară paradă militară, tancurile în Piaţa Roşie sau La Garde Républicaine pe Champs-Élysées, păleşte în imaginaţie pe lângă ele.

Ocazional, o femeie aflată în mulţime sau sprijinindu-se de câte un balcon dă drumul notelor aspre, emoţionante ale unei *saeta* – un cântec de jale sau remuşcare precum o săgeată pe care o aruncă spre simbolul aflat în trecere. Însă astfel de intervenţii sunt în cele mai multe cazuri aranjate dinainte şi, dacă eşti destul de aproape de procesiune, vei vedea că, atunci când carele alegorice se opresc pentru un popas, bărbaţii care le duc, întinzându-şi spinările şi încordându-şi muşchii cu uşurare, fac adesea semne vesele cu mâna unui prieten din mulţime, schimbă câteva persiflări cu o apariţie cu glugă, cer în

glumă o Coca-Cola sau chiar aprind o ţigară. Miros a transpiraţie. Uneori bombăne. Simţi că au doar un contract cu tradiţia şi că nişte vechi zei atavici le-au semnat fişa de pontaj.

„Vorbiţi curat! Legea, moralitatea şi buna-cuviinţă deopotrivă interzic blasfemia.” Aşa scrie pe frontonul băii publice din apropierea ţărmului, la La Coruña, şi până în urmă cu câţiva ani tot ce sugera inscripţia era adevărat. Nu doar buna-cuviinţă şi moralitatea interziceau blasfemia, ci şi legea: biserica creştină nu era numai confesoarea şi mângâietoarea poporului, ci şi autoritatea. Azi, vechea putere asupra conduitei publice a slăbit. Multitudinea de preoţi, călugări şi călugăriţe vizibilă pretutindeni, care dădea Spaniei lui Franco un aer aproape tibetan, e acum mai puţin vizibilă. Biserica însăşi stă nesigură într-un vârtej al schimbării: ce ar fi gândit episcopii pe vremea lui Franco văzând cupluri tinere care se îmbrăţişează în public în Plaza Mayor din Madrid sau găsind sinistrele reviste cu femei goale pe tarabele de cărţi din Sevilia?

Moartea lui Franco şi căderea valorilor lui au făcut ca Spania să-şi dorească toate libertăţile, inclusiv libertatea moravurilor, astfel că, după un an sau doi, puţine ţări din Europa Occidentală păreau mai permisive. Dar era o stare într-un fel înşelătoare. Vechile standarde nu făcuseră decât să se demodeze şi în orice clipă a oricărei zile, pe tot cuprinsul Spaniei, vechile obiceiuri şi ritualuri au continuat să se desfăşoare. Filmele pentru adulţi umpleau cinematografele din Madrid, dar la o mie de biserici din toată ţara se ţinea o slujbă, chiar dacă numai pentru doi sau trei enoriaşi. În zecile de seminare, tinerii studenţi palizi continuau să înveţe latina. În nenumărate mănăstiri de clauzură, călugăriţele se rugau. În numeroase sate se ţinea sărbătoarea unui sfânt local şi copiii care primeau prima împărtăşanie mergeau acasă de la biserică în rochii ca de mireasă şi costume de marinar; calendarul spaniol cinsteşte peste 1.500 de sfinţi şi fiecare îşi are adepţii înflăcăraţi. („El nu e sfânt”, a pufnit dispreţuitor un îngrijitor când m-am interesat de identitatea unui bărbat sfânt înmormântat la Santo Domingo de la Calzada. „*E numai Binecuvântat!*”) Pe turnul de nord al catedralei din Astorga, pe turnul de nord-est al Catedralei Coloanei din Zaragoza, pe

ameţitoarele turnuri cu vârf ascuţit ale bisericii Sagrada Familia a lui Gaudí din Barcelona, pe cumpătata construcţie fals gotică a catedralei din Madrid – pe toate aceste măreţe structuri creştine şi pe multe altele, constructorii bocăneau cu ciocanele şi macaralele zăngăneau. La arena de coridă, preotul aştepta pregătit eventualele victime omeneşti în faţa micii capele văruite în alb, iar într-un fermecător colţ izolat din Las Hurdes, un ţinut sălbatic din vestul Castiliei, presupus de multă vreme a fi locuit numai de demoni, carmelitele timide din mănăstirea Las Batuecas, încuiate în spatele zidurilor înalte, scriseseră lângă clopotul de la intrare: „Frate! Acesta nu e un loc de turism sau distracţie! Dacă nu te mână o nevoie adevărată, nu trage acest clopot!”.

N-a spus Dumnezeu, în viziunea Marii Făgăduieli, că Spania e un pământ ales? Nu rămâne ea o ţară a sfinţilor, misticilor, pustnicilor şi evangheliştilor? (Sfântul Francis Xavier, cel mai mare misionar dintre toţi, se trăgea – cum ar spune spaniolii – dintr-o familie foarte bună din Navarra.) N-a fost Spania cea pe care, chiar în timpurile noastre, Paul Claudel a apostrofat-o în poezia sa *Aux Martyres Espagnols*: „şaizeci de mii de preoţi masacraţi şi nici o apostazie”?

Presupun că acum, că a pornit pe calea libertară, Spania nu va mai fi vreodată *chiar* atât de creştină. Hotărârile oamenilor bisericii nu vor mai fi niciodată absolute, iar biserica însăşi nu va mai fi niciodată o forţă politică formidabilă. Însă loialitatea multor secole nu se ofileşte într-o singură generaţie, mai ales atunci când e străbătută de vâna credinţei: e posibil să mai urmeze o vreme în care spaniolii se vor uita din nou spre Biserica Catolică, aşa cum au făcut în timpul Reconquistei, aşteptând ca ea să-i scoată din tiranii străine sau să le redea mândria.

1. Coloana a cincea e un grup de oameni care subminează din interior alt grup, mai mare, de obicei în favoarea duşmanilor. Expresia s-a născut în timpul războiului civil spaniol, denumind atunci agentura generalului Franco (n. tr.).

2. Adepţii lui Ulrich Zwingli (1484-1531), reformator religios elveţian ale cărui predici despre autoritatea absolută a Bibliei au marcat începutul Reformei în Elveţia. A negat că trupul fizic al lui Iisus e prezent în ritualul împărtăşaniei, susţinând că acesta e doar o comemorare simbolică a morţii sale (n. tr.).

9

Patru oraşe

Credinţa rămâne autentică mai ales în centrul Spaniei, căci, deşi creştinismul e mai debordant în sud, peisajele aspre ale podişului sunt ca nişte plăci de rezonanţă pentru spirit. Aici, deşi glasul tău se stinge adesea pe un sol arid ori e furat de vântul muşcător, ideile par să răsune şi să se lărgească, în marile depărtări se formează viziuni şi omul, absolut singur în pustietate, pare numai mijlocitorul unei Puteri mult mai mari. Nu e de mirare că spaniolii, deopotrivă apăsaţi şi înălţaţi de caracterul locurilor, au construit pe acest podiş unele dintre cele mai măreţe din toate roadele mâinilor omeneşti, oraşele din centru. Sunt măreţe nu atât ca nişte colecţii de comori sau adunări de oameni, ci ca lucruri în sine: diferite între ele, ba chiar unice, putând fi recunoscute instantaneu, poate, pentru savoarea şi alcătuirea lor, dar toate atinse de această rezonanţă a mediului şi, prin ea, simţi, atinse de ceva şi mai nobil. Să vizităm acum patru dintre ele şi să vedem cât de puternic contribuie această combinaţie de varietate şi coeziune internă la prezenţa Spaniei.

Salamanca, la marginea apuseană a *mesetei*, e construit din gresie. Nu se întâmplă foarte des să precizezi materia brută a unui oraş, însă Spaniei îi place să fie explicită: Santiago e granit, Salamanca e gresie. E cel mai calm dintre faimoasele oraşe ale podişului, aşezat mai liniştit decât majoritatea, lângă râul Tormes, izolat prin vechime şi cultură de intensitatea teribilă a ţinutului. Salamanca e mai presus de toate un oraş universitar, „Mama virtuţilor, ştiinţelor şi artelor”, şi, cu toate că erudiţia lui

s-a veştejit de mult, facultăţile fiindu-i decimate în război sau emasculate de autocraţie, şi-a păstrat acea seninătate aparte care marchează un loc deopotrivă învăţat şi îndelung admirat.

Dacă vii din partea care trebuie, te apropii de el pe jos, peste un frumos pod roman, şi acest fapt în sine e ca un sedativ. Podul e vechi, vânjos şi bătut de intemperii; sub el, râul e lat şi statornic; malurile sunt mărginite de crânguri de larici şi plopi; şi dacă te opreşti o clipă la nişa din mijloc, descoperi că viaţa în jurul tău pare minunat de simplă şi sigură de sine, ca şi cum camioanele mari care huruie pe şoseaua de centură sunt doar un fenomen trecător din altă civilizaţie. În desişul aflat chiar sub pod, poate că un student solitar e adâncit în cartea sa la o masă aşezată pe capre de lemn, încurajat de o sticlă de suc de la cafeneaua ca o colibă aflată mai încolo pe cărare şi inspirat de muzica flamenco venită din radioul de sub scaunul lui. Mai la vale, burghezia îşi spală maşinile în apa râului. Pe malul celălalt, un băieţel aleargă la trap pe un ponei. Roata unei mori se învârte la stăvilarul din amonte; pe câmpurile de mai departe pasc oi; în apa puţin adâncă, un bătrân căutător de fleacuri aduse de apă scormoneşte cu un băţ în mâl.

Dacă ridici doar puţin ochii, descoperi că deasupra ta, la o aruncătură de băţ, se înalţă cele două catedrale din Salamanca – atât de aproape e Spania rurală de Spania urbană, atât de neîmpovărate de suburbii irascibile sunt vechile oraşe din centru. Parcă ai intra în Oxford, să spunem, în Evul Mediu. Oraşul e inima şi creierul ţinutului care-l înconjoară, atât de dominator, încât măslinii înşişi par să-şi încline fructele spre pieţe lui, iar catârii şi măgarii păşesc instinctiv în direcţia lui. Totuşi, ruptura fizică e instantanee şi deplină. Un mal al râului e rural, celălalt e citadin şi nu există dispersare care să înceţoşeze delimitarea.

Semnificaţia oraşului Salamanca devine şi ea vizibilă aproape imediat şi parcă ai şti chiar după croiala sau postura lui că e un oraş al învăţaţilor. Aici e vechea curte a universităţii, unde generaţii de studenţi şi-au scris numele în ocru, cu înflorituri; aici sunt librăriile, acele rarităţi ale Spaniei contemporane, deghizate cu stative de reviste şi cărţi poştale ilustrate, dar care încă arată a magazine universitare; şi aici e

marea sală de curs medievală a lui Luis de León, cum o ştia, la fel de despuiată, rece şi devotată, cu scaunul lui cu baldachin exact aşa cum era când, reapărând în el după patru ani în celulele Inchiziţiei, şi-a început prelegerea cu cuvintele „*Dicebamus hesterna die*…”, „Spuneam ieri…”.

Universitatea din Salamanca a fost înfiinţată în secolul al XIII-lea şi timp de patru sute de ani a fost unul dintre marile generatoare ale gândirii europene. Planurile de explorare ale lui Columb au fost supuse judecăţii profesorilor ei. Conciliul de la Trento a fost produsul gândirii ei. Conceptul de drept internaţional a fost practic invenţia ei. Primele universităţi din Lumea Nouă, în Mexic şi în Peru, au fost întemeiate pe statutele ei. Pe când era profesor de greacă la Salamanca, Miguel de Unamuno, scos din minţi de atrocităţile războiului civil spaniol, a dat năvală pe stradă într-o zi strigând blesteme la adresa ţării lui, pentru ca mai târziu să moară de inimă rea.

În jurul acestei instituţii a apărut de-a lungul secolelor un grup nobil de clădiri care se înalţă şi azi în splendoarea lor aurie. Superba faţadă în stil plateresc de la Patio de las Escuelas, cu înfloriturile ei ameţite, cu busturile lui Ferdinand şi Isabelei şi cu mândra inscripţie „Regele şi regina, pentru Universitate şi Universitatea, pentru rege şi regină”, aminteşte importanţa acestui loc pentru stat, coroană şi biserică pe tot parcursul epocii măreţe din istoria Spaniei. Catedrala Nouă, fastuoasă şi impunătoare, a fost inaugurată în 1560 pentru a exprima grandoarea unei universităţi care se fălea pe atunci cu douăzeci şi patru de facultăţi constitutive, şase mii de studenţi şi şaizeci de profesori a căror eminenţă nu avea egal. Una dintre cele mai încântătoare clădiri din Spania e Casa Scoicilor, construită la sfârşitul secolului al XV-lea pentru un bine-cunoscut înţelept din Salamanca şi acoperită pe toată suprafaţa ei cu cochilii de scoică dăltuite. Şi nimic nu exprimă mai bine în Europa un spirit festiv academic decât renumita Plaza Mayor, salonul oraşului Salamanca: pătratul ei cu arcade are o simetrie graţioasă, culorile ei sunt vesele fără a fi frivole, aerul ei e distins fără a fi pretenţios şi printre medalioanele spaniolilor faimoşi care îi împodobesc faţada au fost lăsate, cu prevederea

cuvenită unor universitari, suficiente spaţii pentru eroii viitorului.

E un oraş fermecător, dar, ca multe lucruri spaniole fermecătoare, e trist. Gloria sa hibernează. Universitatea sa, cândva a treia din Europa, se clasează acum pe locul al şaptelea în Spania şi pare să nu aibă viaţă. Puţini studenţi rebeli se tolănesc în cafenelele din Plaza Mayor, nici o teorie filosofică năucitoare nu iese din biblioteci şi sălile de curs. Nu vă aşteptaţi să găsiţi înflăcărare la Salamanca. Inchiziţia i-a domolit prima focul, iar în vremurile noastre ideile înguste ale lui Franco au îngrădit oraşul în mod fatal. Geniul acestui podiş nu e prielnic libertăţii de gândire; şi aşa cum Spania însăşi face abia acum, îmbătată, experimente cu libertatea ideilor, la fel, mă tem că va trece mult timp până când Salamanca va reintra în avangarda intelectuală a Europei.

Există tristeţe şi în Ávila, deşi de alt fel. Acesta e un oraş soldăţesc din cap până-n picioare şi când te apropii de el dinspre vest, pe podişul unduitor, faimosul zid e aproape tot ce vezi: doi kilometri şi jumătate de granit cu creste şi foişoare, cu optzeci şi opt de turnuri rotunde şi zece porţi ameninţătoare. Perfect conservat, pare nou-nouţ şi seamănă mai puţin cu nişte metereze neînsufleţite şi mai mult cu bivuacul unor soldaţi în armură, cu coifuri, care stau cu faţa la *meseta*, cercetând-o, şi cu spatele la o comoară strălucitoare aflată înăuntru. Arată ca o tabără de cruciaţi pe coasta unui deal oriental: un oraş apărat de o formaţie circulară de care, la 1.200 de metri altitudine şi foarte rece, fumul ridicându-se din spatele zidurilor acolo unde se trebăluieşte de zor în bucătăriile de campanie.

Dar în spaţiul păzit de acele trupe vigilente nu există nici o comoară. Ávila e ca o nucă bătrână, cu coaja încă tare şi lucioasă, în care miezul s-a uscat însă de mult. Poarta sa principală se află lângă catedrala pestriţă, a cărei absidă intră în zid şi împrejurul curţii căreia o duzină de lei comici – singura destindere veselă din Ávila – ţin un lanţ de fier, cu fundurile ieşind obscen peste coloanele care îi susţin. La început, coaja pare încă plină când hoinăreşti prin reţeaua străzilor medievale din interior, prin arcadele pieţei centrale şi apoi pe deal în jos, dincolo de cazarmă; dar în scurt timp străzile par să

se împuţineze, trecătorii sunt mai rari, magazinele dispar, bisericile tind să se înalţe singure, înconjurate de grămezi de moloz şi micul oraş devine un fel de pustietate, ca un loc în care a căzut o bombă între ziduri, la secole după explozie.

Ávila a fost întotdeauna un oraş mistic, însă acest aspect degradat îi dă aerul unui oraş pustiu. Sierra cu căciulă de zăpadă priveşte spre el de sus, câmpia din jur pare să se uite mereu în direcţia lui, micul râu Adaja curge cu speranţă pe lângă zidurile sale; dar când baţi la poartă, nu e nimeni acasă – până şi cavalerii luptători se dovedesc a fi făcuţi din piatră şi sunt luminaţi cu reflectoare în zilele de sărbătoare. Viaţa oraşului a evadat peste metereze şi s-a aşezat printre magazinele şi cafenelele localităţii moderne din afara lor; şi de acolo, stând în faţa unei omlete la masa unui restaurant sau hoinărind printre autobuzele rurale, ai putea să te uiţi la Poarta Alcázar şi la zidurile oraşului şi să te gândeşti cât de falsă, ba chiar uşor ridicolă poate să pară o postură defensivă când nu există absolut nimic de apărat.

Atât de emaciată pare azi partea veche a oraşului Ávila, încât uneori ţi-e greu să-ţi imaginezi cât de viril trebuie să fi fost în vremurile sale înfloritoare. Aici s-a născut cu adevărat Sfânta Tereza, cea mai puternică dintre mistici, ale cărei viziuni erau poveşti de aventuri, care alerga prin toată Spania într-o căruţă trasă de catâri şi care nu şovăia nici măcar să-i întoarcă Domnului vorba? („Aşa mă port cu prietenii Mei”, a auzit ea o voce divină remarcând odată, când se plângea că trebuie să treacă un râu umflat, şi, imperturbabilă, a replicat: „Da, şi de asta ai atât de puţini!”.) În acest palid avanpost al turismului a fost instruit cu adevărat tânărul prinţ Juan, unicul fiu al Regilor Catolici, să conducă cel mai mare imperiu din lume – ca să moară înaintea părinţilor săi şi astfel coroana să ajungă la Casa de Austria, la Filip al II-lea de la Escorial şi la urmaşii acestuia? La Ávila, acest oraş fără o librărie, marele episcop Alfonso de Madrigal, Solomon al vremurilor lui, a scris cu adevărat câte trei pagini de proză profundă în fiecare zi, fiind imortalizat în cele din urmă printr-o statuie de alabastru din catedrală, care-l arată la jumătatea celei de-a doua pagini a zilei? La Ávila a fost decapitat cu adevărat Sfântul Vincenţiu martirul, pe un

bolovan, împreună cu cele două surori credincioase ale sale, după ce a călcat pe un altar al lui Jupiter?

Totul pare foarte îndepărtat, în vremuri de mult apuse, foarte anacronic: în războiul civil, ultimul mare eveniment istoric în care Spania a jucat un rol, Ávila a căzut în mâinile naţionaliştilor fără vărsare de sânge şi după aceea n-a mai auzit vreodată un foc de armă tras la mânie. Pentru mine e ca mulajul superb al unui oraş, făcut din ghips, cu totul gol pe dinăuntru. Există un singur loc în Ávila unde gustul pătrunzător al trecutului pare să stăruie, şi acela e cripta bisericii San Vincente, imediat în afara zidurilor de pe latura estică. Aici poţi vedea bolovanul pe care a murit acea familie de martiri, iar alături, în zid, există un mic orificiu sinistru. Pe 27 octombrie 303, Sfântul Vincenţiu a fost executat şi trupul lui a fost aruncat câinilor care dădeau târcoale, lătrând. Un evreu aflat în trecere s-a oprit ca să facă haz de cadavru, dar în clipa aceea din gaura din zid a ţâşnit un şarpe mânios, care s-a aruncat asupra evreului şi, speriindu-l, l-a pus pe fugă. Creştinii şi-au amintit multă vreme cu recunoştinţă episodul. Timp de câteva secole, atunci când oamenii din Ávila voiau să jure ceva, coborau treptele criptei de la San Vicente şi îşi puneau mâinile în acel orificiu când jurau; şi chiar şi azi poţi să-i vezi acolo, în întuneric, lângă bolovanul acela bătrân şi aspru – feţe de ţărani pline de mirare amestecată cu respect, pălării ciudate şi sandale cu baretă între degete, miros de mucegai, pământ şi usturoi, un călugăr care supraveghează solemnităţile şi cuvintele rare ale jurământului răsunând printre umbre.

Evreul s-a bucurat atât de tare că a scăpat cu viaţă, încât a construit biserica de deasupra, iar inscripţia de lângă mormântul lui, în transeptul vestic, istoriseşte întâmplarea. Cât priveşte şarpele, când episcopul Vilches a jurat strâmb la gaură, în 1456, el a ieşit din nou şi l-a muşcat.

În cu totul altă lume e Segovia, cu toate că se află la numai şaizeci şi cinci de kilometri spre nord-vest, la adăpostul aceloraşi munţi. Dacă Ávila e doar o coajă, Segovia e toată numai miez: dă impresia că e cel mai întreg şi mai unitar dintre oraşele castiliene, de parcă toate organele sale ar fi bine hrănite

şi nimic n-ar fi atrofiat. Specialitatea gastronomică a Ávilei e o mică prăjitură dulce, făcută de călugăriţe; specialitatea Segoviei e purcelul în lapte fript, înotând în grăsime, numai bun pentru cuceritori.

Segovia e oraşul cel mai frumos organizat. Este visul unui urbanist. Se întinde de-a lungul unui deal prelung şi bolovănos, cu plăpândul râu Clamores în partea de sud şi cu Eresma, mai bogat, în nord, şi ca să-l înţelegi ar trebui să urci mai întâi până la mica cruce cu Hristos răstignit care se ridică, însingurată şi sugestivă, pe un deluşor de la marginea şoselei către Ávila. De acolo poţi să vezi profilându-se întregul oraş şi să-i pătrunzi echilibrul. Cel mai bun moment e dimineaţa foarte devreme, căci atunci, când soarele se ridică deasupra podişului şi oraşul e brusc luminat în roşu, îşi pierde două din cele trei dimensiuni şi pare o minunată schiţă pe fundalul văii. În centru se află turla înaltă a catedralei, ultimul dintre altarele gotice spaniole. La stânga se înalţă romanticele turnuri ascuţite ale Alcázar-ului, în cea mai mare a parte a sa o structură din secolul al XIX-lea executată în stilul Văii Rinului, numai turnuleţe, turnuri conice şi ferestre pentru trubaduri, stând în echilibru deasupra unei prăpăstii (în care o dădacă din secolul al XIV-lea, scăpând din greşeală pruncul, s-a aruncat la rândul ei fără ezitare). Iar la celălalt capăt, formând o extraordinară boltă peste această fantezie, păşeşte peste o pantă marele apeduct roman de la Segovia, părând de la această distanţă atemporal şi atât de puternic, încât ar putea fi, de fapt, o proptea care ţine dealul la locul lui. Între aceşti trei stâlpi îndrăzneţi – fortăreaţa, biserica şi apeductul –, Segovia s-a umplut cu o reţea de străzi dense, abrupte, presărată cu turnuri mai puţin importante, relaxată de multe pieţe şi ţinută laolaltă de un zid al oraşului contopit adesea cu casele şi seamănă, de pe deluşorul tău tot mai luminat, cu bordul unei mari corăbii. Oraşul pare într-adevăr să plutească pe ţinutul ce-l înconjoară. În lumina soarelui matinal arată ca un frumos cliper vechi, cu toate pânzele sus, înfloritor, în cea mai bună rânduială.

E pătruns de un aer de forţă sau sfidare. La Alcázar, Isabela, proaspăt proclamată regina Castiliei, s-a trezit asaltată de o mulţime furioasă, dar a intrat cu atâta curaj drept în mijlocul ei,

singură pe calul de luptă, încât mulţimea s-a retras, potolită de simpla ei prezenţă. Tot la Alcázar, cutezătorul rege Alfonso cel Înţelept a îndrăznit să se îndoiască într-o zi, cufundat în cărţile sale, că Soarele se roteşte cu adevărat în jurul Pământului; urmarea a fost că în aceeaşi clipă s-a iscat un fulger şi regele, alungându-şi iute ideea din minte, a purtat după aceea toată viaţa la brâu o funie a Sfântului Francisc, penitenţă perpetuă pentru un gând nesăbuit. În mica şi ciudata biserică Vera Cruz, mai jos de castel, cavalerii templieri şi-au desfăşurat riturile secrete, stând de veghe asupra armelor lor toată noaptea, cu întreaga splendoare misterioasă a seneşalului, prapurilor şi înnobilării printr-o atingere de spadă pe umăr. Statuia Fecioarei de Fuencisla din mănăstirea carmelitelor a primit oficial rangul de feldmareşal în războiul civil; ea poartă şi azi bastonul de mareşal şi se spune că, atunci când a aflat povestea, Hitler a jurat că nimic pe lume nu l-ar convinge să viziteze Spania. Până şi calamităţile Segoviei au un aer turbulent: fostul palat Alcázar, care a ars din temelii în 1862, a fost distrus, se spune, de cadeţii şcolii de artilerie pe care o adăpostea, pentru că voiau ca şcoala să fie mutată la Madrid. Până şi minunile sale sunt depline: într-o seară din noiembrie 1602, o lumină puternică s-a revărsat asupra mănăstirii Santa Cruz şi mulţimea care s-a grăbit să meargă acolo a fost răsplătită cu imaginea unui eminent teolog dominican, Melchor Cano, cufundat în rugăciune, în genunchi, dar suspendat la un metru şi jumătate deasupra solului.

Cea mai frumoasă imagine din Castilia: aşa definesc segovienii prima apariţie a oraşului lor şi sunt de acord cu ei: nu pot exista în lume multe alcătuiri urbane al căror impact să fie egal cu al Segoviei când treci ultima creastă pe drumul spre oraş şi-i vezi contururile solide pe fundalul câmpurilor. Eu una îmi amintesc însă cu la fel de multă plăcere o plimbare pe care am făcut-o prin oraş în prima mea seară acolo. Era o seară umedă, lumina becurilor strălucea ud pe străzi şi, hoinărind fără ţintă prin burniţă, am ajuns la o mică piaţă, la vale de catedrală, purtând numele popular de Piaţa Sirenelor. E aşezată la capătul unui şir de trepte, ca scara din Piazza di Spagna la Roma, şi face impresia unui decor de operă pictat o idee prea mult – atât de teatrală, încât aproape că te aştepţi să se rotească

sub picioarele tale, să te ducă pe scenă. La stânga ei se află încântătorul atriu în stil romanic al bisericii San Martín, cu un turn înalt şi pătrat înălţându-se deasupra lui; în centru se ridică efigia unui bine-cunoscut patriot segovian fluturând un steag; la dreapta, când urci treptele, vezi un şir de căsuţe fermecătoare, de la balcoanele cărora se revarsă ferigi şi flori; deasupra acoperişurilor se ridică un palat fortificat, în care a stat Wellington când a cucerit Segovia; iar la capătul scărilor e o curte mică, închisă pe trei laturi de ziduri.

Curtea era foarte întunecoasă în seara aceea şi nu vedeam prea bine. Luminile stradale din spatele meu, reflectate în bălţi, nu făceau decât să adâncească bezna. Totuşi, pe partea stângă, aproape de zid, am putut distinge două forme de piatră scunde şi robuste, ghemuite în întuneric; când m-am apropiat precaut de ele, am descoperit că sunt două animale primitive ciudate, cu bot, coadă şi o burtă foarte mare. Erau porci? Erau lei? Erau zei? Erau demoni? Nimeni nu ştie cu precizie, dar în seara aceea n-am riscat, ci m-am retras repede de lângă ele: mă aflam în Segovia, un oraş al spiritului, şi m-am gândit că s-ar putea să muşte.

În sfârşit, Toledo, care joacă pentru Spania rolul jucat de Kyoto în Japonia – un receptacul a tot ce e mai mândru, mai vechi şi mai intim în conştiinţa naţională. Când te gândeşti la vechea Spanie, te gândeşti la Toledo, „un coşmar limpede şi ilustru”, cum l-a descris ireverenţios Garcilaso de la Vega. Toledo a fost cândva capitala Spaniei şi e şi azi reşedinţa Arhiepiscopiei Spaniei; între zidurile sale au coexistat rodnic cultura castiliană, cea evreiască şi cea maură, creând o civilizaţie proprie, bogată şi tolerantă. Toată lumea ştie cum arată Toledo din faimoasa imagine idealizată semnată de El Greco, şi chiar şi turista cea mai hotărât frivolă, făcând o excursie de o după-amiază din Madrid, simte de regulă că e nevoie să arunce un ochi la acest oraş celebru, fireşte, cu condiţia să se poată întoarce până la ora cocteilurilor.

Dacă i-ai crede pe călătorii din vechime, ţi-ai imagina că Spania e un deşert continuu, absolut despuiat de vegetaţie; însă Toledo e un oraş care se ridică într-adevăr la înălţimea descrierilor lor – „împrejmuit de solitudinea indescriptibilă a

dealurilor sale absolut goale", cum s-a exprimat Augustus Hare. Se află la numai şaizeci şi patru de kilometri de Madrid, dar atmosfera sa *are* un fel de solitudine indescriptibilă, iar goliciunea dealurilor sale, deşi nu e absolută, e totuşi mare. Dacă Segovia dă adesea impresia unui decor plat, Toledo are rotunjimi pronunţate. E construit pe o colină bolovănoasă, la un cot al fluviului Tajo, şi, ca atare, e înconjurat din trei părţi de un defileu adânc, pietrişul şi stâncile cenuşii coborând până la malul apei. Fluviul e iute în aceste locuri, cu vechi mori din piatră şi două poduri excelente; un castel stă de strajă peste apă; pretutindeni se înalţă dealuri aspre, cenuşii: împrejurimile oraşului Toledo sunt numai duritate – nimic blând, nimic amuzant, nimic ospitalier. Acesta e caracterul spaniol în tot ce are el mai refractar. Dacă se poate spune despre un oraş că arată ca o persoană, atunci Toledo arată exact ca unul dintre personajele lui El Greco, zămislite de fapt chiar aici – impozant, chipeş, posac, trist, puţin cam fără vlagă.

Biserica domină acest oraş, amintindu-ne că arhiepiscopii de Toledo au fost adesea oameni mai puternici decât însuşi statul: formidabilul cardinal Jiménez de Cisneros nu numai că a plătit toate cheltuielile pentru un corp expediţionar în Africa, ci l-a condus personal, în veşmântul purpuriu. Pe o latură a colinei pe care se află Toledo se ridică fortăreaţa cetăţii Alcázar, suficient de încăpătoare şi azi ca să adăpostească, la fel ca pe vremuri, două mii de cai în grajdurile subterane. Dominând-o însă inconfundabil, cu turnul ridicându-se fără efort deasupra unei îngrămădiri cafenii de acoperişuri şi turnuri ascuţite mai mici, se înalţă catedrala. Noaptea e luminată cu reflectoare şi atunci marele deget luminos al acestei biserici, profilat poruncitor pe cerul nocturn, îl face chiar şi pe trecătorul sceptic să se gândească o clipă la nemurire.

Şi în interiorul oraşului lucrurile care ţin de spirit par a avea cea mai mare importanţă. Pot fi ritualuri religioase ebraice evocate în sinagogile bântuite ale acestui fost mare oraş evreiesc. Pot fi musulmane, în mica adorabilă moschee numită acum Cristo de la Luz – o micuţă Córdoba, cu propria galerie de bolţi în formă de potcoavă şi cu grădina ei tăcută, prăfoasă. Pot fi amintiri despre mozarabi, acei creştini care şi-au păstrat

credinţa pe tot parcursul ocupaţiei maure şi, astfel, au păstrat vie străvechea liturghie a creştinismului gotic. Când Toledo a fost recucerit de la mauri, în 1085, s-a stârnit o controversă: să fie păstrate vechile rituri mozarabice sau să fie înlocuite de riturile gregoriene stabilite de Roma, adoptate în nordul Spaniei în anii ocupaţiei? Chestiunea a fost supusă probei focului. Cărţile de rugăciuni rivale au fost puse simultan în flăcări, însă cea romană a fost ridicată şi salvată de un vânt celest, pe când cea mozarabică pur şi simplu n-a luat foc; şi din cauza acestei remize, pe care ambele tabere au declarat-o victorie, vechiul rit gotic continuă să fie celebrat, în fiecare zi a săptămânii, într-o capelă a catedralei din Toledo. (Uşa se ţine închisă în timpul slujbei şi într-o zi, când am riscat s-o deschid, m-am trezit aproape lângă preot, pe treptele altarului: cu atâta asprime s-a întors să se uite, cu atâta dezaprobare au ridicat privirea acoliţii lui, atât de lungă şi de pustie se întindea capela în spatele lui, încât am închis uşa într-o clipă şi am lăsat ritualul mozarabic să-şi continue supravieţuirea fără mine.)

Dar, indiferent dacă ritul e roman sau gotic, gregorian sau mozarabic, catolicismul spaniol, acel crez imperial, e cel onorat şi reflectat mai presus de toate în acest oraş imperial. Acesta e oraşul spadei de Toledo, „o sabie a Spaniei, călită în apă de izvor rece ca gheaţa”, cum a numit-o Shakespeare; în ziua de azi, făuritorii de spade fac săbii de matador şi cuţite pentru corespondenţă, însă pe vremuri erau ocupaţi cu meşteşugirea spadelor pentru cavalerii creştini. În biserica Santo Tomé se află celebra pictură *Înmormântarea contelui de Orgaz* a lui El Greco, care înfăţişează alianţa dintre Dumnezeu şi clasele conducătoare spaniole. Contele de Orgaz a fost un locuitor al oraşului Toledo atât de vestit pentru pietatea sa, încât la moartea lui, tânărul Sfânt Ştefan şi bătrânul Sfânt Augustin au coborât personal din ceruri ca să-l îngroape. Tabloul îi înfăţişează făcând acest lucru, dar mai mult decât figurile lor sfinte te frapează gentilomii spanioli aflaţi în spatele lor. Arată îndureraţi, însă nu surprinşi: par să reprezinte o clasă a societăţii care se aşteaptă la miracole ca şi cum aceasta ar fi politica şi îi privesc pe sfinţi muncind cam aşa cum ar privi, cu un anumit interes superior, tehnica oricărui expert străin trimis

să execute o lucrare conform unei înţelegeri bilaterale. În dreapta tabloului, un preot pare să verifice operaţiunea într-un fel de manual cu instrucţiuni. Deasupra, Filip al II-lea, deşi în viaţă la vremea când a fost pictat tabloul, se află deja alături de egalii săi, în Rai. E un tablou foarte frumos, cu o compoziţie foarte bogată, cu portrete obsedante, cu o scânteiere neaşteptată oferită de semnătura lui El Greco – Domenico Theotokopouli – brodată delicat la marginea batistei unui paj; însă pare să consemneze nu o pogorâre a harului divin, ci plata unui drept naţional.

Aceeaşi atmosferă de înaltă complicitate poate fi simţită pretutindeni în Toledo. La un capăt, biserica San Juan de Los Reyes, deasupra podului San Martín, e un splendid monument al Reconquistei. Arhitectura ei, în cel mai delicat şi mai complex stil gotic, e ca un surâs de triumf blând spre arta culcată la pământ a necredincioşilor şi pe zidurile sale aurii atârnă lanţurile captivilor creştini eliberaţi din lagărele şi galerele maure. La celălalt capăt al oraşului, Alcázarul ruinat e, în mintea multor spanioli, un memorial al ultimei cruciade. Un mesaj de la tinerele femei din Burgos către apărătorii fortăreţei, în 1937, spunea: „Epopeea eroică pe care vitejia voastră în numele lui Dumnezeu şi al Spaniei a scris-o în gloriosul Alcázar va fi pe vecie mândria cavalerismului spaniol”. Şaptezeci de preoţi fuseseră omorâţi la Toledo, iar când Armata Africană a reuşit în sfârşit să pătrundă, pe strada principală sângele a curs râuri, şaptezeci de răniţi au fost ucişi în paturile lor de spital şi patruzeci de anarhişti, captivi într-un seminar, au dat foc clădirii, alegând să moară arşi.

De veghe peste toate, apogeul acestui oraş, catedrala se înalţă ca o vastă mărturie a destinului divin al Spaniei. Străzile din Toledo sunt incredibil de întortocheate, atât de înguste încât pe majoritatea nu pot să treacă maşinile şi chiar şi un cărucior cu portocale blochează trecerea; dar, după ce ţi-ai croit anevoios drum pe ele, ai descoperit zidurile exterioare deloc remarcabile ale catedralei şi ai pătruns pe poarta discretă cu boltă, atunci întinderea imensă a interiorului, nava cu şapte arcade şi cele douăzeci şi opt de capele, pare să exprime evadarea supremă a spaniolului din sine însuşi, pe calea gloriei, în infinit. „Vitejia în

numele lui Dumnezeu şi al Spaniei” umple această măreaţă biserică precum tămâia; şi, ca mărturie a relaţiei de colaborare dintre cele două părţi, ţi se poate arăta o mică piatră albă, păstrată în spatele unui grilaj, pe care Sfânta Fecioară a pus piciorul în timpul unei vizite regale din anul 666.

Soldaţi, sfinţi, eroi şi mari oameni ai bisericii par să populeze catedrala din Toledo şi când se oficiază slujba la marele altar, cu întregul formalism grabnic al ritualului, preoţii care se înclină, ministranţii care îngenunchează, paracliserii atenţi, cu perucă, clinchetul cădelniţei, superba scânteiere a sfitelor şi a ostensoriilor împodobite de pietre preţioase, schimbul de cânturi gregoriene între altar, *coro* şi orga tunătoare – când inima catedralei se umple de imaginile şi sunetele acestui spectacol extraordinar, ea dă cu adevărat impresia de centru nervos al unei formidabile maşinării de război, un buncăr sau un Pentagon, amplasându-şi forţele nevăzute în strategii depărtate. De plafoanele transeptului atârnă pălării de cardinal, mucegăind, ca nişte drapele de luptă. În sala adunării canonice, feţele tuturor arhiepiscopilor te privesc din portrete ca generalii într-un muzeu al războiului. În sala tezaurului, sferele, inelele, platoşele, cădelniţele şi crucifixele din argint scânteiază sub luminile puternice precum nişte nestemate ale statului. Deasupra marelui altar se află statuia unui păstor misterios care, trimis de Dumnezeu să ajute Spania, i-a călăuzit pe creştini spre victoria asupra maurilor prin ceţurile de la Las Navas de Tolosa, în 1212; numai regele Alfonso al VIII-lea a văzut chipul acestui om şi regele, ni se spune, a fost cel care a sculptat statuia.

E o mare sală a triumfului, un imn de biruinţă pentru cultura creştină. Un superb ansamblu de comori sprijină aici etosul creştin – grilaje făurite de marii meşteri spanioli ai fierului forjat; sculpturi şi vitralii meşteşugite de maeştri din Olanda, Italia şi Franţa; picturi de Rubens, Velázquez, van Dyck, Goya, El Greco, Bassano, Giovanni Bellini; o mulţime de îngeri de piatră, morminte de regi şi prelaţi, mănunchiuri neaşteptate de raze ale soarelui prin vitralii, un muzeu al credinţei vast, haotic, agitat, infinit de variat. Cred că în toată creştinătatea nu există nimic care să exprime mai bine caracterul militant al

bisericii decât *retablo* din catedrala din Toledo, paravanul decorativ care se ridică superb, în trepte, de la altar şi până la acoperiş. Are nenumărate bolţi şi nişe de piatră şi istoriseşte într-un şir de tablouri minuţioase de piatră, ca decorurile unui teatru experimental, povestea Noului Testament; cu o nesfârşită abundenţă a detaliilor şi o imaginaţie inepuizabilă, cu sfinţi de pază la fiecare margine şi îngeri planând pretutindeni, cu auriu scânteietor, albastru şi luciul pietrei vechi, cu o mişcare ascendentă aproape fizică, de la misterul dulce al Naşterii Mântuitorului şi splendoarea Înălţării, printr-un câmp scânteietor de stele pe un cer albastru-închis, până la grinzile catedralei, unde privirea ta ameţită ajunge, în sfârşit, la simbolul suprem al patimilor, înfăţişat acolo cu o imensă măreţie tragică, în punctul de apogeu al Spaniei creştine.

Cu o astfel de cauză, cu un astfel de apărător, simţi că nici un soldat creştin n-ar putea să piardă. Însă ne aflăm în Spania, unde cea din urmă victorie e însăşi moartea – „*Viva la Muerte!*” era strigătul de luptă al falangei în războiul civil. La câţiva paşi de gloriosul *retablo* se află mormântul cardinalului şi arhiepiscopului Portocarrero, viceregele Siciliei, cardinal protector al Spaniei, regent şi primat al Spaniei. A murit în 1719 şi a fost descris drept „incapabil, încăpăţânat şi absolut egoist”; dar pe mormântul lui, la ordinul lui, a fost înscris epitaful spaniol sec *Hic jacet pulvis, cinis, et nihil* – „Aici zace ţărână, cenuşă, nimic”.

Incomparabilele oraşe vechi din centru! Nici un alt oraş de pe pământ nu le seamănă câtuşi de puţin. Nu au egale, nici rivale, nici imitatoare. Un cerc cu diametrul de o sută cincizeci de kilometri le-ar cuprinde pe toate; dar poţi să te afli la cincisprezece mii de kilometri de zidurile lor, să închizi ochii, să te gândeşti la Spania şi le vezi limpede ca lumina zilei.

10

Ligheanul bărbierului

Mai departe, drumul duce – ca orice drum spaniol – la Madrid, care a fost un simplu sat până când Filip al II-lea l-a făcut capitala sa, în 1561, şi care rămâne destul de compact pentru ca la capătul multor străzi ale sale să se vadă împrejurimile rurale. Cele mai demne de invidiat posesiuni ale sale sunt o galerie de artă, Prado, şi un parc, Retiro, şi e capitala Spaniei în principal pentru că se întâmplă să se afle la mijloc. Se spune că Madridul a fost întemeiat ca fortăreaţă maură, în vremurile în care Castilia era un ţinut al nimănui între nordul creştin şi sudul islamic, şi rolul său iniţial a fost strict militar. Unde se înălţa el nu se încrucişau drumuri, nici un fluviu nu trecea pe acolo, nu existau altare, mine sau amintiri istorice. Filip, scoţându-l din această obscuritate, a făcut din el un fel de Brasília a Spaniei – o arvună pentru viitor şi un simbol al unităţii. Provinciile disparate au trebuit să-i jure toate credinţă, centralizând energiile ţării, şi din noile, curajoasele săli ale guvernului, echidistante faţă de primat la Toledo şi faţă de rege la Escorial, trebuia păstrată puritatea Spaniei. În afară de asta, pare pedant şi logic să ai capitala în centru, iar pe spanioli nimic nu-i mulţumeşte mai mult decât precizia simbolică.

Culmea fericirii omeneşti, le place madrilenilor îndrăgostiţi de oraşul lor să spună, e negreşit să mergi în acea parte de rai din care se vede Madridul. Alţii socotesc că pot supravieţui în paradis fără el. Situat pe podişul înalt, cu platoul deşertic la capătul suburbiilor sale şi cu o climă a extremelor teribile, Madridul nu poate să nu împărtăşească melancolia Castiliei;

mai ales iarna, pare o capitală pe jumătate încremenită în atitudinile unei generaţii trecute. În anii 1930 a avut o simbolistică universală. În el, ca de atâtea alte ori în Spania, au fost demonstrate pornirile pătimaşe ale lumii şi oamenii de pretutindeni au putut să se vadă pe ei înşişi şi societăţile lor reflectate în chinurile sale. Tocmai acest statut de cobai a fost cel care i-a adus pe tinerii idealişti „pe acest podiş, sub puzderia gravă de stele” şi a aşezat Madridul în inima preocupărilor lumii.

Azi, el nu ne oferă nici un model de speranţă şi nici un avertisment. Exemplul său nu înflăcărează pe nimeni. Pentru restul lumii, viitorul Madridului contează prea puţin. Nu mai e una dintre capitalele arhetipale şi contribuie prea puţin la marile probleme care ne pasionează acum – probleme de moralitate, diplomaţie sau strategie care nu inoportunează mai deloc această metropolă periferică. Gusturile sale sunt cele ale Parisului, Londrei sau New Yorkului de acum doi ani. Pe străzile sale răsună muzica pop de ieri. Arta sa e predominant copiată şi singurele emisiuni cu adevărat originale de pe ecranele televizoarelor sale sunt coridele. În Madrid nu există aproape nici o clădire modernă frapantă.

Şi totuşi, Madridul e una dintre cele mai savuroase, mai zgomotoase şi mai agitate capitale europene; şi asta, pentru că în Spania economia a depăşit politica şi a introdus schimbarea pe uşa de serviciu.

Şi asupra Madridului schimbarea s-a abătut ca o grămadă de beton, căci zgârie-norii domină acum centrul capitalei şi imense cartiere noi de locuinţe, kilometru după kilometru, sector după sector, împing limitele oraşului tot mai departe în *meseta*. Ultimele mahalale sunt aproape dispărute şi Madridul dă impresia de bogăţie. Aici se află sediile centrale ale celor mai puternice bănci spaniole, ale căror birouri uriaşe aproape că au izgonit de pe Calle de Alcalá viaţa de cafenea care îi dădea odinioară un caracter distinctiv – în vremurile în care toreadorii aveau propria lor cafenea, intelectualii liberali pe a lor, poeţii o alta şi generalii o a patra. Aici se află sediile diplomatice ale americanilor, ale căror plăţi imense în schimbul favorurilor strategice au contribuit la ajustarea şanselor

Spaniei, şi tot aici se află sediul principal al Directoratului General al Turismului, ale cărui demersuri de a aduce vizitatori străini în Spania, încununate de un uluitor succes, au acţionat ca un ferment pentru perspectivele spaniolilor. La Madrid, un Turn Babel de modernism prost digerat, numai trafic alert şi cinematografe ţipătoare, poţi vedea cum influenţele progresului material, canalizate prin birourile capitalei lui Filip, erodează caracterul insular al statului.

Industria a avut cea mai mare contribuţie la schimbarea Spaniei şi la aducerea ei în rând cu lumea. Aceasta, pentru că tocmai lipsa industriei a făcut-o să rămână anacronică atât de mult timp. Până în anii 1960, Spania a fost o ţară ale cărei moravuri nu fuseseră nici înviorate, nici corupte de societatea industrială, a cărei demnitate era în esenţă pastorală şi ale cărei maniere erau cele ale oamenilor aflaţi în contact direct şi personal cu pământul. Elementele fundamentale ale vieţii omeneşti – hrana, adăpostul, procreerea, Dumnezeu – nu fuseseră filtrate prin sita industrială a maşinăriilor şi a angajărilor în masă, fapt care a contribuit la sentimentul importanţei individuale al spaniolului. El nu era o rotiţă într-un angrenaj, nici măcar în condiţiile ca de iobăgie ale muncii pe marile proprietăţi din sud, nici măcar sub autoritarismul rigid al sistemului lui Franco. Era acel lucru de o importanţă maximă, un om – un *hidalgo*, cuvânt care înseamnă după definiţia din dicţionar „un om generos sau nobil”, dar cu sensul literal „un fiu al cuiva”, un cineva.

Această securitate a statutului a fost cea care i-a dat spaniolului demnitate – şi totodată l-a ţinut sărac. Acum i se oferă şansa de a schimba lucrurile. În fiecare an, tot mai mulţi spanioli se mută în oraşele mari, ca să muncească în fabricile ce apar convulsiv pe tot cuprinsul ţării. În fiecare an, noile şcoli tehnice transformă alţi ţărani în mecanici, noi investiţii creează industrii noi, standardul de viaţă în creştere creează o cerere mai mare de bunuri fabricate. În fiecare an, puterea economică tot mai mare a Europei, revărsându-se peste Pirinei, face şi mai inevitabilă coborârea baricadelor acestei supravieţuitoare încăpăţânate a unei epoci anterioare. Industria spaniolă rămâne în continuare neuniformă, adesea demodată şi

ocazional neeconomică; dar, indiferent dacă e bine sau rău, spaniolii au gustat din materialism şi poţi deja să vezi barajele, noile şosele şi căi ferate, oţelăriile şi uzinele electrice care formează recuzita acestei filosofii.

Spania se reconciliază cu standardele şi din punct de vedere diplomatic. La sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, Spania se afla singură şi părăsită în Europa – cu prietenii fascişti nimiciţi, cu duşmanii comunişti în plină ascensiune, cu vecinii democratici ostili şi dispreţuitori. Nu era prima oară în istorie când suporta o astfel de izolare, dar azi autonomia nu mai e un stimulent pentru naţiuni şi Spania îşi începuse cu mult înainte de moartea lui Franco lungul şi dificilul drum spre acceptarea de către restul lumii. Chiar şi atunci, înainte ca democraţia să descătuşeze aspiraţiile marelui public, mulţi spanioli respingeau superioritatea intrinsecă a *casticismo*-ului. Dacă luăm bani de la străini, suna raţionamentul, de ce nu am lua şi idei? Dacă un dolar e bun pentru o rafinărie, de ce nu ar fi şi pentru un tonomat? Dacă democraţia liberală a făcut asta pentru ei, de ce nu ar face şi pentru noi?

Acum, că barierele au fost doborâte, Spania înaintează aproape năvalnic spre statutul de membră în grupul nostru, al celorlalţi; dar e un adevăr ironic că presiunea cea mai spectaculoasă în direcţia schimbării, în această societate profund conservatoare, a fost nu ambiţia economică, nici deziluzia religioasă şi nici măcar frustrarea politică, ci exemplul adesea neatrăgător al turismului comercial. Spaniolii şi-au recunoscut pentru prima oară viitoarele chipuri tocmai în turişti: în *hippies* din anii 1950 şi-n seniorii cu părul alb bătând în albastru, în parada trupeşă a germanilor arşi de soare, în secretarele venite cu autostopul de la Stockholm, în instalatorii francezi bine-crescuţi, cu rulotele lor luxoase, în îndrăgostiţii care se sărută pe plaje şi în femeile cu pantaloni care strigă obscenităţi la copiii lor obraznici.

Aşadar, aceasta e lumea, au raţionat spaniolii. Poate că, la urma urmelor, ar putea fi mai distractivă decât o face *casticismo* să pară.

Aşa se face că spaniolii au atins, poate la începutul anilor 1970, acel moment de catharsis pe care economiştii îl numesc

„lansare” – momentul din istoria unei ţări în care economia intră în ritmul expansiunii şi poporul realizează că se poate aştepta ca viaţa să devină mai bună. Moartea lui Franco şi dezmembrarea aproape imediată a întregului mecanism al despotismului său au pecetluit simbolic evenimentul şi au deschis calea feluritelor urmări.

Purtările spaniolilor s-au modificat deja drastic. *Dueña* e un personaj dispărut, nu-i mai vezi pe îndrăgostiţi sărutându-se stângaci, dar romantic prin grilajele ferestrelor andaluze, tinerii sunt mai liberi, loialităţile, mai largi. Femeile spaniole au avut întotdeauna mai multă putere decât ai crede după restricţiile din viaţa lor – la Salamanca exista în 1606 o femeie profesor şi cel mai remarcabil comunist din războiul civil a fost o femeie bască focoasă, cunoscută drept Floarea Pasiunii. În ultimii câţiva ani însă au trecut aproape în goană prin toate stadiile emancipării, schimbând violent echilibrul social al ţării, pe cel politic, pe cel intelectual şi, nu în cele din urmă, pe cel moral – poate cea mai revoluţionară dintre toate schimbările revoluţionare care au lovit această ţară în vremurile noastre.

Spaniolii beau mai multă bere decât obişnuiau şi mai puţin vin. Merg mai rar la coride şi mult mai des la *fútbol*. Vechea şi faimoasa arenă de coridă de la Ronda, unde au fost inventate regulile coridei moderne, e folosită drept cinema în sâmbetele din extrasezon. Dispozitivul tradiţional spaniol numit *mesa de camilla*, o masă rotundă cu plită cu cărbuni dedesubt, poate fi cumpărat acum cu încălzire electrică. Bătrânii au în continuare tendinţa de a socoti imposibil ca tu să ştii câteva cuvinte în spaniolă, însă copiii te înţeleg imediat. Rock-ul din Occident îi atrage adesea pe tinerii spanioli mai mult decât flamenco şi chiar şi la Feria, în Sevilia, poţi descoperi într-unul sau două din pavilioanele festive că perechile şi-au abandonat în sfârşit moştenirea andaluză şi dansează după un ritm disco universal.

Clasa mijlocie spaniolă creşte în număr, în avuţie şi în aspiraţii. În multe benzinării spaniole, toaleta femeilor e reprezentată de o desăvârşită mănuşă până la cot şi un trandafir, iar a bărbaţilor, de un joben impecabil şi un baston cu măciulie de argint – şi cumva, aceste imagini vechi, cu aluziile lor la Noël Coward şi Astaire, reprezintă în mod adecvat

deşteptarea burgheziei spaniole. Ea se află într-un stadiu de sofisticare familiar. Mănâncă la micul dejun cereale, chiar dacă ambalajul mai socoteşte necesar să-l asigure pe cumpărător că nu e necesară gătirea. Îşi spală maşinile duminica după-amiaza. Magazinele sale sunt pline cu maşini de spălat, acoperişurile sunt înţesate cu antene de televiziune şi dacă iese să mănânce în oraş, pleacă uneori cu radioul cu tranzistori de acasă şi-l sprijină de sticla cu vin. Membrii ei sunt încă puţin numeroşi, desigur, aproape toţi fiind concentraţi în mediul urban şi majoritatea continuând să se afle în Ţara Bascilor şi în Catalonia. Însă fiecare oraş spaniol îşi are contingentul lui şi într-o bună zi ne putem aştepta ca un Babbitt[1] spaniol, cu costumul lui bine călcat şi cu perspectivele lui, să-l înlocuiască o dată pentru totdeauna pe nobilul moşier de la ţară cu mantie ca reprezentant emblematic al poporului său.

Poate că manierele îl fac pe om, dar istoria face manierele. Pe măsură ce Spania pastorală se retrage în faţa atacurilor civilizaţiei noastre materiale, poţi vedea deja cum apare eroziunea. Urâte, vulgare şi ţipătoare sunt noile oraşe turistice din Andaluzia, unde speculanţii spanioli s-au aliat cu hoardele de străini de calitate îndoielnică pentru a amenaja Costa del Sol; uitate sunt vechile instincte ale formei şi echilibrului, forţa organică a arhitecturii spaniole, impresia de resemnare francă şi cuviincioasă. Totul e strălucire şi profit facil. Şoferii de camion din Spania se numără printre cei mai buni din Europa, aducând în profesia lor vechea politeţe şi vechiul bun-simţ al catârgiilor; însă limuzinele proaspeţilor îmbogăţiţi sunt conduse cu o impoliteţe, o ostentaţie şi o incompetenţă greu de egalat oriunde altundeva.

Aşadar, vremurile se schimbă. Spaniolul, atât de grav, de curtenitor, de pasionat, de rezervat, se dovedeşte a fi, când i se dă prilejul, foarte asemănător cu noi, ceilalţi. Te împinge în supermarket, claxonează la semafor, lasă perdelele netrase ca să-şi impresioneze vecinii; căci se împacă în sfârşit cu lumea şi lumea îl învaţă cum.

În cele din urmă, e inevitabil ca acest lucru să-i facă pe spanioli mai ordinari, pe măsură ce murdăriile meschine ale

vieţii industriale îi copleşesc şi ei îşi pierd sentimentul neasemănării. Poate fi o prostie să fii mândru şi insular, dar cel puţin îţi dă stil. Poate fi greşit, chiar dăunător să rămâi un anacronism sărac printre ţări, dar cel puţin acest lucru a ţinut Spania pe un plan doar al ei, posedând ceea ce teatrul numeşte „calităţi de star”, tot atât de diferită de o Suedie sau o Elveţie ca pasărea phoenix de porumbei. Progresul va şubrezi fără îndoială identitatea spaniolă, acea abstracţiune puternică şi adesea consternantă, iar călătoria prin Roncesvalles îşi va pierde inevitabil o parte din dramatism. Poate că spaniolii de rând, adesea săraci, adesea flămânzi, adesea tiranizaţi, adesea înfriguraţi, vor profita în cele din urmă; însă lumea, pentru care stilul spaniol înseamnă o confirmare a valorii individuale şi în triumf, şi în tragedie, şi în democraţie, şi sub un dictator, lumea nu are decât de pierdut când Spania devine mai puţin spaniolă şi iluziile se topesc în sfârşit. „Spania e o ţară absurdă şi metafizic imposibilă”, scria Ganivet; „absurditatea e nervul şi pilonul ei principal. Trecerea ei la prudenţă va însemna sfârşitul”.

Căci, deşi fiecare ţară are un Sancho al ei, Quijote nu putea fi decât spaniol, iar iluziile lui au fost adesea mai profunde decât adevărul. În ochii scutierului, au furat de la bărbier numai un lighean de alamă, însă cavalerul a privit mai departe şi a văzut că e coiful vrăjitorului Mambrino. „Ştii ce cred eu, Sancho? Acest obiect faimos, acest coif fermecat trebuie să fi căzut printr-o întâmplare ciudată în mâinile unui om care nu l-a preţuit la adevărata lui valoare. Astfel, neştiind ce face şi văzând că e aur pur, trebuie că a topit cealaltă jumătate pentru metalul preţios şi a făcut din jumătatea asta ceva ce pare a fi un lighean de bărbier.”

1. Personajul principal al romanului omonim de Sinclaire Lewis. Cuvântul Babbitt a ajuns să denumească în limba engleză o persoană care se conformează fără discernământ standardelor dominante ale clasei mijlocii (n. tr.).

Încheiere

O stare a fiinţării

E începutul unei epoci în Spania, dar, mai relevant, e sfârşitul alteia. Nimeni nu ştie dacă democraţia va dura sau nu în Spania, însă faptul că despotismul care a murit odată cu generalul Franco nu a fost o aberaţie spaniolă, ci normalul politic spaniol e o certitudine istorică. Că e bine sau rău, a fost una din epocile clasice ale istoriei spaniole, în care un despot sprijinit de biserică şi armată a întărit forţele unificatoare ale Spaniei şi a strâns ţara într-o menghină a conformismului. Dacă asta a salvat Spania de ravagiile celui de-al Doilea Război Mondial, a şi despărţit-o mulţi ani de speranţele şi realizările păcii, aşa cum despotismul lui Filip al II-lea, cu mult timp înainte, a făcut din Spania cea mai mare putere, însă a condamnat-o la autoiluzionare.

Ca şi autarhia lui Filip, cea a lui Franco a fost învăluită în religiozitate – nu numai creştinism, ci şi un fel de viziune wagneriană nebuloasă a eroilor-zei şi a Valhallei, un nivel întunecat al devoţiunii la care păgânismul, catolicismul şi apoteoza statului puteau fi contopite în mod convenabil. Deşi spaniolii îl iau acum în derâdere, n-am îndoială că foarte mulţi dintre ei ar reacţiona şi azi la acest stimulent îmbătător, dacă li s-ar da din nou ocazia. Le place nespus să se considere individualişti incorigibili şi, dacă i-ai crede pe apologeţii lor mai visători, i-ai socoti incapabili constituţional să suporte despotismul. Nu e cazul. Mai mult decât majoritatea popoarelor, par să aibă nevoie de un conducător puternic şi vibrează mai mult ca majoritatea la emoţiile în masă şi la viaţa comunitară.

Sunt uşor de tiranizat, după cum va demonstra orice birocrat meschin când ţine predici moralizatoare cozii de oameni supuşi din faţa biroului său. Nu sfidează prea des majoritatea. Dacă-i observi pe spanioli la o coridă, vei vedea că atunci când un matador izbândeşte, un val înfricoşător de veneraţie faţă de erou inundă instantaneu mulţimea, iar când unul dă greş, huiduielile şi fluierăturile răsună în tot oraşul, insultele sunt scandate ca nişte incantaţii şi nici măcar un singur tremur disonant de compasiune nu sparge unisonul – femeile se uită lung şi fără milă la chipeşul învins, ba până şi asistenţii matadorului, dincolo de baricade, îmbrăcaţi în haine ţipătoare, îi evită privirea când el părăseşte arena printr-un salt, agil, dar abătut.

Spaniolii sunt individualişti negativi – egoismul lor invidios nu are nimic constructiv. Conştiinţa lor socială e în general rudimentară, sunt răzvrătiţi şi adesea violenţi. Au într-adevăr o neîncredere sănătoasă faţă de superioritatea înnăscută a vreunui om faţă de altul – „la fel de nobil ca regele, dar mai puţin bogat” e modul tradiţional în care se descrie castilianul, iar nobilii din Aragón obişnuiau să-i jure credinţă regelui cu următoarea formulă cutezătoare: „Noi, care suntem la fel de buni ca voi, vă jurăm vouă, care nu sunteţi mai bun ca noi, să vă acceptăm drept stăpânul nostru suveran, cu condiţia să respectaţi toate legile noastre; *si no, no* (dacă nu, nu)”. Goya a aruncat odată cu un mulaj din ghips în ducele de Wellington şi înşişi regii Spaniei, poate conştienţi că autocraţia lor trebuie să rămână impersonală ca să izbândească, se semnau pe documente nu cu numele lor, ci doar cu cuvintele „*Yo, el rey*” – „Eu, regele”.

Însă, odată disciplinat de voinţa majorităţii sau de autoritatea inflexibilă a guvernului, poporul spaniol pare materialul aproape perfect pentru a suporta o dictatură – puternic, sârguincios, curajos, mândru, patriot, supus, lipsit de imaginaţie. Autocraţia e o obişnuinţă veche în Spania şi în vremea lui Franco majoritatea spaniolilor i-au prins ritmul cu uşurinţă; viaţa în republica lui semăna adesea cu o secvenţă dintr-un film de propagandă totalitară, cu muncitori voioşi urcând sociabili în camioane, în drum spre muncă, cu fete

frumuşele cu basma cântând şi făcând cu mâna pe câmpurile de cartofi, cu marinari mărşăluind pe ţărmul din Mallorca şi intonând cântece patriotice, cu şcolari şezând atenţi şi respectuoşi sub portretul patern al generalisimului. Pe de altă parte, când au încercat-o între războaie, democraţia a fost o inovaţie lipsită de succes, atât de puţin exerciţiu aveau oamenii cu tehnicile ei şi atât de violente erau pornirile pătimaşe pe care le elibera autoritatea ei mai blândă.

Va funcţiona mai bine de data asta? E adevărat că Spania pare să tânjească mereu după un moment de împlinire, o şansă de a înflori, pe care în prezent numai democraţia le poate oferi; dar, cu toate că spaniolii profită cu înflăcărare de noile oportunităţi şi libertatea politică e la mare modă, cumva, democraţia încă nu pare firească aici. Sper că situaţia se va schimba, sper să mă înşel, dar până acum Spania îmi dă impresia unei ţări în care autocraţia reprezintă starea firească a lucrurilor – organică, ereditară, înrădăcinată în măduva oaselor, o parte a climei spaniole în egală măsură cu arşiţa cumplită a verii castiliene sau cu cuţitul vântului sub coaste.

Limba spaniolă are două echivalente pentru verbul „a fi”. Unul, *estar*, înseamnă a te afla într-o anumită situaţie, aşa cum o carte este pe o masă sau soacra ta e bolnavă. Celălalt, *ser*, înseamnă a te afla într-o anumită stare a fiinţării, aşa cum iarba e verde şi Dumnezeu e în cerul lui. Pentru Spania, *estar* se schimbă azi, cu noua poleială de modernism, dar sub ea, esenţialul *ser* rămâne. Graficul nostru se sfârşeşte cu regele Juan Carlos. Dincolo de asta nu putem fi siguri de nimic. Poate că generaţia noastră e ultima care întrezăreşte Spania aşa cum a cunoscut-o lumea atâta timp; sau poate că şi copiii noştri, hoinărind prin acest stat enigmatic, îl vor recunoaşte tot ca pe regatul deziluzionat al lui Filip.

La vreo cincizeci de kilometri de Madrid, spre nord-vest, o imensă cruce de granit, cea mai mare emblemă a credinţei creştine ridicată pe pământ, se ridică uriaşă pe o creastă, aproape vizibilă din capitală, priveghind unul dintre cele mai îngrozitoare câmpuri de luptă din războiul civil. Generalul Franco a înălţat-o acolo, iar în dealul pe care se află a săpat o vastă criptă de granit, mai lungă decât nava bazilicii Sfântul

Petru din Roma şi împodobită somptuos cu statui, tapiserii şi bronzuri. În aparenţă, acest mausoleu e un memorial al tuturor celor căzuţi, din ambele tabere, în războiul civil. De fapt, e un monument închinat Spaniei înseşi, acelui *ser* al acestei ţări, pământului dezgolit şi podişului pustiu, zăpezii de pe munţi, arşiţei, frigului şi sărăciei, omniprezentelor abstracţiuni întruchipate de Dumnezeu, moarte şi Inchiziţie.

Şapte sute de oameni au muncit zi de zi, timp de zece ani, ca să sape această criptă, mulţi fiind deţinuţi politici ai regimului. Franco zace acum într-un mormânt în faţa altarului şi cât e ziua de lungă se perindă prin faţa lui călugări, călugăriţe şi soldaţi, turiştii şoptesc copleşiţi de veneraţie şi îngrijitorii cu uniformă complicată, precum plasatorii de la cinema, îşi ţin reverenţios la spate mâinile cu mănuşi albe. Câteodată, o orgă bubuie în capele într-un fortissimo constant, interpretând imnuri şi marşuri pompoase. Un aer înfricoşător de mormânt sau de închisoare bântuie construcţia, muzica amorţeşte simţurile şi totul pare umflat, tragic şi fără sfârşit.

La doi, trei kilometri depărtare se înalţă Escorialul, iar Valea celor Căzuţi e o altă poartă către *coro*-ul Spaniei. De pe şoseaua care le leagă poţi să priveşti întinderea pustie a *mesetei* şi să vezi Spania întinsă în faţa ta – „un nor de praf rămas în aer când un popor măreţ a trecut la galop pe drumul mare al istoriei”. Totul e acolo, ca un miraj al dimineţii: spaţiul şi praful şi mândria a toate, trenurile cu aburi pufăind pe podişul înalt, turnurile înalte şi aurii pe malul râurilor, berzele, preoţii şi poliţiştii. E genul de perspectivă oferită de înălţimi pe care o caută sihaştrii când vor să se aşeze cu un craniu pe masă şi să reflecteze la viitor.

Indice de evenimente istorice

Sub influenţa fenicienilor, grecilor, cartaginezilor şi romanilor, Spania a ieşit din barbaria întunecată, ajungând printre cele mai avansate provincii supuse Imperiului Roman.	**Sec. XI î.Hr.** Fenicienii întemeiază centre de negoţ. **Sec. VI î.Hr.** Grecii întemeiază colonii. **218 î.Hr.** Al Doilea Război Punic iniţiază cucerirea Spaniei de către romani.
Regii vizigoţi, urmând stăpânirii romane, au condus timp de trei secole Spania ca ţară creştină, având capitala la Toledo.	**409** Vandalii şi alţi barbari invadează Spania dinspre nord. **414** Vizigoţii pătrund în Spania şi devin în scurt timp conducătorii ei. **589** Romano-catolicismul e adoptat ca religie de stat a Spaniei.
Maurii au cucerit cea mai mare parte a Spaniei în doi ani, dar în următoarele şapte secole au purtat războaie nesistematice cu regatele creştine supravieţuitoare din nord, care au înaintat spre sud treptat, luptând în campaniile Reconquistei.	**711** Musulmanii invadează Spania. **718** Bătălia de la Covadonga, câştigată de creştinii supravieţuitori din nord. **756** Înfiinţarea califatului Córdoba. **1085** Toledo e recucerit de creştini.

Sfârşitul secolului al XV-lea a adus Spaniei cel mai spectaculos moment de izbândă. Unită în sfârşit sub Regii Catolici, i-a expulzat pe ultimii mauri, şi-a trimis exploratorii în Lumea Nouă şi şi-a reorganizat societatea ca apărătoare a purităţii catolice.	**1479** Castilia şi Aragónul se unesc sub Isabela şi Ferdinand. **1480** Introducerea Inchiziţiei. **1492** Căderea Granadei. Columb porneşte spre America. Expulzarea evreilor.
Urcarea Habsburgilor pe tronul spaniol, alături de faptele conchistadorilor în America, au făcut din Spania, pentru scurt timp, cea mai mare putere a lumii.	**1516** Sfântul Împărat Roman Carol Quintul urcă pe tron. **1519** Cortés debarcă în Mexic. **1532** Pizarro debarcă în Peru. **1556** Filip al II-lea urcă pe tron.
Înfrângerea umilitoare a Armadei a zdrobit încrederea Spaniei în sine şi în următoarele patru secole istoria ei e una a declinului: pierderea imperiului, un şir de războaie sterile în Europa, controversele perpetue privind succesiunea la tron au dus în cele din urmă la catastrofa supremă, Războiul Civil spaniol.	**1588** Înfrângerea Armadei. **1609** Expulzarea maurilor creştinaţi. **1700** Războiul Succesiunii Spaniole aduce pe tron dinastia de Bourbon. **1808** Ocuparea Spaniei de către Franţa. **1811** Venezuela îşi declară independenţa, urmată de alte republici sud-americane. **1833** Primul Război Carlist. **1874** Al Doilea Război Carlist. **1898** Războiul americano-spaniol

	1931 Proclamarea Republicii. **1936** Războiul Civil Spaniol.
Timp de aproape patruzeci de ani, Spania, pe jumătate amorţită după războiul civil, a înaintat şovăielnic, sub dictatura lui Francisco Franco, spre încheierea izolării şi triumful valorilor cosmopolite, materialiste în faţa vechilor ei tradiţii insulare.	**1938** Generalul Franco devine conducătorul Guvernului Naţionalist. **1939** Victoria naţionaliştilor în războiul civil. **1953** Tratatul cu Statele Unite. **1955** Spania e primită în ONU.
Odată cu sfârşitul regimului lui Franco, porţile democraţiei s-au deschis larg şi s-au produs schimbări rapide, care au lăsat Spania într-o stare de nesiguranţă plină de entuziasm, dar posibil primejdioasă.	**1975** Franco moare, Juan Carlos devine rege şi e proclamat statul democratic.

Indice de nume proprii*

A

Abd-er-Rahman al III-lea 80
Adaja, râu 180
Alcalá de Henares 48
Alcalá del Ebro 44
Alcántara 122, 167
Alcázar, castel, Segovia 183-185
Alcázar, castel, Toledo 39, 114, 188, 190-191
Alcoy 122
Alexandru al VI-lea, papă 47
Alfonso al VIII-lea 116, 192
Alfonso al X-lea (cel Înţelept) 184
Alfonso al XIII-lea 69, 137
Algeciras 69
Alhambra, Granada 20, 80, 89, 96, 110, 113, 132, 142, 149, 152
Ali Paşa 161
Alicante 31, 59, 122, 165
Almería 33, 60, 95, 132
Alpujarra, munţi 31, 114
Altamira 70
Andaluzia 34, 40, 54, 57-58, 60, 74, 95-96, 98-99, 101, 103, 105-107, 112, 124, 127-129, 141, 148, 168-169, 202
Andorra 112, 144
Aragón 20, 39, 53, 57, 81, 116, 147, 162, 206, 211
Aranjuez 59
Astorga 58, 156
Astorga, catedrala din 90, 173
Asturias 19, 33, 53, 55, 57-58, 90, 127
Auden, Wystan 27
Ávila 90, 144, 179-183
Ávila, catedrala din 82
azteci 20, 102, 147, 149

B

Badajoz 77
Balenciaga 65
Barataria, insulă 27-49
Barcelona 37, 51-52, 55-56, 70, 75, 103, 132, 148, 173
Barcelona, catedrala din 82, 164
basci 27, 54-57, 60, 66, 102, 200
Bassano, Jacopo da Ponte 192
Beecher, William P. 118
Bellini, Giovanni 192
Belmonte, castel, Cuenca 141
Benidorm 142
berberi 18
Bilbao 55, 132
Biscaya 54
Bizet, Georges 96
Boabdil 152
Bonaparte, Joseph 23
Brenan, Gerald 34
Browne, sir Thomas 130
Burgos 68, 73, 86-88, 116, 132, 190
Burgos, catedrala din 82, 86-87
Byron, George Gordon, lord 143

C

Cabriles, Zamora, viaduct de cale ferată 78
Cáceres 129, 147
Cáceres, catedrala din 167
Cádiz 18, 95, 114, 130
Calatayud 81
Calderón, Pedro 145
Camargo, Manuel Sánchez 138
Canare, insule 56, 69, 126-127
Cano, Melchor 185
Cantabria 79, 102
Carol I al Angliei 123, 129
Carol al II-lea 120
Carol al III-lea 120
Carol al IV-lea 72
Carol cel Mare 27
Carol Quintul 20-21
cartaginezi 16, 211

Casa de los Picos, Segovia 117
Casals, Pablo 65
Castilia 12, 20, 39, 53, 55, 60, 65, 71, 86-87, 116, 123, 142, 151, 164, 173, 184-185, 195-196, 211
Catalonia 51-53, 55-56, 58-59, 83, 102, 134, 169, 202
Cervantes, Miguel de 22, 44, 46, 48, 77, 144
Ceuta 69, 114
Cidul 19
Cisneros, Jiménez de, cardinal 188
Ciudad Rodrigo 58, 76, 123, 151
Ciudad Rodrigo, castel 142
Ciudad Rodrigo, episcopul de 67
Clamores, râu 183
Claudel, Paul 173
Clébert, Jean-Paul 119
Coca, castel, Segovia 141
Columb, Cristofor 20, 117, 148-150, 161, 177, 211
Córdoba 18-20, 31, 74, 80, 89, 95, 97, 110, 137, 152, 188, 211
Corella 147
Corpus Christi, biserică, Valencia 167
Cortés, Hernán 46, 135, 212
Costa del Sol 95, 124, 202
Coto Doñana 125-127, 145
Covadonga 19, 90, 211
Coward, Noël 201
Cristo de la Luz, moschee, Toledo 188
Cuba 23, 67
Cuenca 141, 147

D

Dalí, Salvador 46, 72
Diego, Fray 138
Don Carlos 138
Don Pedro 147
Don Quijote 49, 59, 93
Don Quijote (Cervantes) 44, 46, 66, 77
Douglas, sir James 48
Duero, fluviu 32

E

Ebro, fluviu 32, 43, 60, 63, 65, 112, 162-163

Eden, Anthony 48
El Greco 46, 59, 61, 71, 187-190, 192
El Rocío 125-126
Elche 63-93
Elvira 47
Ercilla y Zúñiga, Alonso de 144
Eresma, râu 183
Erwig, rege 77, 115
Escorial 11-15, 21-22, 26, 52, 74, 90, 149, 165, 181, 195, 209
Es-Zahra, Córdoba 80
Extremadura 53, 59, 129, 145, 147, 161

F

Falla, Manuel de 46
Fecioara de la Guadalupe, mănăstire, Extremadura 161
fenicieni 16-17, 27, 109, 211
Ferdinand de Aragón 20, 46, 48, 52-53, 84, 152, 156, 178, 211
Gonzalo de Córdoba 152
Filip al II-lea 12-15, 21-22, 32, 46, 53, 61, 67, 74, 119, 138, 181, 190, 195, 197, 205, 208, 212
Filip al IV-lea 73, 119
Finisterre 60
Ford, Richard 59, 83
Franco, Francisco, general 7-8, 25, 39, 46, 53-54, 56, 69, 86, 90, 114, 134, 136, 153, 156-157, 172, 179, 198-200, 205, 207-209, 212

G

Galdós, Benito Pérez 46
Galicia 35, 53, 58, 84, 91-92, 103
Galilei 73
Ganivet, Ángel 45, 91, 203
García Lorca, Federico 46, 67
Garcilaso de la Vega 145, 186
Gaudí, Antoni 75, 90, 173
Gautier, Théophile 96
Generalife, Granada, grădini 129
Gerona 76, 153
Gibraltar 23, 27, 114, 124
Gijón 90
Giner, Francisco 88
Goya, Francisco de 46, 71-73, 192, 207

Gran Capitán *vezi* Gonzalo de Córdoba
Granada 20, 31, 48, 53, 74, 89, 95, 105, 110, 113, 115-116, 119, 129, 148, 152, 156, 211
Granada, catedrala din 73, 82, 137, 156
Granada, mănăstirea cartuziană 74, 89
greci 16-17, 109, 211
Guadalest, castel 142
Guadalquivir, fluviu 32, 125
Guadarrama, munţi 12
Guadiana, fluviu 32, 77
Guadix 105
Guernica 48, 54, 72
Guzmán, Alonso de 39

H

Hadrian 17, 143
Hare, Augustus 165, 187
Hitler, Adolf 185
Hostal de Los Reyes Católicos, Santiago 84
Huelva 125, 148
Huesca 53
Hunza 138
Hutting, Henry 118

I

iberici 16, 21, 54, 109-110
Icaza, de 110
incaşi 20, 102, 146, 149
Iuan al II-lea 73
Ioan al XXIII-lea, papă 159
Ioan de Austria 161
Ioana (cea Nebună) 12
Irving, Washington 96
Isabela a II-a 23
Isabela de Castilia 20, 46, 48, 52-53, 84, 156, 178, 184, 211

J

Jaca 144
Jaén 35

Jaén, catedrala din 82-83, 165
Jebir 81
Jerez de la Frontera 95, 124
Jijona 59
John de Gaunt 123
Juan Carlos 25, 208, 212
Juan, prinţ 181

L

La Alberca 58
La Coruña 76, 171
La Mancha 57-58, 93, 128, 145
La Rábida, mănăstire 148, 150
La Seo, catedrală, Zaragoza 159
Las Batuecas, mănăstire, Castilia 173
Las Hurdes 173
León 31, 53, 77
León, catedrala din 82, 155, 158, 164
León, Luis de 177
Lepanto 161, 164
Lérida 152
Levant 58
Levi, Samuel 116
Logroño 33
Lorca *vezi* García Lorca, Federico
Louisiana 23
Loyola, mănăstire 165
Lugo 79, 122

M

Machado, Antonio 47
Madariaga, Salvador de 65
Madrid 7, 12, 23, 32, 34, 47, 53, 57, 59, 63, 69, 71-72, 83, 90, 102-103, 108, 118, 123, 130, 137-138, 150, 157, 172, 185, 187, 195-197, 208
Madrid, catedrala din 173
Madrigal, Alfonso de, episcop 181
Málaga 33, 95, 118, 169
Málaga, catedrala din 82-83
Mallorca 83, 142, 149, 207
Manrique, Jorge 145
Manzanares, râu 32

maragatos 58
Marc Aureliu 17
Maria Cristina a II-a 14
Maroc 18, 24, 114, 118
Martial 17
Mateo Maestro 85-86, 167
Mauger, John 118
mauri 18-22, 27, 33-34, 39, 48, 65-66, 80-81, 95-96, 102, 109-115, 122, 135, 142, 152, 157-158, 160, 165, 187-188, 192, 211-212
Melila 69, 114
Mendoza, cardinal 156
Mérida 77, 122, 129, 168
Mérimée, Prosper 96
Mexic 135, 150, 178, 212
Miraflores, mănăstire, Burgos 73
Miró, Joan 46, 72
Montezuma 149
Montserrat 51-52, 150, 160
Morton, H.V. 68
Moscardó, Ituarte, colonel 39, 158
Móstoles 57
Murcia 33, 35, 54, 128
Murcia, catedrala din 82-83
Murillo, Bartolomé 46, 97

N

Navarra 53, 119, 129, 144, 169, 173
Nelson, Horatio 42
Nicodemus 87

O

Órbigo, râu 77
Orgaz, conte 189
Ortega y Gasset, José 25, 46
Oviedo 58, 79
Oviedo, catedrala din 165-166

P

Palatul Regal, Madrid 73, 138
Palma 142
Palma, catedrala din 76, 82-83
Palos de la Frontera 148
Pamplona 30, 43, 169
Pedro (cel Crud) 116
Pedro I 116
Pelayo vizigotul 90
Peñíscola, castel, Valencia 142
Peru 33, 135, 146-147, 150, 178, 212
Piaţa Sirenelor, Segovia 185
Picasso, Pablo 46, 55, 65, 72
Picos de Europa 127
Pirinei 27-28, 44, 134, 144, 198
Pizarro, Francisco 135, 145-146, 151, 212
Portocarrero, cardinal-arhiepiscop 193
Prado, muzeu, Madrid 63, 195
Priego de Córdoba 74
Primo de Rivera, general 24
Puente de Segovia, Madrid 32

R

Ramiro al II-lea 53
Ribalta, Francisco 167
Río Tinto 148
Roland 27
romani 16-17, 21, 40, 52, 75-76, 102, 107, 122, 211
Roncesvalles, trecătoare 27-29, 203
Ronda 77, 95, 201
Rubens, Peter Paul 192

S

Sagrada Familia, biserică, Barcelona 75, 173
Sagunto 109, 122
Salamanca 34, 123, 152-153, 175-179, 200
Salamanca, catedralele din 82- 83, 89, 152, 177
Salamanca, Universitatea 89, 177
San Antonio de la Florida, biserică, Madrid 71
San Juan de Los Reyes, biserică, Toledo 190
San Martín, pod, Toledo 78, 190
San Pablo, turn, Zaragoza 81

San Pablo de Alcántara 166-167
San Pedro de Cardeña, mănăstire, Burgos 132
San Sebastián 58, 130, 150
San Vicente, biserică, Ávila 182
Sancho Panza 43-44, 49, 66, 70, 72, 204
Santa Clara, mănăstire, Alicante 165
Santa Cruz 117
Santa Cruz, mănăstire, Segovia 185
Santaella y Villaverde, marchizul de 137
Santander 69
Santander, catedrala din 164
Santiago, catedrala din 79, 82, 85
Santiago de Compostela 9, 28, 76, 82, 84-85, 91-93, 122, 167, 176
Santo Domingo de la Calzada, catedrală, Castilia 164, 173
Santo Tomé, biserică, Toledo 189
Segovia 59, 65, 76, 117, 129, 141, 151, 183-187
Segovia, catedrala din 82, 84
Seneca 17
Seo de Urgel 144
Sevilia 59, 95-96, 98, 101, 103, 117-118, 125, 127, 130, 143, 148, 169, 172, 201
Sevilia, catedrala din 81-83, 89, 148
Sfânta Barbara 166
Sfânta Eulalia 168
Sfânta Leocadia, biserică, Toledo 163
Sfânta Tereza 46, 66, 70, 117, 144, 165, 181
Sfânta Veronica 165
Sfântul Anton 71, 166
Sfântul Augustin 190
Sfântul Bruno 73
Sfântul Fermín 30, 169
Sfântul Francis Xavier 173, 184
Sfântul Iacob 28, 84-85, 91-93, 162-163
Sfântul Ignaţiu 46, 66, 144, 145, 165
Sfântul Ioan al Crucii 46, 66
Sfântul Iosif 169
Sfântul Laurenţiu 13
Sfântul Petru 83, 165, 208
Sfântul Ştefan 190
Sfântul Vincenţiu 181-182
Sierra Morena 96, 145
Sierra Nevada 113, 127
Siloé, Gil de 73, 117
Soria 59
Soult, Nicholas, mareşal 28
Strabo 45

Ş

şerpaşi 138

T

Tajo, fluviu 32, 122, 187
Tarragona 75, 122
Tarragona, catedrala din 132
Tenerife 69
Teodosie cel Mare 17
Toledo 39, 58, 78, 90, 112, 114, 116-117, 122, 136, 163, 186-191, 195, 211
Toledo, catedrala din 82, 152, 189, 191, 193
Tordesillas 47
Tormes, râu 176
Torquemada, Tomás de 61, 135
Torre del Cuarto, Valencia 152
Torrealba 147
Torremolinos 96
Tortosa 153, 158
Traian 17
Trevélez 31
Trinidad 23
Trujillo 145-146
Turia, râu 77

Ţ

ţiganii din Sacromonte 119-120

U

Úbeda 120
Unamuno, Miguel de 46-47, 110, 178

V

Valencia 33, 55, 58, 63, 66, 77, 130, 142, 152, 161, 167, 169
Valencia, catedrala din 83, 132, 165, 167

Valladolid 75, 132, 150
van Dyck, Antoon 192
Vega, Lope de 46, 145
Veguellina 77
Vejer de la Frontera 95
Velasco, don Pedro Hernández de 87
Velázquez, Diego 46, 59, 71, 73, 144, 192
Vélez Blanco, castel, Andaluzia 141
Vera Cruz, biserică, Segovia 184
Vich 88, 153
Vigo 59
Vilches, episcop 182
Villalán, episcop 132
Vitoria, Tomás Luis de 46
vizigoţi 17-18, 77, 79, 90, 115, 211

W

Wellington, duce de 48, 123, 151, 186, 207

Y

Yuste, mănăstire 132

Z

Zamora 35, 78
Zamora, catedrala din 79, 83
Zaragoza 44, 51, 55, 81, 122, 162-163
Zaragoza, catedralele din 73, 82-83, 159, 173
Zurbarán, Francisco de 46

* Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii şi la ediţia digitală în format PDF.